

**UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE**

**FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD**

Institut politologických studií

**Bakalářská práce**

**2016**

**Jakub Nosek**

**UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE**

**FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD**

Institut politických studií

**Jakub Nosek**

**ÚSTAVNÍ A PRÁVNÍ ASPEKTY VÝVOJE STRANICKÉHO  
SYSTÉMU V ČESKOSLOVENSKU PO ROCE 1989**

(CONSTITUTIONAL AND LEGAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE PARTY SYSTEM IN  
CZECHOSLOVAKIA AFTER 1989)

Bakalářská práce

Praha 2016

Autor práce: Jakub Nosek  
Vedoucí práce: PhDr. Kamil Švec, PhD.

Rok obhajoby: 2016

## **Bibliografický záznam:**

NOSEK, Jakub. *Ústavní a právní aspekty formování stranického systému v Československu po roce 1989*. Praha, 2016. 100 s. Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut politologických studií. Katedra politologie. Vedoucí bakalářské práce PhDr. Kamil Švec, PhD.

## **Abstrakt:**

Tato bakalářská práce se zabývá demokratickou tranzicí a formováním pluralitního politického systému na federální úrovni v Československu, který začal tzv. sametovou revolucí v listopadu 1989, která znamenala zavrnutí dosavadního nesoutěživého modelu vlády jedné strany, který nepovoloval skutečnou opozici a pouze toleroval satelitní politické strany Komunistické strany Československa, neodporující jejímu monopolnímu modelu vládnutí. Po pádu komunistického režimu postupně docházelo ke vzniku a krystalizaci pluralitního stranického systému. V první části se práce zabývá tranzitologií a demokratickou konsolidací, následně je zde věnován prostor teorii politických stran stranických systémů. Druhá část práce je formou jednopřípadové studie věnována popisu československé tranzice, na kterou jsou uplatněny teoretické koncepty teorie přechodů a demokratické konsolidace a prostřednictvím obsahové analýzy relevantních zákonů a ústavních zákonů, je sledován vznik a následné formování pluralitního stranického systému na federální úrovni Československé federativní republiky.

## **Abstract:**

This bachelor thesis is focused on democratic transition and forming of pluralist political system at the federal level of Czechoslovak federal state which took its start during so called velvet revolution in November 1989 and meant rejection of previous not competitive model of one party rule which did not accepted real opposition and have only tolerated satellite political parties to Communist party of Czechoslovakia, that did not opposed its monopolist model of government. After fell of the communist regime gradually emerged and crystalized a pluralist party system. First part of this thesis is focused on theory of democratic transition and consolidation subsequently there is space dedicated to the theory of political parties and party systems. Second part is single case study dedicated to description of the Czechoslovak transition with regard to theoretical concepts of the theory of democratic transition and consolidation and through content analysis of relevant laws and constitutional laws are observed emergence and subsequent forming of pluralist party system at the federal level of the Czechoslovak Federative Republic.

**Klíčová slova:**

Československo, tranzice, přechod k demokracii, stranický systém, formování, aspekty

**Keywords:**

Czechoslovakia, democratic transition, party system, forming, aspects

**Rozsah práce:** 323 126 znaků včetně mezer.

### **Prohlášení:**

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval/a samostatně a použil/a jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze, dne: 12. května 2016

Jakub Nosek

## **Poděkování:**

Rád bych poděkoval všem, kteří mi pomáhali při psaní této práce a měli se mnou trpělivost.

**Institut politologických studií**  
**Projekt bakalářské práce**

**Univerzita Karlova v Praze**  
**Fakulta sociálních věd**  
**Institut politologických studií**

Projekt bakalářské práce na téma

**ÚSTAVNÍ A PRÁVNÍ ASPEKTY VÝVOJE STRANICKÉHO  
SYSTÉMU V ČESKOSLOVENSKU PO ROCE 1989**

(CONSTITUTIONAL AND LEGAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE PARTY SYSTEM IN  
CZECHOSLOVAKIA AFTER 1989)

Jméno a příjmení: Jakub Nosek  
Obor: Politologie a mezinárodní vztahy  
Akademický rok odevzdání projektu: 2012/2013  
Vedoucí práce: PhDr. Kamil Švec, PhD.



# I. Úvod

Události, ke kterým došlo koncem roku 1989 v tehdejším československém státě, nemají svým většinově mírovým průběhem ve světě obdoby, nemluvě o jejich významu pro obyvatele dnešní České a Slovenské republiky. Díky svému nenásilnému charakteru je tato revoluce označována jako „sametová revoluce“ a tento termín se od té doby začal používat jako obecné označení pro revoluce, které proběhnou bez násilí, jako například revoluce v Gruzii v roce 2003.

V Československu byl v listopadu 1989 zavrhnut dosavadní nesoutěživý model vlády jedné strany a hned v počátcích demokratického státu, byl nahrazen multipartistickým umírněně pluralitním systémem, založeným na volné soutěži stran o politický mandát, přičemž žádné straně, ani komunistické, nebylo upřeno právo se této soutěži účastnit. Přebudování dosavadního komunistického monopartistického systému na diametrálně odlišný demokratický multipartistický systém si vyžádalo řadu ústavních a zákonných změn, kterými se budu zabývat v této práci.

## II. Výzkumné otázky, hypotézy

1. Jaké podmínky vedly ke změně textů ústavy?
2. V čem spočívají největší změny oproti předchozímu stavu?
3. Jaký vliv mají tyto ústavní změny na stranický systém?
4. Jaké byly dopady polistopadových změn na skutečný rozvoj stranického systému v Československu?
5. Jak probíhala konsolidace některých nejvýznamnějších politických aktérů a stran a stranického systému jako celku?

## III. Cíl práce

Ve své práci bych se chtěl pokusit objasnit konstitutivní okamžiky vzniku stranického systému v Československé republice v období přechodu od nesoutěživého monopartismu komunistického režimu k systému svobodné politické soutěže a multipartismu demokratického Československa.

Práce by měla určit podmínky, které vedly ke změně ústavního rámce státu, zaměřit se na nejpodstatnější z těchto změn a analyzovat jejich vliv na stranický systém v teoretické rovině v letech 1988 – 1992 a pak jejich skutečný dopad na rozvoj systému. Dále bych se chtěl zaměřit na skutečný průběh konsolidace nejvýznamnějších politických aktérů, stran a stranického systému jako celku do podoby, v jaké jej pozorujeme dnes.

## IV. Metodologie

Bude se jednat o deduktivní postupy na základě jednopřípadové studie a obsahové analýzy textů a jejich dopadu na skutečný vývoj.

Dedukce je myšlenkový postup, při němž vycházíme z předchozích poznatků a tyto shrnujeme do základních principů, na jejichž základě můžeme formulovat vlastní představu či model předmětu zkoumání. Takový model nám umožňuje předem vytipovat nejvýznamnější procesy, soustředit se na ně a přesněji tak zaměřit další výzkum. Deduktivní přístup bude založen na základě jednopřípadové studie, která je detailní analýzou případu, který byl zvolen jako předmět výzkumu, s cílem poskytnout hluboké porozumění danému případu, zohledňující jeho celkový kontext zahrnutím co největšího množství proměnných. Pro zkoumání změn ústavních zákonů a zákonů, bude použita obsahová analýza textů, jednoduchá adaptabilní a systematická metoda použitelná pro jakýkoliv text. Zde jí bude užito pro analyzování textů zákonů a ústavních zákonů pro jejich lepší porozumění.

## V. Předběžná osnova práce

Úvod – historické skutečnosti, vedoucí k pádu režimu, popis období přechodu k demokracii a první roky demokratického režimu do rozpadu společného státu

### 1. Teoretická část – úvod do použitých teoretických konceptů

- 1.1. Transitzologie – předmětem je studium změny politických režimů, obecně od nedemokracie k demokracii a jejich konsolidace
- 1.2. Konsolidace režimu – konsolidací režimu rozumíme tzv. „druhou tranzicí“, tedy přechod od první svobodně zvolené vlády k demokratickému režimu, což zahrnuje budování a posilování demokratických institucí
- 1.3. Teorie stranického systému – Typologie stranického systému je nezbytným analytickým nástrojem pro provedení případových studií. Giovanni Sartori konstruuje několik základních modelů soutěživých systémů: systém predominantní strany, systém dvou stran, polarizovaný a umírněný pluralismus. Z hlediska pokusů o zařazení českého stranického systému jsou jako relevantní vnímány poslední dva jmenované, neboť splňuje znaky obou modelů. Typologické zařazení systému umožňuje jeho pochopení jeho vývojové dynamiky a analyzovat ji

### 2. Přechod k demokracii a vznikání stranického systému

- 2.1. Přechod – aplikace teoretických poznatků teorie přechodů na skutečný průběh formování stranického systému a demokratického režimu
- 2.2. Aktéři
  - 2.2.1. KSČ
  - 2.2.2. OF, VPN, V. Havel
  - 2.2.3. Nově vzniklé politické strany, a strany odštěpené z KSČ a OF – jejich předrevoluční a porevoluční stav a vývoj
- 2.3. Legislativa – obsahová analýza zákonů a ústavních zákonů

Závěr

## Literatura:

- Balík, S. (2003): Totalitní a autoritativní režimy. In: *Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie* (Hloušek, V.- Kopeček, L.). 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2003, 379 s. ISBN 80-210-3195-6.
- BLAŽEK, Petr. *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968-1989*. Praha: Dokořán, 2005, 355 s. ISBN 80-7363-007-9.
- Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. 1. vyd. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2003-, 2 sv. ISBN 80-7285-035-0.
- Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. 1. vyd. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2003-, 7 sv. ISBN 978-80-7285-147-8.
- BROWN, Archie. *Vzestup a pád komunismu*. Vyd. 1. Brno: Jota, 2011, 901 s., [16] s. obr. příl. ISBN 978-80-7217-812-4.
- DRULÁK, Petr. *Jak zkoumat politiku: kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2008, 255 s. ISBN 978-80-7367-385-7.
- DVOŘÁKOVÁ, Ilona. *Obsahová analýza / formální obsahová analýza / kvantitativní obsahová analýza*. Plzeň: Centrum aplikované antropologie a terénního výzkumu, Katedra antropologických a historických věd, FF ZČU. Dostupné z WWW < <http://antropologie.zcu.cz/obsahova-analyza-formalni-obsahova-analyza-quantitativni-obsahova-analyza> >
- DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra a Jiří KUNC. *O přechodech k demokracii*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 1994, 156 s. ISBN 80-901424-8-6.
- FIALA, Petr, Jan HOLZER a Maxmilián STRMISKA. *Politické strany ve střední a východní Evropě: ideově-politický profil, pozice a role politických stran v postkomunistických zemích*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2002, 471 s. ISBN 80-210-3036-4.
- GRONSKÝ, Ján. *Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1999, 497 s. ISBN 80-7184-765-8.
- GRONSKÝ, Ján. *Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2000, 308 s. ISBN 80-246-0024-2.
- GRONSKÝ, Ján. *Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2001, 399 s. ISBN 80-246-0177-x.
- HÁJEK, Martin. *Hierarchie jako přednost i slabina komunistického vládnutí: dědictví komunistické vlády IV : sborník příspěvků ze semináře konaného 11. a 12. září 2003 v Praze*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2003, 112 s. ISBN 80-7330-045-1.
- HANÁČEK, Vladimír. Typologie českého stranického systému po roce 1989 [online]. *E-polis.cz*, 21. říjen 2010. [cit. 2013-06-02]. Dostupné z WWW: < <http://www.e-polis.cz/politicke-teorie/540-typologie-ceskeho-stranickeho-systemu-po-roce-1989.html> >. ISSN 1801-1438.
- HLOUŠEK, Vít a Lubomír KOPEČEK. *Demokracie: teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2003, 379 s. ISBN 80-210-3195-6.
- HOLZER, Jan, Miroslav MAREŠ, Pavel PŠEJA a Petr FIALA. *Komunismus v České republice: vývojové, systémové a ideové aspekty působení KSČM a dalších komunistických organizací v české politice*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1999, 315 s. ISBN 80-210-2249-3.
- HUNTINGTON, Samuel P. *Třetí vlna: demokratizace na sklonku dvacátého století*. 1. vyd. Brno: CDK (Centrum pro studium demokracie a kultury), 2008, 343 s. ISBN 978-80-7325-156-7.
- KABELE, Jiří. *Rekonstrukce komunistického vládnutí na konci osmdesátých let: dědictví komunistické vlády V : sborník popisů komunistického vládnutí*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2003, 202 s. ISBN 80-7330-047-8.
- KLOKOČKA, Vladimír. *Ústavněprávní kontexty vyrovnání se s totalitní minulostí [ve státech střední Evropy]: [sborník příspěvků z Konference středoevropských ústavních soudů]*. Praha: Linde, 2003, 181 s. ISBN 80-7201-428-5.
- KOPEČEK, Lubomír a Vít HLOUŠEK. *Rudí a růžoví: transformace komunistických stran*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2002, 279 s. ISBN 80-210-2990-0.

- KOŘAN, Michal. Jednopřípadová studie. In Jak zkoumat politiku: Kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích (Drulák, Petr a kol.). Praha: Portál, 2008. s. 29 - 60. ISBN 978-80-7367-385-7.
- KUBÁT, Michal. *Postkomunismus a demokracie: politika ve středovýchodní Evropě*. Praha: Dokořán, 2003, 125 s. ISBN 80-86569-47-0.
- KUBÁT, Michal. *Politické a ústavní systémy zemí středovýchodní Evropy*. 1. vyd. Praha: Eurolex Bohemia, 2004, 432 s. ISBN 80-86432-92-0.
- PAVLÍČEK, Václav a Věra JIRÁSKOVÁ. *Transformace ústavních systémů zemí střední a východní Evropy*. 1. vyd. Praha: Vodnář, 1999, 286 s. ISBN 80-85889-29-3.
- PAVLÍČEK, Václav a Věra JIRÁSKOVÁ. *Transformace ústavních systémů zemí střední a východní Evropy*. 1. vyd. Praha: Vodnář, 2000, 312 s. ISBN 80-85889-31-5.
- SARTORI, Giovanni. *Strany a stranické systémy: schéma pro analýzu*. 1. vyd. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2005, 466 s. ISBN 80-7325-062-4.
- SEBESTYEN, Victor. *1989: pád východního bloku : [dějiny šesti revolucí: Polsko, Maďarsko, NDR, Bulharsko, Československo, Rumunsko]*. Vyd. 1. Brno: Computer Press, 2011, 432 s., [8] s. obr. příl. ISBN 978-80-251-3235-7.
- STRMISKA, Maxmilián. *Scott Mainwaring a teorie stranických systémů ve třetí vlně demokratizace. Několik podnětů pro diskusi*. CEPSR [online]. 2000. č. 1/II/zima 2000 [cit. 2013-06-02]. Dostupný z WWW < <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=134> >
- SUK, Jiří, František KOUDELKA a Jaroslav CUHRA. *Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985-1990*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1999, 143 s. ISBN 80-85270-88-9.
- ŠAFAŘÍKOVÁ, Vlasta. *Transformace české společnosti 1989-1995*. Vyd. 1. Brno: Doplněk, 1996, 299 s. ISBN 80-85765-57-8.
- TŮMA, Oldřich. *Zítřka zase tady: protirežimní demonstrace v předlistopadové Praze jako politický a sociální fenomén*. Praha: Maxdorf, 1994, 84 s. ISBN 80-85800-21-7.

## Obsah:

Úvod .....	3
------------	---

### Teoretická část

1.1 Tranzitologie .....	6
1.1.1 Definice demokratického a autoritářského politického režimu .....	6
1.1.2 Důvody pro změnu režimu .....	7
1.1.3 Zahájení tranzice .....	10
1.1.4 Etapy/fáze tranzice .....	11
1.1.5 Možné cesty/způsoby tranzice .....	14
1.2 Konsolidace režimu .....	16
1.2.1 Ustavení demokracie .....	16
1.2.2 Kontextuální a systémové problémy, rozčarování z fungování demokracie a „autoritářská nostalgie“ .....	16
1.2.3 Konsolidace a potíže s ní spojené .....	18
1.2.4 Volba politického režimu .....	19
1.2.5. Institucionalizace a rozvoj demokratické politické kultury .....	20
1.2.6 Problém prvních svobodných voleb .....	21
1.3 Teorie politických stran .....	23
1.3.1 Politická strana .....	23
1.3.2 Původ stran .....	24
1.3.3 Členství ve straně .....	25
1.4 Stranické systémy .....	28
1.4.1 Nesoutěživé systémy .....	29
1.4.2 Soutěživé systémy - pluralismus .....	32
1.4.3 Strany a stranické systémy v konsolidovaných a semi-konsolidovaných demokraciích regionu středovýchodní Evropy .....	38

### Analytická část

2.1 Přejít – aplikace teoretických poznatků tranzitologie na skutečný průběh formování stranického systému a demokratického režimu .....	41
2.2 Aktéři tranzičního procesu .....	46
2.2.1 Komunistická strana Československa (KSČ) – její historie a vývoj po listopadu 1989 .....	48

2.2.2 Historické a postkomunistické strany: krátká historie, předrevoluční a porevoluční stav a vývoj .....	49
2.2.3 OF, VPN a strany vzniklé jejich rozpadem, či okolnostmi tranzičního procesu.....	51
2.3 Legislativa – obsahová analýza zákonů a ústavních zákonů.....	59
2.3.1 Možné výstupy formování stranického systému na základě srovnání a interpretace výše uvedených právních norem.....	67
2.4 Formování stranického systému .....	72
2.4.1 Období do voleb v roce 1990 .....	73
2.4.2 Období od voleb v roce 1990 do voleb v roce 1992.....	75
2.4.3 Období od voleb v roce 1992 do zániku federace .....	82
Závěr .....	86
Summary .....	90
Literatura .....	91
Teoretická část .....	91
Analytická část.....	91
Elektronické zdroje .....	93
Použité tabulky: .....	94
Právní normy .....	96
Periodika:.....	98

# Úvod

V Československu došlo v závěru roku 1989 během velmi krátké doby k nenásilné tranzici od komunistického režimu k demokracii. Její průběh byl mírový a obešel se bez ztráty jediného lidského života. Tento přechod od autoritativního komunistického režimu k demokracii byl přechodem nahrazujícím, vedeným do té doby režimem perzekvovanými zástupci československého demokratického disentu, kteří vyjednávali se zástupci komunistické strany a režimu o převzetí moci ve státě. Po tranzici byl v Československu ustaven systém pluralitní demokracie, který přetrval po celou dobu následné krátké existence společného státu a Československo se tak může řadit mezi státy, v nichž demokratická tranzice proběhla úspěšně.

Tranzice v Československu proběhla zejména díky otevřené a spontánní podpoře veřejnosti, poskytnuté do této doby marginálnímu disidentskému hnutí, tvořenému maximálně několika tisíci osob z přibližně patnácti milionů obyvatel státu, které bylo podporováno pouze skrytě. Tato otevřená masová podpora, která se naplno projevila během několika málo dní, poskytla jeho představitelům legitimitu jednat s představiteli komunistického režimu v rámci zastřešujících hnutí, kterými bylo Občanské fórum a Verejnosť proti násiliu. Tato opoziční hnutí vznikla až během událostí v listopadu 1989, čímž se československá tranzice liší například od tranzice polské, kde před samotným přechodem existovalo odborové hnutí *Solidarita* (*Solidarność*), ve kterém se soustředili předáci politické opozice polskému režimu generála Jaruzelského již od počátku osmdesátých let.

Hlavním cílem této práce je analyzovat formování pluralitního stranického systému na základě ústavních zákonů a zákonů, které byly přijaty v průběhu tranzice a v následujícím období a které umožnily etablování systému pluralitní demokracie v Československu. Dále se práce zaměřuje na vznik a formování stranického systému v období trvání novodobého demokratického československého federálního státu v letech 1989 až 1992, kdy došlo k rozpadu zastřešujících opozičních hnutí, Občanského fóra a Verejnosti proti násiliu, která se podílela na přechodu k demokracii, a z jejichž frakcí vznikaly nové politické strany, a popis jejich formování v daném období.

Práce je jednopřípadovou studií, zabývající se tranzicí Československa od autoritativního režimu k demokracii v období let 1989 až 1992/1993. Využívá metodu obsahové analýzy textů zákonů a ústavních zákonů, vztahujících se k politickým stranám a jejich fungování, které byly přijaty ve sledovaném období, a následně se deduktivními postupy na základě analýzy textů zákonů a teorie stranických systémů pokouší zjistit vliv těchto právních norem na teoretické formování stranického systému, který je pak porovnán se skutečným stavem jeho fungování, a tyto dva stavy následně porovnat v závěru práce. Pomocí dedukce bude formulován ideální model stranického systému, odpovídající interpretaci právních norem, s jehož pomocí budou vytipovány nejvýznamnější procesy a prvky v systému, které budou sledovány ve sféře jeho reálného fungování v rámci jednopřípadové analýzy rané fáze transformujícího se státu, zahrnující co nejvíce proměnných a tím zohledňující celkový kontext.

První, teoretická část práce je rozčleněna na čtyři kapitoly. První kapitola pojednává o tranzitologii, jejímž předmětem studia je změna politických režimů. Ve druhé kapitole se práce věnuje konsolidaci režimu, tedy přechodu od první svobodně zvolené vlády k demokratickému režimu a budování a posilování jeho demokratických institucí ve snaze vyloučit návrat nedemokratického režimu. První a druhá kapitola čerpá zejména z práce Samuela P. Huntingtona, který se těmito tématy zabývá ve svém díle. Třetí kapitola teoretické části práce pojednává o teorii politických stran, přičemž představuje zejména myšlenky Giovannioho Sartoriho, Ronalda Ingelhart, Maurice Duvergera a dalších autorů, kteří se politickými stranami a stranickými systémy zabývají ve svém díle. Čtvrtá kapitola pojednává o teorii stranických systémů a vychází zejména z prací Giovannioho Sartoriho a Maurice Duvergera. Zaměřuje se na popis nejfrekventovanějších typů stranických systémů a popis jejich hlavních prvků a v závěru se věnuje obecným charakteristikám pravicových a levicových stran v postkomunistických státech.

Druhá, analytická část práce je opět rozdělena na čtyři kapitoly. První kapitola druhé části se věnuje událostem, ke kterým došlo v Československu v listopadu 1989, kde během několika málo dnů počínaje 17. listopadem 1989 bylo komunistické vedení v důsledku masových demonstrací donuceno vyjednávat se zástupci do té doby potlačovaných demokratických opozičních sil, a stručnému chronologickému popisu těchto událostí. Poznatky z teorie přechodů jsou zde aplikovány na reálný přechod k demokracii formou komentáře k jednotlivým událostem.

Ve druhé kapitole druhé části se práce zaměřuje na hlavní aktéry tranzice, kterými byli Komunistická strana Československa a zastřešující opoziční hnutí Občanské fórum a Verejnost proti násiliu. Kapitola popisuje historii a vývoj těchto subjektů, jejich postavení v době tranzice a jejich případný zánik. V této kapitole je také věnován prostor nově vzniklým politickým stranám, které v tomto období vznikly bez historických kořenů, obnovily svou činnost, navázaly na odkaz strany existující před únorem 1948, odštěpily se z Komunistické strany či vznikly odštěpením názorových platforem vzniklých uvnitř Občanského fóra a Verejnosti proti násiliu. Popsána je jejich případná předrevoluční a porevoluční pozice, stav a vývoj, a také zánik a jeho příčiny, pokud k němu ve sledovaném období došlo. Postupný rozpad, respektive odštěpování názorových platforem, vzniklých uvnitř zastřešujících hnutí, a vznik nových politických stran, napovídá o formování *cleavages* uvnitř do té doby uměle homogenizované společnosti, spoutané monopolistickou indoktrinací vládnoucí komunistické strany.

Předposlední kapitola druhé části práce podává analýzu nově přijatých ústavních zákonů a zákonů, které legalizovaly vznik a fungování politických stran, a srovnání těchto právních norem. Zejména je zde věnován prostor zákonům o politických stranách a hnutích, které umožnily vznik pluralitního politického systému a zákonům o volbách do Federálního shromáždění ČSSR z roku 1990 a 1991, které jsou porovnány s předchozí právní úpravou z roku 1971.

V poslední kapitole je věnován prostor vlastnímu formování stranického systému v rámci Federálního shromáždění Československé republiky. Jsou zde popsány vzájemné interakce v rámci federálních parlamentních struktur a jejich význam pro ustavení stranického systému.

Teoretická část práce v první kapitole čerpá z knihy *Třetí vlna: Demokratizace na sklonku dvacátého století* [Huntington 2008] Samuela P. Huntingtona, amerického politického teoretika, který se zde věnuje přechodům k demokracii a dochází k závěru, že zhroucení nedemokratických režimů a tranzice mají společného jmenovatele, a v této souvislosti hovoří o upadající legitimitě a ekonomické nevykonnosti nedemokratických režimů, a z knihy Vladimíry Dvořákové a Jiřího Kuncce *O přechodech k demokracii* [Dvořáková, Kunc 1994], jež Huntingtonovu práci rozšiřuje o poznatky dalších autorů, kteří se tranzitologií zabývají ve svých pracích.

O teorii stranického systému píše Giovanni Sartori ve své knize *Strany a stranické systémy* [Sartori 2005], kde podává přehled stranických systémů a formuluje jejich typologii. Podává zde rozbor povahy politických stran a jejich fungování. Kniha *Strany a stranické systémy* je podkladem pro další výzkum politických stran a jejich systémů a Sartoriho typologii využívají a doplňují další autoři při svém výzkumu. Dále je využita kniha Maurice Duvergera *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State* [Duverger 1964], která popisuje organizaci a fungování politických stran a stranických systémů v moderních západních demokratických státech. Kapitola o stranických systémech subsidiárně čerpá také z knihy Petra Fialy *Teorie politických stran* [Fiala 1998] a také z knih Michala Kubáta *Postkomunismus a demokracie: politika ve středovýchodní Evropě* [Kubát 2003] a Maxmiliána Strmisky *Postkomunistické stranické soustavy a politická pluralita* [Strmiska 1999], které pojednávají o stranických systémech ve státech regionu středovýchodní Evropy.

V části pojednávající o politických stranách a jejich vývoji před revolucí a po ní, čerpá zejména z knih kolektivu Adély Gjuričové *Rozdělení minulosti: vytváření politických identit v České republice po roce 1989* [Gjuričová 2011] a kolektivu autorů pod vedením Jiřího Malíře a Pavla Marka *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004* [Malíř, Marek 2005], které jsou sborníky studií o jednotlivých politických stranách v československém prostředí. Dále pak kapitola čerpá z monografických publikací, věnovaných konkrétní straně či fenoménu, jako například kniha Jana Bureše *Občanské fórum* [Bureš 2007], která pojednává o vzniku a vývoji hnutí Občanské fórum, monografie Fedora Gála *Z prvej ruky* [Gál 1991], zabývající se hnutím Verejnost



proti násiliu, které je slovenskou obdobou Občanského fóra, či z knihy Pavlína Springerové *Analýza vývoje a činnosti moravistických politických subjektů v letech 1989-2005* [Springerová 2010], která se zabývá fenoménem moravistických stran, jenž se projevoval ve sledovaném období.

Kapitola 2.3 o ústavních a právních změnách po pádu komunistického režimu vychází z čtyřsvazkových *Dokumentů k ústavnímu vývoji Československa* Jána Gronského [2000; 2001], zejména ze svazků III. a IV., které obsahují dokumenty právní a ústavní normy z období let 1968 až 1992, ze sborníku dokumentů a statí *Transformace ústavních systémů zemí střední a východní Evropy* [Pavlíček 1999, Pavlíček 2000 a Pavlíček 2001], sestavených Václavem Pavlíčkem, přičemž jako hlavní zdroj dokumentů slouží elektronický archiv zákonů a ústavních zákonů Federálního shromáždění Československa<sup>1</sup> a Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky, kde jsou v elektronické formě archivovány zákony a ústavní zákony v plném znění a je možné zde dohledat záznamy o jejich novelizacích.

Poslední kapitola práce, věnovaná vlastnímu popisu formování federálního stranického systému, vychází ze studia dobového periodického tisku a reportáží televizního zpravodajství Československé televize, ve kterých jsou v období od ledna 1990 do prosince 1992, sledována hlavní témata tehdejšího politického diskurzu.

---

<sup>1</sup> Československé socialistické republiky, Československé federativní republiky, České a Slovenské Federativní Republiky

# 1.1 Tranzitologie

V politologii jako tranzici označujeme změnu politického režimu, systému.

Pro demokratickou tranzici, kdy je demokratický politický systém cílovým stavem a výchozím stavem je jakýkoliv systém nedemokratický, je nejdříve nutné specifikovat počáteční a cílový bod, mezi nimiž se tranzice odehrává. Protože existuje mnoho variant nedemokratických politických systémů, jejich obecné definování je v této práci provedeno negativní definicí, kdy nedemokratický politický systém je jakýkoliv systém vlády, který se v podstatných náležitostech liší od systému demokratického, jenž je definován níže.

Pro usnadnění jsou uvedené teoretické koncepty aplikovány na příkladu československé tranzice.

Jsou použity zejména díla Samuela P. Huntingtona *Třetí vlna. Demokratizace na sklonku dvacátého století* a Vladimíry Dvořákové a Jiřího Kunce *O přechodech k demokracii*.

## 1.1.1 Definice demokratického a autoritářského politického režimu

Vzhledem k tomu, že definovat jaký systém lze a jaký systém už nelze považovat za demokratický, není cílem této práce, ale jedná se o důležitý aspekt, pro další pokračování, je vhodné demokratický politický systém definovat alespoň zběžně.

Kořeny demokratického konceptu sahají až do antického Řecka, avšak moderní pojetí demokracie se odvíjí od revolucí z konce 18. století. V polovině 20. století pak vykristalizovaly tři hlavní přístupy k demokracii – demokracie jako forma vlády je definována s poukazem na: 1. prameny vládní autority; 2. účely, jimž vláda slouží; 3. procedury, kterými je (vláda) ustavována. V demokracii je ústřední procedurou výběru vedoucích představitelů proces soutěživých voleb, v nichž hlasují občané, kterým pak jimi zvolení představitelé vládnou<sup>2</sup>.

Demokratické systémy tedy mají společný institucionální základ, kterým je svobodná volba vedoucích představitelů. Autoritářské systémy tento společný rys postrádají<sup>3</sup>, když jsou v takových systémech volby buď manipulovány, nebo neprobíhají vůbec. Bez svobodných voleb se nedá o demokracii hovořit<sup>4</sup>. Například v Československu byly do roku 1989 volby chápány jako schvalovací proces a ne jako soutěž stran, nepřinášely změny, přičemž všechna režimní opatření budila pouze zdání politické soutěže<sup>5</sup>. Společnou charakteristikou je tedy ustavení vlády demokratickými metodami a počátek ve vyjednávání, kompromisech a dohodách. Vyjádření podpory probíhalo formou demonstrací, kampaní a voleb bez užití násilí<sup>6</sup>.

*„Demokratická metoda je takové institucionální uspořádání, sloužící k přijímání politických rozhodnutí, v němž jednotlivci získávají moc rozhodovat prostřednictvím soutěživého zápolení o volební hlas lidu.“*

– Joseph Schumpeter (1942)<sup>7</sup>.

Huntington označuje za demokratický takový systém, kdy jsou nejmocnější kolektivní orgány nadané rozhodovací mocí vybírány v regulérních, poctivých a pravidelně konaných volbách, v nichž mají kandidáti svobodu soutěžit o hlasy a v podstatě všichni dospělí obyvatelé se směřují účastnit

<sup>2</sup> HUNTINGTON, Samuel P. *Třetí vlna: demokratizace na sklonku dvacátého století*. 1. vyd. Brno: CDK (Centrum pro studium demokracie a kultury), 2008, 343 s. ISBN 978-80-7325-156-7. s. 15-16.

<sup>3</sup> HUNTINGTON, 2008, s. 111.

<sup>4</sup> KUBÁT, Michal. *Postkomunismus a demokracie: politika ve středovýchodní Evropě*. Praha: Dokořán, 2003, 125 s. ISBN 80-86569-47-0., s. 63.

<sup>5</sup> KUBÁT, 2003, s. 63.

<sup>6</sup> HUNTINGTON, 2008, s. 161.

<sup>7</sup> J. Schumpeter in: HUNTINGTON, 2008, s. 16

hlasování<sup>8</sup>. Definovat demokracii prostřednictvím voleb je ale minimalistická definice. Volby jsou sice *conditio sine qua non*, ale demokracii automaticky neznamenají<sup>9</sup>. Huntingtonova procedurální definice demokracie poskytuje několik měřítek, odpovídajících rozměru soutěživosti a účasti, která umožňují posouzení, do jaké míry je daný systém označitelný za demokracii. Umožňuje nám porovnávat systémy a zkoumat, zda se systém demokratizuje, či naopak<sup>10</sup>. Procedurální kritéria demokracie je možné uplatnit celosvětově a umožňují tak sestavit žebříček zemí, které jsou demokratické a které ne, přičemž žebříčky různých pozorovatelů budou převážně shodné<sup>11</sup>, za předpokladu dodržení stanovených kritérií.

Z konceptu demokracie vyplývají i jistá omezení moci – volení představitelů nedisponují mocí absolutní, ale sdílejí ji s ostatními skupinami společnosti. Pokud jsou ale volení představitelů pouze loutkami (nikým nezvolených) hráčů v pozadí, o demokracii se nejedná<sup>12</sup>. Demokracie má tedy dva rozměry – soutěživost a účast, což samo o sobě implikuje existenci zásadních občanských a politických svobod, bez nichž by volby neměly smysl<sup>13</sup>.

Za nedemokratický označujeme také systém, který části společnosti upírá právo účastnit se voleb<sup>14</sup>, či systém, který k volbám nepřipouští žádnou skutečnou opozici, nebo omezuje její možnosti, zastrahuje ji, cenzuruje, popřípadě systém, který manipuluje výsledky voleb. Tyto praktiky nejsou s demokracií slučitelné<sup>15</sup>.

V opozici k demokratickému režimu stojí režimy autoritářské, kterých existuje mnoho typů – absolutistické monarchie, personální a vojenské diktatury, systémy jedné strany. Monopartismy, vojenské a personální diktatury byly režimy demokratizovanými v rámci „třetí vlny“<sup>16</sup>, která proběhla v různých režimech a částech světa v letech 1974 - 1990<sup>17</sup>.

Monopartistické systémy, vojenské i personální diktatury potlačovaly jak „soutěživost,“ tak „účast“<sup>18</sup>. V monopartistických systémech si vládnoucí strana vybudovala mocenský monopol a svou vládu ospravedlňovala ideologií. Vojenské režimy vznikaly státními převraty, při nichž moc převzala armáda. Personální diktatury jsou postaveny na osobě vůdce - jednotlivce v nejvyšší funkci a na něm závislou suitou jeho spolupracovníků<sup>19</sup>. V leninistických státech byly orgány stranické nadřazeny orgánům státu, což odporuje demokratickým hodnotám, pro které je nejvyšší autoritou volený parlament, jemuž je odpovědná vláda<sup>20</sup>.

### 1.1.2 Důvody pro změnu režimu

Pád komunismu v Evropě byl jednou z nejvýznamnějších událostí 20. století. Stalo se tak v rámci celosvětové tzv. „třetí vlny demokratizace“<sup>21</sup>. Zdá se pravděpodobné, že v tom, zda země přejde od autoritářského režimu k demokratickému systému vlády, musí hrát významnou roli povaha autoritářského systému předchozího. Povaha autoritářského režimu však sama o sobě nevysvětluje,

---

<sup>8</sup> HUNTINGTON, 2008, s. 16.

<sup>9</sup> Tamtéž, s. 18-19.

<sup>10</sup> Tamtéž, s. 17.

<sup>11</sup> Tamtéž, s. 17-18.

<sup>12</sup> Tamtéž, s. 19.

<sup>13</sup> R. Dahl in: HUNTINGTON, 2008, s. 16-17.

<sup>14</sup> Například bývalý režim v Jihoafrické republice.

<sup>15</sup> HUNTINGTON, 2008, s. 17.

<sup>16</sup> Tamtéž, s. 112.

<sup>17</sup> Srovnání: DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra a Jiří KUNC. *O přechodech k demokracii*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 1994, 156 s. ISBN 80-901424-8-6. s. 45-53.

<sup>18</sup> HUNTINGTON, 2008, s. 113.

<sup>19</sup> Tamtéž, s. 112.

<sup>20</sup> Tamtéž, s. 119.

<sup>21</sup> KUBÁT, 2003, s. 14.

proč někde demokracie převládne, a jinde nikoliv<sup>22</sup>. V některých případech lze v historii dané země vypořádat „cyklické schéma“ demokracie-autorita-demokracie (Huntington dává za příklad země Latinské Ameriky). Pak může střídání režimů plnit stejnou funkci jako střídání politických stran ve stabilních demokraciích, případně být samo o sobě politickým systémem<sup>23</sup>. Je také možné setkat se s vysvětlením tranzice jako projevu všeobecné, hluboce pocítované touhy po svobodě, chované lidmi v zemích ovládaných autoritářskými vládci<sup>24</sup>. V regionu středovýchodní Evropy ale obyvatelé toužili po svobodě celá desetiletí, jak ukazují události let 1956, 1968 a 1980. Proč tedy k tranzici došlo až v roce 1989 a ne dříve<sup>25</sup>? Podle Nicose Poulantzase panuje určitá symetrie mezi krizí, která vedla ke vzniku, a krizí, která vedla k zániku „výjimečných režimů“<sup>26</sup>. V případě Československa je do určité míry možné tuto symetrii pozorovat. Poválečný československý režim do února 1948 byl paralyzován politickými rozpory, které nakonec vedly k vyvolání komunistického převratu. Ke konci své vlády byl komunistický režim také paralyzován, nikoliv však politickými rozpory, ale kvůli nedostatkům (neschopnosti) centrálně plánované ekonomiky (výpadky v zásobování a nedostatek zboží), z čehož plynula nespokojenost obyvatel a úpadek a ztráta legitimacy režimu, který ekonomickým blahobytem nahrazoval legitimitu politickou.

Jsou situace, kdy režim ztratil svou legitimitu, ale dál se drží u moci, dokud se neobjeví politicky organizovaná alternativa. Pokud tato situace nenastane, režim může dále fungovat i desítky let beze změny<sup>27</sup>. Alternativa k režimu se může i objevit, ale pokud má režim dostatečně výkonný represivní aparát, může ji úspěšně vymýtit už v jejím zárodku a nerušeně fungovat dál, dokud tato (nebo jiná) alternativa nenabude podoby celospolečenského hnutí, které již represivní aparát režimu nebude s to postihnout v celé jeho šíři.

Niklas Luhman tvrdí, že systém se může stát stabilním pouze neustálým vytvářením možností pro změnu – variabilita je tedy podmínkou stability<sup>28</sup>. Komunistický režim v Československu však možnost změny nedával, naopak režimní exponenti se snažili režim zakonzervovat. Inflace a devalvace moci, ke které dochází v autoritářských režimech, není jen výsledkem přetížení požadavky, ale i nadbytečné rigidnosti, uzavření systému vnějším impulsům, protože autoritářské režimy v sobě nemají zakomponovanou možnost změny jako podmínku svého vývoje a stability<sup>29</sup>.

Samuel Huntington uvádí pět faktorů, které pro iniciaci a průběh třetí demokratizační vlny mohly být klíčové<sup>30</sup>:

1. Problémy s legitimitou režimu;
2. Nárůst střední třídy;
3. Změny postoje katolické církve;
4. Změny politiky vnějších aktérů;
5. Lavinový efekt.

Tyto Huntingtonem uvedené faktory jsou pro demokratizaci příznivé, nečiní ji však nevyhnutelnou<sup>31</sup>. Navíc se tyto faktory v devadesátých letech buď zcela vyčerpaly, nebo zeslábl jejich vliv<sup>32</sup>. V regionu středovýchodní Evropy je možné pozorovat lavinový efekt, jako jeden z možných faktorů, v jejichž důsledku docházelo k postupné demokratizaci západních satelitních států Sovětského svazu v Evropě.

<sup>22</sup> HUNTINGTON, 2008, s. 48.

<sup>23</sup> Tamtéž, s. 48-49.

<sup>24</sup> Tamtéž, s. 51-52.

<sup>25</sup> Tamtéž, s. 52.

<sup>26</sup> POULANTZAS, N., Crises de Dictatures: Portugal, Grèce, Espagne; Maspero, Paris 1975 in: DVOŘÁKOVÁ, KUNC, 1994, s. 53.

<sup>27</sup> DVOŘÁKOVÁ, KUNC, 1994, s. 59.

<sup>28</sup> LUHMAN, N., The Differentiation of Society; Columbia University Press, New York, 1982, s. 158, in: DVOŘÁKOVÁ, KUNC, 1994, s. 98-99.

<sup>29</sup> DVOŘÁKOVÁ, KUNC, 1994, s. 100.

<sup>30</sup> HUNTINGTON, 2008, s. 52-108.

<sup>31</sup> Tamtéž, s. 110.

<sup>32</sup> Tamtéž, s. 271.

Prvním Huntingtonovým faktorem je úpadek legitimacy režimu<sup>33</sup>. Otázka legitimacy má zásadní význam, chceme-li porozumět problémům, jimž čelily autoritářské režimy na sklonku 20. století. Autoritářské režimy, ať komunistické, či jiné, sdílejí stejný problém, a to jak založit, ospravedlnit a udržet si svou legitimitu. Adam Przeworski ve svém příspěvku do publikace *Some Problems in the Study of the Transition to Democracy* z roku 1986 tvrdí, že platí-li teze, že každý režim vyžaduje legitimitu, či alespoň poslušnost, aby mohl přežít, určitě již neplatí, že režim musí ztracenou legitimitu nějakým způsobem reprodukovat, nebo se zhroutí, tedy zhroucení režimu kvůli ztrátě legitimacy není nezbytné. Ztráta legitimacy pouze nastolí jiný mechanismus její reprodukce<sup>34</sup>. V Československu došlo k úpadku politické legitimacy režimu po invazi vojsk Varšavské smlouvy v roce 1968, ale u moci byl udržen přítomností cizích vojsk a uměle udržovanou životní úrovní, přičemž oba tyto způsoby udržení legitimacy na konci osmdesátých let selhaly. Legitimita předlistopadového režimu v Československu byla tedy nízká, to však neimplikovalo nutnost jeho bezprostředního kolapsu<sup>35</sup>.

Problémy s legitimitou, jimž různé autoritářské režimy musely čelit, se lišily podle povahy konkrétního režimu. Legitimita všech režimů klesá úměrně době, po kterou vládnou, v důsledku nutnosti přijímat nepopulární opatření, neplnění slibů a rostoucí nespokojenosti obyvatel. Demokratické systémy se tomuto úpadku legitimacy vyhýbají prostřednictvím voleb, které jim umožňují v pravidelných intervalech obměňovat své představitele. Legitimita autoritářských režimů se ocitá v ohrožení i tehdy, dokážou-li splnit své vlastní sliby. Jakmile totiž režim dosáhl svého cíle, veřejnost přichází o důvody, proč by měla režim nadále podporovat.

Úpadek legitimacy režimu měl obvykle za následek pochyby vedoucích představitelů režimu, jakým směrem by se měla jejich vláda dále ubírat, a docházelo ke štěpení uvnitř vládní strany, která vedla k váhavosti a zablokování režimu, což dále snížilo jeho legitimitu a zároveň dodávalo odvalu různým skupinám, aby se začaly zamýšlet nad možností odstranění a nahrazení vládců.

Jako druhý faktor uvádí Huntington nárůst střední třídy, ke kterému v období „třetí demokratizační vlny“ došlo, přičemž podle něj existují složité souvislosti mezi hospodářským rozvojem, demokracií a demokratizací. Demokracie však není určena pouze ekonomickými ukazateli. Československo a NDR patřily na počátku sedmdesátých let k „bohatým zemím“, které měly být demokratické, nicméně místní vládcí a vnější politické síly jejich demokratizaci účinně bránili až do konce osmdesátých let. Hospodářský rozvoj vede k nárůstu střední třídy obyvatelstva, přičemž klesá podíl dělníků ve společnosti ve prospěch zaměstnanců v terciálním sektoru služeb. Demokratizační hnutí v rámci „třetí vlny“ pak nacházela nejaktivnější stoupence právě v řadách zástupců městské střední třídy<sup>36</sup>.

Existuje též zcela očividná souvislost mezi západním křesťanstvím a demokracií, a změny postoje církve jsou tedy podle Huntingtona třetím klíčovým faktorem<sup>37</sup>. Křesťanství nabízelo určitou doktrinální a institucionální základnu, na níž mohl stavět odpor proti politickým represím. Navíc se církev v šedesátých letech ocitla v opozici proti autoritářským režimům, kterým upřela legitimitu, postavenou na náboženství, začala poskytovat ochranu, podporu a zdroje prodemokratickým hnutím a sehrávala klíčovou úlohu ve snaze tyto režimy změnit.

Změna politiky vnějších aktérů je čtvrtým z klíčových faktorů<sup>38</sup> pro zahájení tranzičních procesů. Zahraniční působení je faktorem, který může demokratizaci způsobenou hospodářským a sociálním vývojem uspíšit, nebo naopak zbrzdit<sup>39</sup>. Zejména v rámci „třetí demokratizační vlny“ byl vliv zahraničních aktérů nezanedbatelný, protože koncem osmdesátých let všichni nejmocnější

<sup>33</sup> HUNTINGTON, 2008, s. 53-65.

<sup>34</sup> PRZEWORSKI, A., *Some Problems in the Study of the Transition to Democracy*, 1986, in: DVOŘÁKOVÁ, KUNC, 1994, s. 59.

<sup>35</sup> DVOŘÁKOVÁ, KUNC, 1994, s. 129.

<sup>36</sup> HUNTINGTON, 2008, s. 65-78.

<sup>37</sup> Tamtéž, 78-89.

<sup>38</sup> Tamtéž, s. 89-103.

<sup>39</sup> Tamtéž, s. 90.

a nejvlivnější světoví činitelé – Vatikán, Evropské společenství, USA, a dokonce i SSSR – liberalizaci a demokratizaci aktivně podporovali, když zásadně změnili svou politiku.

Pro tranzici v Československu v roce 1989 a v regionu středovýchodní Evropy vůbec, byl nejpodstatnějším projevem změny politiky vnějšího aktéra úpadek postavení SSSR a jeho následný rozpad. Prezident SSSR Michail Gorbačov tehdy zavrhl Brežněvovu doktrínu a veřejně ohlásil konec sovětské podpory komunistickým režimům v Evropě a podporu hospodářské liberalizaci a politické reformě<sup>40</sup>. Tento nový sovětský postoj otevřel cestu ke zbavení se komunistických předáků a nekomunistická uskupení si začala nárokovat podíl na moci.

Pátým a posledním klíčovým faktorem pro iniciaci a průběh tranzice je podle Huntingtona tzv. lavinový efekt<sup>41</sup>. Jakmile se jedna země úspěšně demokratizuje, znamená to podporu demokratizace i v dalších zemích, které čelí stejným problémům a demokracie se jeví jako nejvhodnější lék na ně, nebo protože je demokratizovaná země nahlížena jako kulturní model, který další státy chtějí napodobit. Inspirace příkladem se hrála v rámci „třetí demokratizační vlny“ mnohem výraznější roli než v předchozích vlnách. Důvodem byl rozvoj globálních komunikačních prostředků po druhé světové válce a také výrazný nárůst technologických obtíží při znemožňování přístupu obyvatel k informacím ze zahraničí, praktikovanému autoritářskými režimy, které takové informace považovaly za nežádoucí, šířené „štvavými vysílačkami“. Nejvýrazněji se lavinový efekt projevil v Evropě koncem osmdesátých let, zejména poté, co se SSSR v roce 1989 smířil s nástupem polských nekomunistických sil k moci. Demokratizace v jedné zemi mohla také mobilizovat národní hrdost v zemi sousední.

K demokratizační vlně mohly ovšem přispět i další, pomocné faktory. K takovým, které mohly přispět k tranzici, řadí Huntington i celosvětové rozšíření demokratických norem, kontextuální problémy<sup>42</sup>, se kterými se potýkají všechny režimy (ale autoritářské režimy mají menší schopnost tyto problémy řešit kvůli své rigiditě).

### 1.1.3 Zahájení tranzice

Adam Przeworski uvádí, že důležitým faktorem pro zahájení tranzice jsou signály vysílané režimem, mezi něž je možné počítat úmrtí vůdce bez jasného nástupnictví, konflikty uvnitř mocenského bloku, ekonomickou krizi, masovou nespokojenost, či zahraniční tlak na reformy. To vše tvoří a prohlubuje trhliny v režimu, dává naději na úspěch a tím posiluje protirežimní aktivity<sup>43, 44</sup>. Významným signálem je, když exponenti režimu začnou hledat oporu mimo režimní struktury, tedy v řadách opozičních sil. Rozhodujícím momentem je ale pohyb uvnitř režimních struktur směrem ven<sup>45</sup>. Pro zahájení tranzice může stačit i skutečnost, že do tohoto okamžiku nezlomná a nepřemožitelná mocenská struktura, vybavená všemi prostředky pro potlačení vzpoury už v náznacích, začne s opozicí jednat – ať už jako celek, či frakce, nebo jednotlivec (vyslaný frakcí). I toto může být signálem nalomení režimu, který dodá odvahu opozici/masám a režimní strukturu rozvolní natolik, že kolabuje. Uvnitř vládních struktur se často našli jednotlivci či skupiny, kteří začali tranzici podporovat<sup>46</sup>.

<sup>40</sup> KUBÁT, 2003, s. 15. Srovnání: HUNTINGTON, 2008, s. 102.

<sup>41</sup> HUNTINGTON, 2008, s. 103-108.

<sup>42</sup> Tamtéž, s. 246.

<sup>43</sup> DVOŘÁKOVÁ, KUNC, 1994, s. 60-61.

<sup>44</sup> V případě komunistických režimů se nemohlo jednat o úmrtí vůdce (pokud by tedy například v Československu nedošlo k zahájení tranzičních procesů po smrti Klementa Gottwalda), protože komunistický mocenský aparát byl kolektivním orgánem. Mohlo tedy jít o kombinaci ekonomických problémů režimu, masové nespokojenosti a neprovedení reforem perestrojky a glasnosti, na které byl vyvíjen tlak ze strany SSSR.

<sup>45</sup> DVOŘÁKOVÁ, KUNC, 1994, s. 60.

<sup>46</sup> HUNTINGTON, 2008, s. 123.

Počátek tranzičního procesu je vymezen okamžikem, kdy se dosavadní autoritářská pravidla hry počínají modifikovat ve směru rozšiřování a prohlubování práv pro další jednotlivce a skupiny, které byly dosavadními autoritářskými pravidly vyloučeny. Pro takový proces se vžilo označení „liberalizace“<sup>47</sup> (viz níže). Při studiu změny systému je nutné věnovat mimořádnou pozornost vlastnímu momentu zlomu, jímž se změny otevírají, tedy nejen jeho příčinám, ale především způsobu, jakým starý režim končí<sup>48</sup>.

Linz a Stepan si ve své práci *The Breakdown of Democratic Regimes: Crisis* všímají skutečnosti, že úspěšné demokratické tranzice představují jen velmi malé procento případů. Zhroucení autoritářských režimů často nevedlo k ustavení demokracie. Demokratizace se jevila jako velmi obtížný proces, v němž nejdůležitější roli hrají politické prostředky, bez ohledu na hloubku demokratických hodnot ve společnosti<sup>49</sup>. Většina zemí, kde došlo k úspěšné demokratické tranzici v rámci „třetí vlny“ (1974-1990), už měla s demokracií předchozí zkušenost. Naopak většina států, kde byl v tomto období autoritářský režim, který zůstal u moci, předchozí zkušenost postrádala<sup>50</sup>.

Je také nutné mít na paměti, že opoziční síly, které usilují o svržení dosavadního režimu, nemusejí být totožné se stoupenci demokracie – obě skupiny nejsou sociálně totožné<sup>51</sup> a totéž platí i o opozičních postojích k demokracii (opoziční předáci často využívají demokratickou rétoriku ve snaze ustavit vlastní autoritářský režim)<sup>52</sup>. Pro svržení režimu je třeba jiné společenské a politické koalice, než pro následné budování demokracie<sup>53</sup>, což se může projevit například rozpadem celospolečenského hnutí, jakým bylo Občanské fórum, jehož program se svržením autoritářského režimu vyčerpá.

Nově se demokratizujícím zemím také prospívá předchozí ústavní „příprava“ formou ústavních reforem ještě před samotnou tranzicí, ale není to podmínkou. Československo je specifickým příkladem, neboť si touto přípravnou fází neprošlo, naopak se před rokem 1989 jakýmkoliv ústavním změnám vyhýbalo, ale přesto vykazovalo smysl pro ústavní tradice první republiky, na které po roce 1989 opět navázalo<sup>54</sup>, a režim se zde rozpadl naráz<sup>55, 56</sup>.

#### 1.1.4 Etapy/fáze tranzice

Dosud neexistuje nic, co by se dalo označit jako obecná teorie přechodů k demokracii. I samo rozčlenění tranzice na etapy je strukturováním něčeho, co by v podstatě žádnou strukturu mít nemělo, protože jde o interval mezi dvěma systémy, který se ve srovnání s pořádkem autoritářského režimu jeví jako chaos<sup>57</sup>. Dunkwart Rustow nicméně vyzoroval tři fáze přechodu k demokracii – přípravnou, rozhodující a uvykací fázi, čímž se distancoval od ekonomického determinismu předchozích autorů (demokracie jako produkt ekonomických a dalších ukazatelů), přičemž

<sup>47</sup> DVOŘÁKOVÁ, KUNC, 1994, s. 82. Srov. HUNTINGTON, 2008, s. 18.

<sup>48</sup> DVOŘÁKOVÁ, KUNC, 1994, s. 53.

<sup>49</sup> LINZ, Juan J. *The breakdown of democratic regimes: crisis, breakdown, and reequilibration*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1978, 130 s. ISBN 0-8018200-9-x, in: DVOŘÁKOVÁ, KUNC, 1994, s. 28

<sup>50</sup> HUNTINGTON, 2008, s. 51.

<sup>51</sup> DVOŘÁKOVÁ, KUNC, 1994, s. 91.

<sup>52</sup> HUNTINGTON, 2008, s. 123.

<sup>53</sup> DVOŘÁKOVÁ, KUNC, 1994, s. 92.

<sup>54</sup> KUBÁT, 2003, s. 103.

<sup>55</sup> KLOKOČKA, Vladimír. *Ústavněprávní kontexty vyrovnání se s totalitní minulostí* [ve státech střední Evropy]: [sborník příspěvků z Konference středoevropských ústavních soudů]. Praha: Linde, 2003, 181 s. ISBN 80-7201-428-5. s. 7.

<sup>56</sup> Britský historik a publicista Timothy Garton Ash o tranzici v regionu středovýchodní Evropy poznamenal, že v Polsku se režim rozpadl za deset let, v NDR za deset měsíců, v maďarsku za deset týdnů a v Československu za deset dnů.

<sup>57</sup> DVOŘÁKOVÁ, KUNC, 1994, s. 76.

demokracii zkoumá jako by-product jiných bojů a konfliktů a vznik demokracie pojímá jako dynamický proces s rozlišitelnými fázemi<sup>58</sup>.

Rex D. Hopper volí k fázování revolučních změn sociálně-psychologický přístup a člení je tak na „přípravnou fázi“, kdy dochází ke zvyšování všeobecné nespokojenosti; „lidovou fázi“, kdy dochází k masovým projevům nespokojenosti a vyčleňuje se „skupina viníků“, proti nimž je směřováno veřejné mínění; třetí fázi je vlastní revoluční převrat, který zahrnuje programovou a organizační složku. Programově se v revoluci místo umírněných prosazují radikálové a v organizační sféře dochází ke zhroucení staré vlády, vytvoření krátkého dvojvládní a nástupu radikálů, kteří vytvářejí prozatímní vládu, přičemž mohou využívat teroru jako prostředku kontroly nad probíhajícími procesy; a poslední, čtvrtou, Hopperovou fázi je fáze „institucionalizace a legalizace výsledků revoluce“. Výsledkem této fáze je konec vlády teroru, potlačení radikálů a návrat klidového stavu při zachování nových principů a hodnot<sup>59</sup>.

Pro většinu autorů zabývajících se tranzitologií existuje ještě jedna samostatná etapa, předcházející tranzici, kterou nazývají liberalizace, která vytváří podmínky pro tranzici příhodné. Původní struktury jsou v etapě liberalizace relativně nedotčené, pouze nejsou využívány jako dříve, či jsou dokonce postaveny pod kontrolu reformátorů (reformního křídla vládní strany). To ale nevylučuje převrat uvnitř režimních struktur a potlačení změn v zárodku represemi. V této prvotní fázi mají stále převahu režimní struktury, ovšem kvůli vlastním vnitřním rozporům, či nedostatku odvahy nejsou schopny jednat<sup>60</sup>. Můžeme zde brát v úvahu i faktor nedůvěry režimu v (ne)dostatečnou indoktrinaci represivních složek, která by vyústila v jejich vzpouru v případě nasazení proti lidovým masám.

Adam Przeworski vychází z předpokladu, že rozhodnutí zahájit liberalizaci v sobě kombinuje pohyb shora i zdola, tedy z předpokladu štěpení uvnitř autoritářského bloku, kdy jeho část spatřuje ve spojení s opozicí možné posílení svého vlivu, nebo alespoň možnost setrvání ve funkci na úkor ostatních exponentů režimu. Liberalizace je tedy podle Przeworského výsledkem interakce mezi částí vládnoucí nomenklatury a rodící se opozicí, které se navzájem mohou podporovat. Ať už se dříve objeví mobilizace mas, či se otevřeně projeví štěpení uvnitř vládnoucí strany, logika je tatáž. Rozdílné je tempo změn. Režim chce co nejpomalejší, ale tempo je udáváno masami, které nutí režim, aby se rychle rozhodl<sup>61</sup>.

V počátečních etapách tranzice, ve fázi liberalizace, bývají případné dohody obou stran doprovázeny, či dokonce podmíněny vyloučením dalších aktérů, například radikálních frakcí obou stran. Ukazatelem toho, že liberalizace přechází v demokratizaci je pak zapojení i těchto extrémních frakcí, aniž by si je strany navzájem zakazovaly. V dohodách mezi končícím režimem a opozicí bývá velmi často obsažena i klauzule o beztrestnosti exponentů starého režimu za podíl na případných represivních aktivitách, pokud k tranzici dojde paktem režimu a opozice, viz níže<sup>62</sup>.

Relativní moc všech skupin (opozice, reformního křídla vládnoucí strany, i radikálních frakcí obou táborů) se v průběhu tranzice měnila, přesto však utvářela povahu procesu<sup>63</sup>. Postavení a moc jednotlivých skupin plyne z podpory režimu/opozice společností. Když v Československu proběhla generální stávka i za účasti dělníků, bylo to pro komunistické předáky jasným signálem, že jejich podpora je mizivá.

Po liberalizaci následuje fáze demokratizace – budování demokratických institucí a zvyšování systémové stability<sup>64</sup>. V etapě demokratizace se definitivně rozhoduje o tom, zda proces vyústí ve

<sup>58</sup> RUSTOW, D., *Transition to Democracy, Comparative Politics*, s. 337-363, in: DVOŘÁKOVÁ, KUNC, 1994, s. 20-21.

<sup>59</sup> HOPPER, R. D., *The Revolutionary Process. A Frame for the Study of revolutionary Movements, Social Forces*, 28, 1949-1950, in: DVOŘÁKOVÁ, KUNC, 1994, s. 79-80.

<sup>60</sup> DVOŘÁKOVÁ, KUNC, 1994, s. 83.

<sup>61</sup> Tamtéž, s. 84-85.

<sup>62</sup> Tamtéž, s. 72-73.

<sup>63</sup> HUNTINGTON, 2008, s. 123.

<sup>64</sup> DVOŘÁKOVÁ, KUNC, 1994, s. 90.



stabilní demokracii či v nový autoritářský režim (přičemž návrat k původnímu starému režimu již nepřichází v úvahu)<sup>65</sup>.

První subfází demokratizace je „vyproštění z autoritářského režimu“, jehož osu tvoří jednání mezi částí končícího autoritářského režimu a částí sil dříve z politiky vyloučených. Taková jednání byla vždy klíčovou součástí historicky nejúspěšnějších přechodů k demokracii, na jejichž základě byl zkonstruován optimální model přechodu, pro nějž Giuseppe Di Palma, Scott Mainwaring, Eduardo Viola a Donald Share prosadili název „sjednaný přechod“<sup>66</sup>. Historicky častější, jsou přechody, při jejichž zahájení je jednání s reprezentanty režimu omezeno na nezbytné minimum, čili aspekt vyvážení se z autoritářství v modelovém průběhu téměř schází<sup>67</sup>.

Z hlediska časové návaznosti demokratizace navazuje na liberalizaci, občas ale časově splývají. Opozice už v demokratizační fázi nehraje roli podpory liberalizátorů, ale usiluje o samostatnou politiku. Z původních stranických liberalizátorů se stávají více či méně aktivní stoupenci reformu, a strana se tak dělí na stoupence tvrdé linie, reformisty a nerozhodnuté/pragmatiky<sup>68</sup>.

O demokratizaci začínáme hovořit ve chvíli, kdy jsou ustaveny osobní styky a jednání mezi opozicí a režimními liberalizátory a vykrysluje se program opozice, o kterém spolu mohou jednat<sup>69</sup>. Guy Hermet tuto situaci charakterizuje tak, že se v politické rovině vytváří koalice dvou soupeřících politických skupin, umírněných frakcí z obou táborů, které Hermet nazývá „realističtí demokraté“, kteří vědí, že politika revanše vůči exponentům starého režimu sjednotí současné reformní zastánce uvnitř vládní strany proti demokracii<sup>70</sup>.

V etapě demokratizace dříve či později mizí jednolitá opoziční fronta a profilují se jednotlivé politické síly podle pluralitních zájmů, charakteristických pro demokratické poměry. Příslušníci opozice jsou si totiž už ve fázi liberalizace vědomi svých názorových rozdílů, ale jsou spojeni společným nepřítelem a cílem jej svrhnout<sup>71</sup>, ovšem v demokratizační fázi už tento jednotící prvek chybí, protože chybí i společný nepřítel.

I v demokratizační fázi je klíčová dohoda mezi umírněnou opozicí a reformním křídlem režimu. Obě strany ale potřebují svá extrémní křídla, aby se jevily vhodnějším partnerem k jednání. Typickou formou takových jednání jsou kulaté stoly a přísliby amnestie pro exponenty starého režimu. Tyto záruky jsou slibem, usnadňujícím přechod k dalším etapám demokratizace<sup>72</sup>. Šíře záruk poskytnutých představitelům režimu se pravděpodobně odvíjí od míry podpory opozice, respektive od její síly – budou tedy nejspíše mnohem širší, pokud opozice reprezentuje pouze část společnosti, a minimální, pokud by se jednalo o celospolečenské hnutí, podpořené masovými demonstracemi a generálními stávkami v celém státě.

Předmětem jednání a dohod mezi režimem a opozicí je způsob institucionalizace řešení konfliktů prostřednictvím demokratických institucí. Nalezení kompromisu je podstatné, protože každý z aktérů preferuje způsob, který nejvíce reflektuje jeho vlastní zájmy a cíle<sup>73</sup>. Jednání o institucionálním rámci nového režimu je jednodušší, či dokonce nepotřebné, pokud se nezmění forma státního zřízení – z autoritativní parlamentní republiky se má opět stát parlamentní republika, ovšem demokratická-, nerozděluje se ani nemění federativní či jiné uspořádání státu. Pak je pro aktéry mnohem jednodušší převzít staré instituce, pouze je nově personálně obsadit prostřednictvím svobodných voleb, z ústavy vypustit články, o které se opíral starý režim, případně slova jako „socialismus“ a při řízení převzatých institucí se držet demokratických zásad.

<sup>65</sup> DVOŘÁKOVÁ, KUNC, 1994, s. 96.

<sup>66</sup> Tamtéž, s. 95-96.

<sup>67</sup> Tamtéž, s. 96.

<sup>68</sup> Tamtéž, s. 91.

<sup>69</sup> Tamtéž, s. 91.

<sup>70</sup> HERMET. G., Introduction: The Age of Democracy. Democratic Tranzition in the East and the South, International Social Science Journal, 1991, s. 128, in: DVOŘÁKOVÁ, KUNC, 1994, s. 92.

<sup>71</sup> DVOŘÁKOVÁ, KUNC, 1994, s. 92.

<sup>72</sup> Tamtéž, s. 93-94.

<sup>73</sup> Tamtéž, s. 95-96.

Adam Przeworski tvrdí, že všechny přechody jsou de facto sjednané, protože pokud už se nejedná o konci autoritářského režimu, jedná se o vytváření demokratických institucí. Demokracie (stabilní demokracie) nemůže být nadiktována, musí být výsledkem jednání (a společenské poptávky)<sup>74</sup>.

Během tranzičního procesu není možné ztratit ze zřetele snahu o existenci konkrétního politického vedení celého procesu. Lze však namítnout, že elitářský charakter dohod mezi lídry režimu a opozice způsobí nízkou úroveň masové mobilizace a povede k nižšímu zájmu občanů na politické participaci v budoucím demokratickém zřízení<sup>75</sup>. Přesvědčit reprezentanty starého režimu je možné i tím, že jim je naznačeno, že nemají na výběr. Buď se podvolí a odejdou s třeba jen symbolickým trestem pro některé z nich, nebo se nepodvolí a budou potrestáni všichni.

### 1.1.5 Možné cesty/způsoby tranzice

Panuje značná variabilita cest k překonání totalitní éry a jejích následků, daná odlišným historickým vývojem režimu v daných zemích. ČSSR a NDR neměly institut kulatých stolů, jako Maďarsko a Polsko, které by kompromisem oslabovaly režim a usnadnily přechod<sup>76</sup>. Bez mála všechny tranzice však zahrnovaly nějakou formu (explicitního či implicitního) vyjednávání mezi vládou a opozicí.<sup>77</sup>

Tvůrce teorie „třetí vlny demokratizace“ americký politolog Samuel Huntington, vymezil tři typy přechodu k demokracii: „přerod“ (transformation), kdy je reforma vedena dosavadními elitami; „výměnu“ (replacement), kdy se režim zhroutí/je svržen a výměnu pak vede opozice sama; a „přeměnu“ (transreplacement), kdy proces vedou opoziční předáci spolu s dosavadní elitou<sup>78</sup>. Případ československé tranzice je podle Huntingтона příkladem přeměny, s čímž ale nesouhlasí někteří další autoři (Jerzy Wiatr, Miroslav Novák, Jacques Rupnik)<sup>79</sup>.

Typologií demokratické tranzice ale existuje více. Ohledně tranzice v Československu je zajímavá typologie Terryho Lynn Karla a Philippa Schmittera z roku 1991, která zahrnuje i právě proběhlé tranzice v Evropě<sup>80</sup>. Podle Karla a Schmittera existuje několik typů tranzice (1.) pakt, kdy se elity obou stran dohodnou na multilaterálním kompromisu; (2.) vnucení, kdy je elitami jednostranně efektivně využita síla k prosazení změn i proti vůli dosavadních privilegovaných skupin a části mocenské základny režimu; (3.) reforma, kdy dojde k mobilizaci mas „zdola“, které si vynutí kompromisní východisko, aniž by bylo použito násilí; (4.) revoluce, kdy masy povstanou a porazí dosavadní režim vojenskou silou.

Patrně nejpodrobnější tranziční typologii, která je díky tomu všeobecně uznávaná, poskytl Alfred C. Stepan. Základním kritériem však i pro Stepana zůstává skutečnost, zda byla tranzice podnícena zevnitř režimu a jeho oficiálních struktur, či opozicí mimo tento systém jako jeho alternativa<sup>81</sup>. V protikladu k demokratizaci zevnitř režimu Stepan uvádí příklad „ukončení režimu tlakem společnosti“ (society-led regime determination). Taková změna může být vyvolána protesty různých organizací, masovými stávkami, ale bez větší koordinace mezi opozičními politickými silami. Dalším typem je pakt mezi politickými stranami, čímž má Stepan na mysli široký opoziční pakt, budovaný nejčastěji na konsociačních zásadách, v němž se účastníci spojují za cílem porážky autoritářského režimu a vytvoření východiska budoucí demokracie. Taková koalice je posilována tím,

<sup>74</sup> DVOŘÁKOVÁ, KUNC, 1994, s. 96.

<sup>75</sup> Tamtéž, s. 75.

<sup>76</sup> KLOKOČKA, 2003, s. 7.

<sup>77</sup> HUNTINGTON, 2008, s. 116.

<sup>78</sup> Tamtéž, s. 115.

<sup>79</sup> KUBÁT, 2003, s. 15.

<sup>80</sup> KARL, T. L., SCHMITTER, P., Modes of transition in Latin America and Eastern Europe, International Social Science Journal 1991, s. 129, in: DVOŘÁKOVÁ, KUNC, 1994, s. 63-66. Srovnání: HUNTINGTON, 2008, s. 115.

<sup>81</sup> DVOŘÁKOVÁ, KUNC, 1994, s. 58.

že svou legitimitu odvozuje od lidových mas. Ze široké koalice pak mohou jejím štěpením vznikat politické strany. Třetí možnou cestou je „organizovaná násilná revolta, koordinovaná reformistickými stranami“. Tento způsob umožňuje výraznou restrukturalizaci státního aparátu, zásadní sociálně-politické změny a určení politického směru na stranickém základě. Posledním Stepanovým příkladem je „revoluční válka, vedená Marxisty“, implikující radikální socioekonomické změny a kompletní odstranění předchozích struktur<sup>82</sup>. Jako příkladu takovéto násilné revolty by se dalo použít bolševické revoluce v Rusku v roce 1917, kubánské revoluce proti Batistovu režimu, kambodžské revoluce Rudých Khmérů, guerilla FARC v jižní Americe či pokusy Frakce Rudé armády (RAF) v SRN.

Tab. 1. Srovnání typologií zmíněných autorů:

		Huntington	Karl-Schmitter	Stepan	Dvořáková, Kunc
Podnět k tranzici přichází ze strany	Režimní elity	Přerod (transformation)	Vnucení	Demokratizace zevnitř režimu	Sebevyloučení
	Režimu opozice +	Přeměna (transreplacement)	Pakt	Široký opoziční pakt	Sjednaný přechod
	Opozice/masy	Výměna (replacement)	Reforma	Ukončení tlakem společnosti	Zhroucení/kolaps
			revoluce	Organizovaná násilná revolta Revoluční válka vedená marxisty	

Míra násilnosti:	Nenásilná	Žádná či malá	Násilná
------------------	-----------	---------------	---------

Pokojná tranzice vždy zaujímala u všech autorů privilegované postavení. „Sjednaný přechod“ je optimální a ideální variantou, ačkoliv je nejobtížněji dosažitelná. Nejvíce přechodů však probíhá „zhroucením nebo kolapsem režimu“, kdy režim zcela ztratí legitimitu a už si neudrží kontrolu nad průběhem tranzice v důsledku naprosté diskreditace, či vojenské porážky. „Přechod sebevyloučením, či stáhnutím se“ nastává v důsledku silně erodovaného, vnitřně nesoudržného režimu, kdy se však vládnoucí elita včas rozhodne odevzdat moc opozici<sup>83</sup>.

Charakteristické pro sjednané tranzice je to, že alespoň část staré elity neztratila sebedůvěru, například díky tomu, že část toho, čeho dosáhli, je společností považována za pozitivní, a s důvěrou tak hledí k možnosti svého dalšího zapojení do politiky po svobodných volbách. V případě, že se část bývalé autoritářské elity angažuje ve prospěch svobodných voleb a předkládá i svou kandidátku, je již naprosto vyloučeno, aby se obnovila jakákoliv koalice mezi nimi a zastánci tvrdé linie<sup>84</sup>.

Téměř pokaždé vykazovaly tranzice v různých fázích znaky různých kategorií<sup>85</sup>. V rámci tranzičního procesu není možné předem určit, které skupiny, třídy, sektory, instituce se ujmou kterých rolí, za jaká řešení se postaví, jakou alternativu budou podporovat<sup>86</sup>. Svržením starého režimu ale proces demokratizace nekončí, spíše naopak pouze začal. Mnohem podstatnější je vybudovat nový, demokratický politický systém<sup>87</sup>.

<sup>82</sup> DVOŘÁKOVÁ, KUNC, 1994, s. 57-58.

<sup>83</sup> Tamtéž, s. 63.

<sup>84</sup> Tamtéž, s. 73-74.

<sup>85</sup> HUNTINGTON, 2008, s. 116.

<sup>86</sup> DVOŘÁKOVÁ, KUNC, 1994, s. 77.

<sup>87</sup> KUBÁT, 2003, s. 16.

## 1.2 Konsolidace režimu

Po svržení autoritářského režimu se důsledná touha po právní jistotě stává prvořadým cílem nového státu<sup>88</sup> a dochází tak k depolitizaci soudního rozhodování a k eliminaci „flexibilních právních ustanovení“, umožňujících postih oponentů starého režimu. Ani pád starého režimu však nemůže znamenat pád starého právního řádu a právní vakuum<sup>89</sup>. Pro právní stát by toto znamenalo nepřijatelné narušení institutu právní jistoty. Proto je předchozí právní řád ponechán v platnosti teprve postupně rekonstruován dle nových hodnot, což se v právní terminologii označuje jako „recepce předchozího právního řádu“, ke které došlo například po ustavení první Československé republiky v roce 1918, kdy byl v platnosti ponechán předchozí rakousko-uherský právní řád.

Tranzice v regionu středovýchodní Evropy se lišily od všech předchozích tou skutečností, že dvě, respektive tři změny proběhly současně: politická změna od diktatury k demokracii, ekonomická změna od centrálně plánované k tržní ekonomice a změna vládní, zakládající či znovuzakládající národní státy. Tyto změny probíhaly v západní Evropě evolučně během mnoha desítek let, zatímco v Evropě středovýchodní proběhly jako rychlý politický program<sup>90</sup>.

### 1.2.1 Ustavení demokracie

Zatímco vnější vlivy výrazně napomohly tranzičnímu procesu, procesy, které vedly k ustavení demokracie, bývají převážně původu domácího<sup>91</sup>. Vznik pro demokracii příznivých sociálních, hospodářských a vnějších podmínek nikdy sám o sobě nestačí k ustavení skutečné demokracie. Ačkoliv není možné demokracii ustavit, tam, kde tyto příznivé podmínky nepanují, je nezbytně nutné, aby na demokracii měli zájem i domácí političtí lídři<sup>92</sup>.

Konstrukce nového politického systému předpokládá fixovat pravidla a prostor pro hru, způsob řešení konfliktů, nikoliv však fixovat samotné řešení či výsledek<sup>93</sup> a také budování nových institucí, integrujících a zároveň redukujících explozi sociálních požadavků společnosti. Je patrně tím úspěšnější, čím méně času uplyne od zhroutení starého režimu. Sociální hnutí musí být co nejdříve vstřebáno do odpovídajících institucí, protože prvním cílem nového systému je obnova politické kontroly nad společností (v demokratických intencích)<sup>94</sup>. Opět jsou zde ve výhodě tranzice, které si ponechávají původní instituce, pouze je nově personálně obsadí prostřednictvím svobodných voleb a nové instituce pak tvoří postupně, aby byly schopny reflektovat nově se objevující požadavky.

### 1.2.2 Kontextuální a systémové problémy, rozčarování z fungování demokracie a „autoritářská nostalgie“<sup>95</sup>

Změny politického režimu na demokratický, změna ekonomického systému na tržní, sociální změny, změna zahraniční politiky, zapojení do nových mezinárodních struktur demokratického světa

---

<sup>88</sup> KLOKOČKA, 2003, s. 10.

<sup>89</sup> Tamtéž, s. 9.

<sup>90</sup> MERKEL Wolfgang. Plausible Theory, Unexpected Results: the Rapid Democratic Consolidation in Central and Eastern Europe. IPG 2/2008, 2008, s. 11. Dostupné online z [www: http://goo.gl/mWfQC1](http://goo.gl/mWfQC1).

<sup>91</sup> HUNTINGTON, 2008, s. 115.

<sup>92</sup> Tamtéž, s. 110.

<sup>93</sup> DVOŘÁKOVÁ, KUNC, 1994, s. 102.

<sup>94</sup> Tamtéž, s. 101.

<sup>95</sup> HUNTINGTON, 2008, s. 245.

a nalezení řešení do té doby skrývaných problematických vztahů mezi národy a etniky<sup>96</sup> - to jsou hlavní problémy, které Huntington označuje jako přechodové a kontextuální, kterým nově ustavené demokracie musejí čelit. Pro přechody monopartistických systémů, charakteristických bezprostředním spojením strany a státu, plynou, podle Huntingtona z tohoto spojení ještě institucionální a ideologické problémy<sup>97</sup>.

Mají-li se demokratické režimy zkonsolidovat, musejí se vypořádat s přechodovými problémy<sup>98</sup>, které vyvstávají přímo z fenoménu tranzice od autoritářství k demokracii. Jsou otázkou ustavení nových ústav a volebních systémů, personální obměny státních funkcí, změn právního řádu, reformy institucí, rozdělování státního majetku a mnoha dalších<sup>99</sup>.

Dalším typem problémů, kterým nově ustavené demokracie čelí, jsou kontextuální problémy, které jsou v každé zemi odlišné<sup>100</sup> a vyvstávají z povahy společnosti, jejího hospodářství, kultury a dějin, jsou to chronické problémy země, přetrvávající bez ohledu na formu vlády. Kontextuální problémy však s úspěšností demokratické konsolidace souvisí pouze nepřímo<sup>101</sup>.

Systémové problémy jsou fenoménem, který se objevuje až po úspěšném dokončení demokratické konsolidace. Vyvstávají z fungování demokratického systému, který může být zablokován v důsledku fragmentace stranického systému a přemíry zpětné vazby, kterou se snaží vyslyšet, či přemíry distancovat se od předchozího režimu<sup>102</sup>.

Tab. 2. Časové rozvržení problémů v průběhu tranzice<sup>103</sup>

Typ problémů	Politický vývoj		
	Autoritářský systém	Demokratizace	Demokratický systém
Kontextuální			
Přechodové			
Systémové			

Zdroj: HUNTINGTON, Samuel P. *Třetí vlna: demokratizace na sklonku dvacátého století*. 1. vyd. Brno: CDK (Centrum pro studium demokracie a kultury), 2008, 343 s. ISBN 978-80-7325-156-7. s. 205.

Kontextuální problémy často sužují už autoritářské předchůdce demokracií a pro úspěch konsolidace je nutné se s těmito problémy vypořádat. Neřešení či nevyřešení kontextuálních problémů vede ke všeobecnému pocitu rozčarování a zklamání, následujícímu po vlně entuziasmu z konce autoritářství<sup>104</sup>. Rozčarování z demokratické vlády je svým způsobem první krok na cestě ke konsolidaci demokracie. Je signálem, že opadá euforie, kterou tranzice přinesla, a přichází vystřízlivění<sup>105</sup>.

S tím souvisí reakce na demokracii, popisovaná jako „autoritářská nostalgie“, která se méně projevuje tam, kde starý režim byl brutální, ale více tam, kde předchozí režim byl mírný či kde byla tranzice vedena shora<sup>106</sup>. Není těžké si představit, že za určitých podmínek může „autoritářská nostalgie“ vést k pomalému odumření demokratického režimu. Nostalgie je však jen pocit, nikoliv hnutí, je tedy dokladem toho, že lidé rozlišují mezi režimem a vládou<sup>107</sup>. Lidé mohou nostalgicky

<sup>96</sup> KUBÁT, 2003, s. 16-17.

<sup>97</sup> HUNTINGTON, 2008, s. 118-119.

<sup>98</sup> Tamtéž, s. 245.

<sup>99</sup> Tamtéž, s. 204.

<sup>100</sup> Tamtéž, s. 245.

<sup>101</sup> Tamtéž, s. 204.

<sup>102</sup> Tamtéž, s. 204-205.

<sup>103</sup> Tamtéž, s. 205.

<sup>104</sup> Tamtéž, s. 246-247.

<sup>105</sup> Tamtéž, s. 253.

<sup>106</sup> Tamtéž, s. 248.

<sup>107</sup> Tamtéž, s. 253.

vzpomínat na režim jako takový, ovšem v dobrém už nevzpomínají na osoby vládců, nebo o nich vůbec nemluví, protože mohou být personifikací minulého zla.

Neschopnost nového režimu vyřešit dlouhodobé a vážné kontextuální problémy nutně neznamená, že se tyto režimy musejí zhroutit. O tom, zda nové demokracie přežijí, rozhoduje podle Huntingtona především to, jak se politické elity postaví ke své neschopnosti tyto problémy vyřešit<sup>108</sup>.

### 1.2.3 Konsolidace a potíže s ní spojené

Podle Juana Linze a Alfreda Stepana je demokratická konsolidace dokončena, když panuje dostatečná shoda ohledně politických procedur užívaných pro volbu vlády, když vláda, která se dostane k moci, je výsledkem svobodné lidové volby, když tato vláda má de facto pravomoc tvořit novou politiku a když moci exekutivní, legislativní a soudní, utvořené novou demokracií nemusejí de iure svou moc sdílet s dalšími tělesy<sup>109</sup>. Nově ustavená demokracie musí v první řadě učinit nezbytné kroky k vytvoření demokratických politických institucí a politické kultury a čelit faktorům, které mají vliv na konsolidaci demokracie<sup>110</sup>.

Moderní konsolidovaná společnost je podle Linze a Stepana složená z pěti navzájem se překrývajících oblastí, které jsou vzájemně propojené do systému interakcí, a žádná z nich nemůže fungovat samostatně<sup>111</sup>. Za prvé zde musí panovat podmínky pro rozvoj svobodné občanské společnosti, kde spolky, hnutí a jednotlivci nezávisle na státu artikulují své požadavky, které se pak snaží prosadit. Robustní občanská společnost může napomoci konsolidaci a prohloubení demokracie, a je proto neocenitelná ve všech etapách tranzice. Druhou oblastí je politická společnost, specificky zaměřená na získání legitimního práva k výkonu kontroly nad veřejnou mocí a státním aparátem, přičemž je závislá na občanské společnosti, se kterou se navzájem doplňují<sup>112</sup>.

Právní stát a právní záruky jsou třetí oblastí z pěti, která spolu s předchozími tvoří definiční prerekvizity konsolidované demokracie. Další podmínkou je existence státní byrokracie, která by byla použitelná novou demokratickou vládou v zájmu zaručení a ochrany práv a zájmů občanů. Poslední, pátou a podpůrnou podmínkou konsolidované demokracie je oblast ekonomické společnosti. Linz a Stepan se domnívají, že demokracie nemůže fungovat v podmínkách centrálně plánované ekonomiky ani v podmínkách plně tržní ekonomiky, ale vyžaduje soubor sociopolitických norem, institucí a regulací, které nazývají ekonomickou společností, stojící mezi státem a trhem<sup>113</sup>.

Ustavení a konstrukce demokratického systému a institucí se ale neobejde bez kompromisů<sup>114</sup>. Kompromisy, učiněné novým režimem, zejména ohledně trestání reprezentantů režimu předchozího či nápravy křivd a bezpráví, páchaných předchozím režimem, ale i projev předchozím režimem potlačovaných kontextuálních problémů mohou vyústit v autoritářskou nostalgii, popisovanou výše, ale v dlouhodobém horizontu mohou také způsobit změnu chování obyvatel. Tato změna chování přitom může mít čtyři typy projevů<sup>115</sup>: 1. rezignace, cynismus a nechuť k politickým záležitostem; 2. odpor k lidem, kteří byli ve funkcích; 3. odpor vůči celému demokratickému establishmentu; 4. reakce, která nesměřuje proti osobám, jež jsou u moci, ale proti demokratickému systému jako takovému. Rezignace na politiku, cynismus a nechuť k politickým

<sup>108</sup> HUNTINGTON, 2008, s. 249.

<sup>109</sup> LINZ, Juan J., STEPAN, Alfred. *Problems of Democratic Transition and Consolidation*. Baltimore: John Hopkins University Press, 1996. s. 3. Dostupné online z [www: http://polisci2.ucsd.edu/democracy/documents/LinzandStepan-TransitionandConsolidation.pdf](http://polisci2.ucsd.edu/democracy/documents/LinzandStepan-TransitionandConsolidation.pdf).

<sup>110</sup> HUNTINGTON, 2008, s. 203-204.

<sup>111</sup> LINZ, STEPAN, 1996, s. 14-15. Srovnání: MERKEL, 2008, s. 14.

<sup>112</sup> LINZ, STEPAN, 1996, s. 7-9.

<sup>113</sup> Tamtéž, s. 9-11.

<sup>114</sup> HUNTINGTON, 2008, s. 211.

<sup>115</sup> Tamtéž, s. 255-260.

záležitostí se v Československu projeví, mohou být ale i důsledkem úlevy po svržení systému, který si vynucoval podporu a poslušnost.

Asi nejvýznamnějším faktorem a nápadným rysem třetí demokratizační vlny, nahrávajícím úspěšné konsolidaci v jejím rámci vzniklých demokracií, byla nepřítomnost větších antidemokratických hnutí v nových demokraciích. Ačkoliv v těchto nových demokraciích došlo k výraznému poklesu nadšení, volební účasti i obliby představitelů, nevzniklo silnější hnutí, snažící se demokracii zpochybnit a předložit autoritářskou alternativu<sup>116</sup>. Nastala tedy situace, podporující konsolidaci, kdy se žádná významná skupina nepokusila svrhnout demokratický režim či se násilně oddělit od státu a kdy většina obyvatel uvěřila, že další změny musí proběhnout demokraticky<sup>117</sup>.

## 1.2.4 Volba politického režimu

Po svržení komunismu<sup>118</sup> vyvstává problém dalšího ústavně-politického směřování. Dosavadní systém byl založen na zcela jiných hodnotách a principech než systém, který má být budován, jsou tedy nutné zásadní změny, zejména přijetí nových či revize stávajících ústav<sup>119</sup>, na jejichž základě má být nový režim budován. Z postkomunistických zemí v regionu středovýchodní Evropy se již ke komunismu žádná nevrátila<sup>120</sup>.

Jak již bylo zmíněno výše, úspěšná demokratická tranzice představuje jen velmi malé procento případů<sup>121</sup> a zhroucení či odstranění autoritářského režimu může vést i ke vzniku autoritářského režimu jiného typu. Pokud tedy mezi reprezentanty opozičních sil panuje shoda na nastolení demokratického politického systému a tento systém se skutečně podaří nastolit a převrat neskončí neúspěchem či novým autoritářstvím, musejí se představitelé nového režimu shodnout, jaký typ režimu má být novou ústavou vybudován, ještě než přistoupí k vlastní tvorbě nové ústavy.

Ohledně volby nového režimu existuje mnoho variant, přičemž jejich podpora kolísá v závislosti na specifických podmínkách dané země, její historii a mnoha dalších faktorech. Například při vzniku první Československé republiky měla své zastánce jak republikánská, tak z historických důvodů, i monarchistická forma státního zřízení. Pro demokratické systémy existuje více subvariant uspořádání – konstituční monarchie, prezidentské republiky, poloprezidentské systémy, parlamentní republiky, přičemž každý systém, patřící do stejného druhu, se může ještě lišit formou a vzájemnými vztahy svých institucí, které jsou taktéž předmětem nalezení kompromisu při ustavování nového systému.

Vyvstala tedy otázka přijetí nové ústavy a provedení kvalitativní změny politického systému<sup>122</sup>, přičemž v postkomunistických zemích se ve většině případů neprosadil prezidentský systém, ale parlamentarismus<sup>123</sup>. Na první pohled se zdá, že všechny postkomunistické země, považované za konsolidované demokracie, mají, s výjimkou Litvy, parlamentní režim a země nekonsolidované poloprezidentský. Zdá se tedy, že parlamentní režim napomáhá konsolidaci<sup>124</sup>, protože umožňuje otevřít nový systém co možná nejširší participaci občanů a učinit jej tak co nejvíce demokratickým<sup>125</sup>. Pro postkomunistické státy regionu středovýchodní Evropy je charakteristická deformace parlamentního systému. Nejčastěji mají parlamentní režim, ale přímo voleného

---

<sup>116</sup> HUNTINGTON, 2008, s. 253.

<sup>117</sup> LINZ, J. J., STEPAN, A. 1996, s. 5.

<sup>118</sup> Nebo autoritářského režimu obecně.

<sup>119</sup> KUBÁT, 2003, s. 29.

<sup>120</sup> Tamtéž, s. 90.

<sup>121</sup> LINZ, J., STEPAN, A., The Breakdown of Democratic Regimes: Crisis, John Hopkins University, Baltimore, 1978, in: DVOŘÁKOVÁ, KUNC, 1994, s. 28.

<sup>122</sup> KUBÁT, 2003, s. 34.

<sup>123</sup> Tamtéž, s. 36.

<sup>124</sup> Tamtéž, s. 104.

<sup>125</sup> Tamtéž, s. 37.

prezidenta. To plyne z politických okolností složitého přechodu k demokracii<sup>126</sup>. Například v Československu byla přímá volba prezidenta projednávána již v roce 1989/1990, ale po odmítnutí byla zavedena až v České republice v roce 2003. Tehdy se potvrdily obavy ze vzniku patových situací při volbě prezidenta, které byly jedním z hlavních argumentů pro její zavedení<sup>127</sup>, tedy motivací k zavedení tohoto pro české podmínky zcela nového prvku byla spíše snaha neopakovat situaci, která nastala při volbě Václava Klause do funkce prezidenta republiky.

Nově se demokratizujícím zemím prospívá ústavní „příprava“ formou ústavních reforem ještě před samotnou tranzicí, ale takováto příprava není podmínkou pro úspěšnou tranzici<sup>128</sup>. V komunistických zemích existovaly ústavy, které nahradily ústavy z dob budování komunismu/socialismu. V době tranzičních změn platila v Československu ústava z roku 1960 s novelizací v roce 1968<sup>129</sup>. Československo je specifickým příkladem, neboť touto přípravnou fází neprošlo, naopak se komunistický režim před rokem 1989 jakýmkoliv ústavním změnám vyhýbal, ale přesto vykazovala československá politika smysl pro ústavní tradice první republiky, na které po roce 1989 navázal nový režim<sup>130</sup>, přičemž nová československá ústava byla přijata rychle s krátkým přechodným obdobím, kdy platila novelizovaná „stará“ ústava z roku 1960, přičemž nová ústava byla přijata standardním parlamentem<sup>131</sup>.

Z ústavního hlediska je demokracie konsolidovaná, když všichni aktéři uvyknou tomu, že politický konflikt bude řešen podle stanovených pravidel, jejichž porušení by bylo zbytečné a nákladné<sup>132</sup>. Wolfgang Merkel ve své práci *Plausible Theory, Unexpected Results: the Rapid Democratic Consolidation in Central and Eastern Europe* přejímá koncept pozitivní konsolidace Geofreyho Pridhama<sup>133</sup>, který rozlišuje mezi negativní a pozitivní konsolidací, kdy demokracie je negativně konsolidovaná, pokud absence relevantních politických či sociálních aktérů, sledujících své cíle mimo demokratické instituce, je důsledkem nedostatečně atraktivní alternativy k demokracii, a naopak demokratický režim je pozitivně konsolidovaný, pokud na něj elity nahlížejí jako na bezvýhradně legitimní, bez jediné možné alternativy a pokud občané věří v legitimitu demokracie<sup>134</sup>. Merkel tedy přejímá tento koncept pozitivní konsolidace, který rozděluje do čtyř analytických úrovní, z nichž první úroveň demokratické konsolidace je úroveň konsolidace ústavní, která se váže ke klíčovým politickým institucím, ustavovaným ústavou<sup>135</sup>, jež dohromady tvoří strukturální úroveň státu. Ústavní konsolidace je obvykle ukončena jako první a ovlivňuje ostatní úrovně<sup>136</sup>, které se dají přirovnat k pěti oblastem, popisovaným Linzem a Stepanem.

### 1.2.5. Institucionalizace a rozvoj demokratické politické kultury

Podstatou problému demokratické politické kultury je souvislost mezi výkonností, či efektivitou nové vlády a její legitimitou, jinak řečeno do jaké míry společnost věří v hodnotu demokratického systému vlády. Nízká legitimita nové vlády znamená její neefektivitu. Režimy, vykazující nízkou hospodářskou efektivitu mívají obvykle i nízkou legitimitu v očích obyvatel, tedy

<sup>126</sup> KUBÁT, 2003, s. 37.

<sup>127</sup> Tamtéž, s. 38-39.

<sup>128</sup> Tamtéž, s. 103.

<sup>129</sup> Tamtéž, s. 33.

<sup>130</sup> Tamtéž, s. 103.

<sup>131</sup> Tamtéž, s. 36.

<sup>132</sup> LINZ, STEPAN, 1996, s. 5.

<sup>133</sup> PRIDHAM, Geofrey. The Internal Context of Democratic Consolidation: Southern Europe in Comparative Perspective, in: GUNTHER, DIAMADOROUS and PUHLE. *The Politics of Democratic Consolidation: Southern Europe in Comparative Perspective*. Baltimore: John Hopkins University Press, 1995, s. 166-203, in: MERKEL, W. 2008, s. 13.

<sup>134</sup> MERKEL, 2008, s. 13.

<sup>135</sup> Jako je Hlava státu, exekutiva, legislativa, soudnictví a volební systém.

<sup>136</sup> MERKEL, 2008, s. 14.



nemohou efektivně fungovat a ani si efektivním fungováním získat legitimitu. Legitimita demokratických režimů tedy závisí na jejich efektivitě, ale zakládá se i na demokratických procesech a procedurách, volebním procesu. V autoritářských režimech je prvořadá efektivita, založená na jejich výkonnosti. V demokraciích je významnější legitimita procedurální<sup>137</sup>.

O stabilitě demokracie rozhoduje, zda veřejnost dokáže rozlišovat mezi režimem a vládou, tedy mezi demokracií a osobami. Společnost může být i silně znechucena způsobem, jakým je vykonávána vláda, ale aby demokracie mohla být stabilní, musí být společnost spokojena se způsobem ustavování vlády prostřednictvím svobodných demokratických voleb<sup>138</sup>. Jak lze vysvětlit podporu demokracie (systému, režimu) při kolísající důvěře a podpoře občanů vládám? V demokracii je možné vládců v pravidelných cyklech obměňovat. Nutné je však důsledně oddělit podporu demokracie jako systému vlády od podpory momentálně vládnuoucí strany. Pro fungování demokracie je toto zásadní rozdíl<sup>139</sup>.

Důležitým faktorem pro budování demokratické kultury je i „pokles očekávání“, který je základem demokratické stability. Demokracie se konsolidují, jakmile se lidé naučí, že demokracie může být řešením tyranidy, umožňujícím výměnu vládců, nikoliv všelékem na problémy společnosti, který je možné vysadit při prvním výskytu „vedlejších účinků“, spočívajících v projevech kontextuálních problémů<sup>140</sup>.

Politické strany a stranické systémy jsou vedle volebních systémů dalším klíčovým faktorem demokratické konsolidace zemí středovýchodní Evropy. Podle Kubáta někteří autoři dokonce tvrdí, že tranzice nebyla podnětem rozvoje stran, ale že strany proces ovlivnily či mu přímo dominovaly<sup>141</sup>. Rozšířené je přesvědčení, že podmínkou úspěšné tranzice je rychlý vznik silných politických stran a stabilního stranického systému. Povrchní zakotvení stran ve společnostech středovýchodní Evropy je tendencí postkomunismu, a proto jejich síla a stabilita není nezbytnou podmínkou konsolidace demokracie<sup>142</sup>. Politické strany v regionu středovýchodní Evropy se většinou nově zformovaly po roce 1989, často z uskupení typu „nestranické fórum“<sup>143</sup>, integrujících antikomunistické síly bez ohledu na politickou orientaci s jediným cílem: porazit komunistickou stranu<sup>144</sup>. Dalo by se tedy hovořit o krátké, epizodní existenci silně polarizovaného bipartismu do okamžiku rozštěpení (zániku) těchto stran (fór)?

## 1.2.6 Problém prvních svobodných voleb

Demokracie vyžaduje otevřenou soutěž o moc, a v tomto ohledu tedy svobodné volby, které určí, kdo bude vládnout<sup>145</sup>. José Durrao Barroso upozorňuje na důležitou úlohu prvních „zakladatelských voleb“ v tranzici. Volby nejen vnášejí nový typ komunikace do systému, ale současně je jejich hlavní funkcí vyřadit ze hry mnohé možnosti, které by jinak zůstávaly uskutečnitelné, kdyby k volbám nedošlo. Bývají vydávány za výzvu k participaci, přispívají k depolitizaci mobilizovaných sociálních sil a významně se podílejí na fenoménu zklamání a rozčarování z nedostatečných změn nebo z jejich charakteru (toto rozčarování/zklamání je alespoň u části společnosti nevyhnutelné)<sup>146</sup>.

---

<sup>137</sup> HUNTINGTON, 2008, s. 249.

<sup>138</sup> Tamtéž, s. 251.

<sup>139</sup> Tamtéž, s. 252.

<sup>140</sup> Tamtéž, s. 253.

<sup>141</sup> KUBÁT, 2003, s. 74.

<sup>142</sup> Tamtéž, s. 74.

<sup>143</sup> Jakým bylo Občanské fórum (OF) a Verejnosc' proti nasiliu (VPN).

<sup>144</sup> KUBÁT, 2003, s. 75.

<sup>145</sup> LINZ, STEPAN, 1996, s. 3.

<sup>146</sup> DVOŘÁKOVÁ, KUNC, 1994, s. 102.

Nové volební systémy však často vznikají ve spěchu. V Československu odstupující komunistická moc v přesvědčení o vlastní převaze prosazovala většinový volební systém, zatímco opozice usilovala o demokratičtější systém proporční<sup>147</sup>.

Jedním z důležitých měřítek toho, zda se demokracie v daném státě dokázala či dokáže konsolidovat, je řádné předání moci po těchto prvních volbách, v nichž dosud vládnoucí strana prohraje a dosavadní opozice zvítězí<sup>148</sup>. Pro politiku po prvních svobodných volbách je přitom charakteristické rozdrobení širokých prodemokratických koalic, které se o tranzici zasloužily, ale i sílící přesvědčení, že změna režimu sama o sobě problémy nevyřeší<sup>149</sup>, nebo že dokonce přinesla problémy nové, například nezaměstnanost po změně ekonomického systému z komunistického, centrálně plánovaného, na tržní. I přes tyto nové problémy a skutečnost, že v některých postkomunistických státech regionu středovýchodní Evropy nebyly komunistické strany postaveny mimo zákon (či se samy nebo z donucení okolnostmi tranzičního procesu transformovaly) a bylo jim dovoleno účastnit se voleb jako rovnocenný soupeř ostatních stran, v žádném z těchto států již nezískaly takovou sílu, která by jim postačovala k opětovné změně režimu na komunistický.

---

<sup>147</sup> KUBÁT, 2003, s. 65.

<sup>148</sup> HUNTINGTON, 2008, s. 230.

<sup>149</sup> Tamtéž, s. 247.

## 1.3 Teorie politických stran

### 1.3.1 Politická strana

Oblast stranicko-politického výzkumu je jednou z nejtradičnějších subdisciplín politologie.<sup>150</sup> Pojem „politická strana“ je jedním z nejfrekventovanějších výrazů politického slovníku a je vnímán jako srozumitelný a samozřejmý, ovšem tyto atributy ztratí, jakmile chceme tento pojem definovat jako obecný, protože jeho jednotlivé výklady se liší.<sup>151</sup>

Benjamin Disraeli řekl, že „*strana je organizovaný názor*“<sup>152</sup>. Edmund Burke v roce 1770 definoval politickou stranu jako „seskupení lidí, kteří se spojují, aby společnými silami prosazovali národní zájem, a to na základě nějakého konkrétního principu, na němž se všichni shodují“<sup>153</sup>. W. Hasbach jako „organizaci lidí se stejnými politickými názory a cíli, kteří se snaží získat politickou moc, jež by jim umožnila uskutečnit jejich záměry“<sup>154</sup>. Max Weber zase jako „dobrovolně vytvářené skupiny s cílem poskytnout svým předákům moc uvnitř skupiny a aktivním členům možnost prosazení věcných cílů nebo dosažení osobních výhod či obojího zároveň“<sup>155</sup>. A konečně Giovanni Sartori definuje politickou stranu jako „jakoukoliv politickou skupinu, identifikovanou pomocí oficiálního názvu, která se prezentuje ve volbách a je schopna umístit své kandidáty prostřednictvím voleb (ať už svobodných, nebo ne) do veřejných úřadů“. Tato Sartoriho definice pomáhá vyloučit strany, které jsou pouze jmenovkou, a obnovuje rozdíl mezi stranou a jejími vnitřními frakcemi<sup>156</sup>. Maurice Duverger pak rozumí politickou stranou takovou organizaci, která dává tvar veřejnému mínění v moderních demokraciích. Účelem těchto organizací je pak získání a využití politické moci<sup>157</sup>. Obecné definici „politické strany“ se ale většina autorů vyhýbá nebo užívá definice jiných autorů<sup>158</sup>.

Společnost, která se účastní činnosti politického systému, je společností politizovanou a politizovaná společnost je potřebná pro efektivní fungování takového systému<sup>159</sup>. Politické strany mohou být režimem sice potlačeny, ale problém politizace společnosti zůstane a bez stran není možné tento problém řešit<sup>160</sup>. Dokonce i tam, kde strany nebyly povoleny nebo byly drženy pod kontrolou, nebylo možné nebrat v potaz a obcházet populaci a její názor. Masy nemohou zůstat a být drženy mimo. Je užitečné je zapojit<sup>161</sup> do politického rozhodovacího procesu. Obcházení a ignorance vůči zájmům mas přispěly k pádu autoritářských režimů, jež názor mas ignorovaly a řídily se pouze vlastní ideologií, kterou ospravedlňovaly svou existencí. Samotným faktem je, že vstup masové veřejnosti do politiky utváří nový problém – usměrňování (channelment). A říká, že stranický systém začíná být strukturovaný, znamená říci, že dosáhl stavu konsolidace, v němž může vykonávat usměrňovací funkci a skutečně to činí. Potřeba stabilizovaného usměrňovacího systému vyplývá

<sup>150</sup> FIALA, Petr. *Teorie politických stran*. Brno: Barrister & Principal, 1998, 263 s. ISBN 80-85947-31-5. s. 9

<sup>151</sup> FIALA, 1998, s. 14.

<sup>152</sup> Předmluva in: DUVERGER, Maurice. *Political parties: their organization and activity in the modern state*. 1. vyd. North, Barbara; North, Robert C. Předmluva Brogan, D. W. Londýn: Methuen, 1964, 439 s. University Paperbacks, UP 82. s. V.

<sup>153</sup> FIALA, 1998, s. 18.

<sup>154</sup> Tamtéž, s. 23.

<sup>155</sup> Tamtéž, s. 23-24.

<sup>156</sup> SARTORI, Giovanni. *Strany a stranické systémy: schéma pro analýzu*. 1. vyd. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2005, 466 s. ISBN 80-7325-062-4. s. 72.

<sup>157</sup> DUVERGER, Maurice. *Political parties: their organization and activity in the modern state*. 1. vyd. North, Barbara; North, Robert C. Předmluva Brogan, D. W. Londýn: Methuen, 1964, 439 s. University Paperbacks, UP 82. s. XXIII.

<sup>158</sup> FIALA, 1998, s. 26.

<sup>159</sup> SARTORI, 2005, s. 51.

<sup>160</sup> Tamtéž, s. 52.

<sup>161</sup> Tamtéž, s. 51.

částečně z podstaty masové veřejnosti, ale v základu pramení z pouhopouhého faktu velikosti. Čím větší je počet účastníků, tím větší je potřeba řádného dopravního systému<sup>162</sup>.

Podle Maxe Webera a Maurice Duvergera souvisí vznik moderních politických stran se zavedením všeobecného volebního práva<sup>163</sup>. S všeobecným volebním právem, které bylo významným prvkem pro vznik pluralitních systémů<sup>164</sup>, umožňujících participaci mas/občanů, pak stranický systém získává novou vlastnost. Dokud politizovaná společnost zůstává jen relativně malou elitní společností, může stranický systém zůstat ve stavu neustálých změn. Ale když se společnost zpolitizuje obecně, „dopravní předpisy“, které zapojí společnost do státu a *vice versa* jsou ustaveny způsobem, jímž dochází ke strukturaci stranického systému. V tomto bodě se strany stávají usměrňujícím činitelem a stranický systém se stává systémem politického usměrňování (political channelment) společnosti<sup>165</sup>. Moderní politické strany se ovšem formovaly i v podmínkách omezeného volebního práva a jejich vnitrostranickou strukturu lze doložit i před zavedením všeobecného volebního práva<sup>166</sup>.

### **Politická strana/zájmová skupina**

Nejobvyklejším tvrzením při pokusu o jejich rozlišení je, podle Maurice Duvergera, absence usilování o politickou moc, kterou můžeme pozorovat u zájmových skupin<sup>167</sup>. Problematičnost rozlišování politických stran a zájmových skupin si uvědomujeme při srovnání definic politické strany s charakteristikou zájmové skupiny Gabriela Almonda, zaměřenou na funkcionální působení zájmových skupin. Podle Almonda zájmové skupiny artikulují i politické požadavky svých členů, hledají doporučení a shodu s jinými skupinami pro podporu svých požadavků a tyto se pak snaží transformovat do výkonu politiky ovlivňováním volby politického personálu a různých procesů policy-making<sup>168</sup>. Rozdíl tedy spatřujeme především v otázce voleb, jejichž prostřednictvím strany usilují o realizaci svých cílů, ale kterých se zájmové skupiny přímo neúčastní, alespoň ne jako celek, a dalším rozdílem je skutečnost, že politické strany spolu s mocí přebírají i politickou odpovědnost, zatímco zájmové skupiny usilují pouze o moc, ale odpovědnost převzít nechtějí<sup>169</sup>.

## **1.3.2 Původ stran**

Čím více si politická shromáždění uvědomují svou funkci a vzrůstá míra jejich nezávislosti, tím více jejich členové pociťují potřebu se sdružovat podle toho, co mají společné, aby jednali ve shodě<sup>170</sup> a dosáhli tak snáze prosazení svých společných zájmů. Spolu s rozšiřováním volebního práva pak roste i nutnost vytvořit organizaci podporující kandidáty a získávající hlasy voličů v jejich prospěch<sup>171</sup>.

Většina odpovědí na otázku původu stran se pojí s tím, proč a za jakých okolností strany vznikaly. Odpověď na tuto otázku by pomohla objasnit jejich účel a naznačit smysl jejich existence<sup>172</sup>. Není možné porozumět rozdílu mezi stranami bez poznání vlivů, které provázely jejich vznik. Analyzovat multipartismus ve Francii a bipartismus v USA bez odkazu k původu jeho částí (stran) je nemožné. Tento původ stran osvětluje, proč je někde stran málo, a jinde mnoho<sup>173</sup>. Celý život strany totiž nese známky jejího původu a její přístup k vlastním parlamentním reprezentantům je pouze

---

<sup>162</sup> SARTORI, 2005, s. 52.

<sup>163</sup> FIALA, 1998, s. 53-54.

<sup>164</sup> SARTORI, 2005, s. 51.

<sup>165</sup> Tamtéž, s. 52.

<sup>166</sup> FIALA, 1998, s. 54.

<sup>167</sup> Tamtéž, s. 36.

<sup>168</sup> Tamtéž, s. 37.

<sup>169</sup> Tamtéž, s. 37-38.

<sup>170</sup> DUVERGER, 1964, s. XXIII-XXIV.

<sup>171</sup> Tamtéž, s. XXIV.

<sup>172</sup> FIALA, 1998, s. 50-51.

<sup>173</sup> DUVERGER, 1964, s. XXIII.

částečnou manifestací obecné důležitosti, připisované volební a parlamentní činnosti ve vztahu k ostatním činnostem, ve kterých mimoparlamentní strany vykazují mnohem větší nezávislost než strany s parlamentním původem<sup>174</sup>.

### **Teoretické přístupy ke vzniku a vývoji stran**

Teoretické přístupy ke vzniku stran je možné rozdělit do několika základních skupin. Karl von Beyme uznává tři přístupy, které jsou dominantní – institucionální teorie, kritické situace a teorie modernizace. Ani jeden z těchto ani dalších přístupů nedokázal vznik stran uspokojivě vysvětlit bezesbytku, ale jejich kombinace ano. Politické strany totiž vznikají za minimálních institucionálních podmínek, během modernizačních procesů a také za kritických situací<sup>175</sup>.

První důležitou teoretickou koncepcí poskytli S. M. Lipset a S. Rokkan, jejichž koncepce *cleavages* vysvětluje specifické konfigurace systémů politických stran v jednotlivých evropských zemích pomocí rozdílných konfigurací *cleavages* v jejich sociální struktuře<sup>176</sup>. Von Beyme v návaznosti na Lipseta a Rokkana vytvořil schéma deseti štěpících linií, podle nichž vznikaly, respektive se diferencovaly politické strany<sup>177</sup>:

1. Liberalismus proti starému režimu;
2. Konzervativci;
3. Dělnické strany proti občanskému systému;
4. Agrární strany proti průmyslovému systému;
5. Regionální strany proti centralistickému systému;
6. Křesťanské strany proti laickému systému;
7. Komunistické strany proti „sociáldemokratismu“;
8. Fašistické strany proti demokratickému systému;
9. Protestní občanské strany proti byrokratickému systému sociálního (*welfare*) státu;
10. Ekologická hnutí proti společnosti růstu a spotřeby.

Každý stranicko-politický systém by tedy mohl obsahovat deset skupin stran, v praxi je ovšem tento počet konfliktních linií / skupin stran různě redukován<sup>178</sup>.

### **1.3.3 Členství ve straně<sup>179</sup>**

Politické stranictví bylo vládou jedné strany silně diskreditováno a je příčinou chatrné mocenské základny dnešních stran zejména v postkomunistických zemích<sup>180</sup>.

Jak definovat člena strany? „Člen strany“ neznamená to samé pro každou stranu, pro americké strany nemá dokonce žádný význam. V rámci každé strany navíc můžeme rozlišit několik typů členů, například přidružené a individuální (u stran se smíšeným členstvím), strany s přímým členstvím mají pouze individuální členy, což ale neznamená jejich homogenitu (členské základny). Podporovatelé, přívrženci, militanti, propagandisté – ti všichni tvoří soustředné kruhy rostoucí stranické solidarity. Ačkoliv si to sami neuvědomují, toto rozlišení je skutečné a odráží stupeň jejich účasti, připoutání ke straně, začlenění se do sociální skupiny, kterou označujeme jako politickou stranu. Míra účasti roste, až dosáhne téměř náboženské formy, politického náboženství, včetně fundamentalismu a intolerance<sup>181</sup>.

---

<sup>174</sup> DUVERGER, 1964, s. XXV.

<sup>175</sup> FIALA, 1998, s. 52.

<sup>176</sup> Tamtéž, s. 58.

<sup>177</sup> Tamtéž, s. 59.

<sup>178</sup> Tamtéž, s. 59-60.

<sup>179</sup> DUVERGER, 1964, s. 61-63.

<sup>180</sup> KLOKOČKA, 2003, s. 9.

<sup>181</sup> DUVERGER, 1964, s. 61-62.

Ve stranách 19. století, založených na skupinách, nejsou členové ani příliš početní, ani entuziaští. Moderní strany, založené na buňkách a milicích mají naopak početné a „silně věřící“ členy. Strany poboček mají také početnou členskou základnu, jejíž přilnutí ke straně vyplňuje prostor mezi relaxovaným a fanatickým přístupem. U všech členů všech typů stran se ale přístup mění v průběhu času spolu s věkem členů<sup>182</sup>.

### Koncept členství

V běžném jazyce se mísí koncept „člena“ s typem „přivřence“, zejména pak v Evropě. „Podporovatel“ se od přivřence liší tím, že souhlasí s politikou a doktrínou strany, vyjadřuje jí podporu, ale zůstává mimo komunitu a organizaci strany, není jejím členem. Koncept členství je spojen se stranami 20. století a je výsledkem evoluce, která vedla od kádrových k masovým stranám<sup>183</sup>.

### Kritéria členství<sup>184</sup>

Rozlišujeme dva druhy formalizovaného členství v politické straně:

1. Otevřené (*open*) – nevyžaduje žádné další podmínky kromě podpisu přihlášky a placení příspěvků;
2. Omezené (*restricted*) – má dvě fáze – doporučení nového člena stávajícím členem či několika členy a vyplnění formuláře jako vlastní akt vstupu. Omezené členství využívají socialistické a komunistické strany kvůli perzekucím, kterým byly vystaveny v době svého vzniku, ale v některých stranách je využíváno dodnes<sup>185</sup>. Omezené členství má udržet zdání výlučnosti a není využíváno pouze politickými stranami – například automobilka Bugatti neprodává své automobily všem, ale k nákupu je nutné doporučení stávajícího vlastníka vozu značky.

Má smysl hovořit o členství ve straně s nepřímým modelem členství? Na první pohled o tom není pochyb. Zdá se, že v takových stranách je vyšší míra participace než ve stranách s přímým členstvím. Dělník, který je členem odborů je k socialistické straně, jejímž je nepřímo členem, připoután těsněji, než kdyby byl zvlášť členem socialistické strany a zvlášť členem odborů – tato zdvojená/dvojnásobná loajalita posiluje pouto mezi ním a stranou, jejímž je – nepřímo – členem, oproti tomu, kdyby byla rozdělena mezi stranu a odbory v případě přímého členství v obou<sup>186</sup>.

Nepřímé členství ale implikuje otázku, co ve straně s nepřímým modelem tvoří stranickou komunitu. Třídní identita a zájmy tvoří komunitu členských skupin, ale nejsou politickým poutem a jejich členové nemohou být s jistotou považováni za členy strany. Nepřímé členství tedy není skutečným členstvím<sup>187</sup>. Netvoří totiž skupinu strany v sociologickém smyslu, nevytváří skupinovou solidaritu. Pouze horizontální vazby mezi reprezentanty členských organizací tvoří stranickou komunitu, ale jen na této vyšší úrovni, nikoliv na úrovni mas<sup>188</sup>.

V rámci strany, která nemá formalizované členství, můžeme rozlišit soustředné kruhy participace. Největší je množina voličů strany, menší jsou podporovatelé strany, kteří ji nejen volí, ale svůj názor dávají najevo a stranu občas finančně podporují nebo jsou členy přidružených organizací strany, a vnitřní kruh tvoří militanti (*militants*), kteří se aktivně účastní stranického života. Členové skupiny (*caucus*) kádrové strany jsou členy tohoto vnitřního kruhu militantů. Strany, které mají formalizované členství, mají tyto soustředné kruhy čtyři, přičemž formální členové tvoří mezikruží mezi podporovateli strany a stranickými militanty – je jich více než militantů, ale méně než podporovatelů. Členství ve straně implikuje vyšší stupeň účasti než u podporovatelů, ale nižší než u militantů (pozor, je zde rozdíl mezi militanty a milicionáři)<sup>189</sup>.

<sup>182</sup> DUVERGER, 1964, s. 62.

<sup>183</sup> Tamtéž, s. 62-63.

<sup>184</sup> Tamtéž, s. 71-91.

<sup>185</sup> Tamtéž, s. 72.

<sup>186</sup> Tamtéž, s. 76.

<sup>187</sup> Tamtéž, s. 77.

<sup>188</sup> Tamtéž, s. 77.

<sup>189</sup> Tamtéž, s. 90-91.

Nejrůznější typologie a klasifikace stran jsou pokusem vymezit základní rozdíly mezi politickými stranami a vytvořit schéma, do nějž by se daly uspořádat. Nejčastěji se však setkáváme s několika různými schématy, která si autoři nepatrně upravují<sup>190</sup>. Málomterá strana, což si uvědomoval už M. Duverger, totiž skutečně naplňuje určitý typ strany, nýbrž spadá do několika typů najednou. To se stane problematickou skutečností v momentě konstruování takových modelů, kdy žádná strana nebude do žádného zapadat, či naopak budou všechny strany zapadat do stejného typu<sup>191</sup>. Je tedy nutno zvážit, zda je vůbec možné vytvořit obecnou typologii stran, tedy takovou, která by byla aplikovatelná na všechny stranicko-politické systémy<sup>192</sup>.

---

<sup>190</sup> FIALA, 1998, s. 76.

<sup>191</sup> Tamtéž, s. 78.

<sup>192</sup> Tamtéž, s. 84.

## 1.4 Stranické systémy

V politologii existuje řada klasifikačních kritérií stranických systémů – podle počtu stran (M. Duverger), velikosti (P. Mair), počtu a velikosti (J. Blondel) či podle počtu a jejich ideologické vzdálenosti (G. Sartori)<sup>193</sup>. Soudobá teorie stranických systémů se musí, přinejmenším od devadesátých let 20. století, potýkat s čtyřmi okruhy problémů, kterými jsou výrazné rozšíření okruhu stranicko-politických soustav aspirujících na zařazení do kategorie kompetitivních systémů; výrazné změny v tradičních nejfrekventovaněji zkoumaných systémech; zřetelný nárůst významu studia substancí stranicko-politických systémů v evropském i mimoevropském kontextu a jeho začlenění do rámce výzkumu stranických systémů; konec studené války, který znamenal jak historický přelom, tak i konec jedné éry ve vývoji politologie<sup>194</sup>.

Jedna strana nemůže vytvořit systém stran. Termín systém je v tomto případě pouze analytickým nástrojem<sup>195</sup>. Strany totiž směřují k systému, pouze když jsou částmi, a systém je souborem interakcí mezi nimi, mezistranické soutěže, tedy souvisí se vzájemnými vztahy stran<sup>196</sup>.

Podle Giovanniho Sartoriho není kritériem počet stran, ale rozložení moci mezi nimi<sup>197</sup>, přičemž strany, které jsou částmi celku, se nemohou tak snadno identifikovat se státem jako „státostrana“<sup>198</sup>. Každá ze stran je totiž založena na reprezentaci zájmů pouze části společnosti, nikdy ne všech. Státostrana si uzurpuje nárok být reprezentantem celé společnosti, to však vyžaduje, aby celá společnost byla společností „věřící“ v ideologii této strany, čemuž strana věří, i díky jejímu mocenskému monopolu, vylučujícímu opozici a znemožňujícímu možnost alternace ve vedení státu.

S výjimkou monopartistických států koexistuje ve stranickém systému vždy několik stran. Formy a způsoby jejich koexistence definují „stranický systém“ dané země<sup>199</sup>:

1. Jsou to podobnosti a rozdíly, které můžeme pozorovat ve vnitřní struktuře jednotlivých stran, tvořících systém – je rozdíl mezi systémem s centralizovanými a decentralizovanými stranami, mezi systémem totalitních a omezených stran (*restricted parties*) stran, mezi systémem s flexibilními a rigidními stranami atd.;
2. Je to srovnání mezi různými stranami, které nám umožňuje nalézt nové prvky, jež bychom nemohli pozorovat, uvažující o stranách jednotlivě a odděleně – počty respektive velikost stran, spojení mezi nimi, geografické umístění atd.

Stranický systém je definován vztahem mezi těmito charakteristikami, a stejně jako jsou definovány jednotlivé typy struktury stran, můžeme definovat různé typy stranických systémů<sup>200</sup>.

Spatřujeme tak rozdíly mezi systémy s jednou stranou, dvěma stranami a multipartistickými systémy jako třemi nejčastějšími případy, ale je možné pozorovat různé průniky těchto kategorií – systémy s nezávislými stranami, se stranami v alianci, s rovnováhou stran, dominantní stranou, systémy s hlavní (*major*) a vedlejšími (*minor*) stranami, systémy se stabilními či nestabilními stranami, systémy s posunem síly doleva (*leftism*), nepohyblivé (*immobile*) systémy atd. Stranický systém je produktem mnoha komplexně působících faktorů, některých vlastních dané zemi, jiných obecných, jako jsou historie země, socioekonomická struktura, náboženství, etnické složení, nacionalismus a další<sup>201</sup>.

<sup>193</sup> KUBÁT, 2003, s. 77.

<sup>194</sup> FIALA, 1998, s. 140-142

<sup>195</sup> SARTORI, 2005, s. 54.

<sup>196</sup> Tamtéž, s. 55.

<sup>197</sup> Tamtéž, s. 216.

<sup>198</sup> Tamtéž, s. 56.

<sup>199</sup> DUVERGER, 1964, s. 203.

<sup>200</sup> Tamtéž, s. 203.

<sup>201</sup> DUVERGER, 1964, s. 203. Srovnání: SARTORI, 2005.



## 1.4.1 Nesoutěživé systémy

### Jediná strana - Monopartismus

Jediná strana u moci likviduje ostatní strany, ale zůstává straně se podobající organizací<sup>202</sup>. Existuje a smí existovat pouze jedna strana, která potlačuje de iure i de facto jakýkoliv náznak pluralismu<sup>203</sup>, jediná strana postrádá interakce s ostatními stranami<sup>204</sup>. Není díky tomu schopna postihnout skutečné zájmy společnosti, které nahrazuje svou ideologií, jež je „v zájmu všech“, dogmaty. Bránění existenci a vzniku dalších stran monopartismus ochuzuje a způsobuje jeho strnulost, absence interakcí znemožňuje rozvoj systému, který v sobě možnost rozvoje a změny nemá integrován – fixuje řešení, nikoliv cestu k němu. Postrádá variabilitu jako záruku své stability, kterou si pojišťuje represemi.

Jediná strana v systému je duplikací státu<sup>205</sup>. Vytváří si duplicitní soubor orgánů, sahajících z centra až na nejnižší úroveň i kvůli zajištění co možná nejširší míry ideologické penetrace. I přesto ale monopartistickou stranu označujeme stranou, protože nemáme alternativní označení. Skláníme se tedy před lingvistickými konvencemi<sup>206</sup>. Aby Sartori takovou stranu, srostlou se státem odlišil, používá pro ni označení „státostrana“, které je často užívané pro označování komunistických stran ve státech s komunistickým režimem<sup>207</sup>.

V systému státostrany se strana a stát posilují a duplikují. Důsledkem je, že názor strany se stává názorem státu, přičemž stát přejímá názor strany, nikoliv naopak. Moc se tedy stává autokratickou<sup>208</sup>.

Pokud jediná strana zcela ovládá státní byrokracii, přináší to riziko neefektivity<sup>209</sup>, způsobené nedostatečnou reflexí zájmů společnosti, kterou by jinak zprostředkoval multipartismus. Tato neefektivita je také důvodem, proč monopartistické režimy upadají.

Monopartistické systémy nemohou doufat, že získají legitimitu časem. Musejí být mnohem aktivnější, dokázat dělat více v kratším časovém úseku. Aby totalitní strany toto dokázaly, musí být společnost mobilizována a dát straně důvěru a loajalitu<sup>210</sup>. Jedna strana potřebuje společnost nejen usměrnit, ale také spoutat<sup>211</sup>, aby si nejen zajistila poslušnost společnosti, ale i zamezila vzniku politické alternativy a zajistila si tak svou výlučnost. To se KSČ povedlo díky represím v padesátých letech a činnosti StB.

Jednostranický systém je obvykle považován za politickou inovaci 20. století. Zatímco diktatura je režimem prastarým, objevila se v nacistickém Německu, fašistické Itálii a v SSSR „lidová demokracie“ je novým typem politického systému. Lidová demokracie spočívá na existenci organizované strany, kde jediná strana v systému je adaptací osobní diktatury v demokratickém rámci<sup>212</sup>.

Existují tři varianty monopartismu, a pokud je uspořádáme podle kritéria „ideologie-donucení“, jsou výsledky následující<sup>213</sup>:

1. Totalitní monopartismus - jediná strana je silně ideologizovaná, vysoce koercitivní, extraktivní, mobilizační a usilující o vnucený (politický) vývoj;

---

<sup>202</sup> SARTORI, 2005, s. 54.

<sup>203</sup> Tamtéž, s. 224.

<sup>204</sup> Tamtéž, s. 55.

<sup>205</sup> Tamtéž, s. 56.

<sup>206</sup> Tamtéž, s. 54.

<sup>207</sup> Tamtéž, s. 55.

<sup>208</sup> Tamtéž, s. 61.

<sup>209</sup> Tamtéž, s. 56.

<sup>210</sup> Tamtéž, s. 53.

<sup>211</sup> Tamtéž, s. 53.

<sup>212</sup> DUVERGER, 1964, s. 255-256.

<sup>213</sup> SARTORI, 2005, s. 230-231.

2. Autoritářský monopartismus - kontrolní systémy s nižší ideologickou intenzitou a menší extraktivní a mobilizační schopností, usilující o exkluzionářské politiky;
3. Pragmatický monopartismus - uvolňuje všechny předcházející znaky a lze ho rozpoznat podle inkluзивní a agregativní (v protikladu k vylučující a destruktivní) politiky.

Totalitní model je bezohledně destruktivní ve vztahu k subsystémové i subskupinové autonomii; autoritářský model brání subsystémové autonomii, ale toleruje přinejmenším de facto nějaký její druh; pragmatický model může být celkem otevřený subskupinové autonomii a dát prostor i nějaké periferní autonomii subsystémové<sup>214, 215</sup>.

Předešlé prvky lze shrnout tak jako v následující tabulce (tab. 3.)<sup>216</sup>. Ta ve vertikálním směru ukazuje, že zatímco každé kritérium či proměnná nepřináší samo o sobě jednoznačnou identifikaci, je každý typ nebo subtyp státostranického systému dobře charakterizován výrazným syndromem, jedinečným komplexem. Na druhou stranu při horizontálním čtení nám tabulka připomíná, že tyto tři modely – totalitní, autoritářský a pragmatický – reprezentují podtypy uspořádané podél kontinua „ideologie – pragmatismus“, zhruba odpovídajícího zmenšujícím se donucovacím schopnostem. Nejenže se pak předpokládá, že se tyto subtypy navzájem prolínají, ale předpokládá se, že se mění jeden ve druhý<sup>217</sup>.

Tab. 3. Charakteristika unipartistických států podle typů a kritérií

Charakteristika unipartistických států podle typů a kritérií:			
Kritérium/Typ režimu	Totalitní monopartismus	Autoritářský monopartismus	Pragmatický monopartismus
Ideologie	Silná a totalitní	Slabší a netotalitní	Irelevantní nebo velmi slabá
Nátlak, vynucování, mobilizace	Vysoká	Střední	Nízká
Politika vs vnější skupiny	Destruktivní	Diskriminující	Absorbující
Subskupinová nezávislost	Žádná	Omezená na nepolitické skupiny	Povolená nebo tolerovaná
Svévole	Neomezená a nepředvídatelná	V předvídatelných mezích	Omezená

Zdroj: SARTORI, Giovanni. *Strany a stranické systémy: schéma pro analýzu*. 1. vyd. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2005, 466 s. ISBN 80-7325-0624-4. s. 231.

První dva typy (totalitní a autoritářský) bývají označovány jako diktatura. Totalitní monopartismus přitom reprezentuje jeden z konců spektra<sup>218</sup>.

*„Nazývat diktátorskou organizaci stranou je špatný název a špatný názor, protože monopol diktátorské strany, který brání svobodnému formování a vyjádření názorů, je přesnou antitezí stranického systému.“*

– Sigmund Neumann<sup>219</sup>.

<sup>214</sup> například subsystému nátlakových skupin.

<sup>215</sup> SARTORI, 2005, s. 230-231.

<sup>216</sup> Přejato z: SARTORI, 2005, s. 231.

<sup>217</sup> SARTORI, 2005, s. 231.

<sup>218</sup> Tamtéž, s. 225.

<sup>219</sup> Citováno z: SARTORI, 2005, s. 54.

Totalitní jediná strana je charakterizována svou snahou o totální kontrolu, totální penetraci a politizaci společnosti. Totalitarismus pak představuje maximální invazi do soukromí.

Totalitní monopartismus tedy reprezentuje nejvyšší stupeň ideologické penetrace, mobilizace a monopolní kontroly strany nad celou společností. Jedná se o systém silně ideologizovaný. Totalitní strana je stranou silnou, tíhnoucí k elitářství a tím i k cyklickým čistkám, aby se zbavila méně elitních členů<sup>220</sup>. Totalitní mocenský monopol strany neumožňuje vyjádření ani formou rezignace<sup>221</sup>, vyžaduje naprostou oddanost celého člověka<sup>222</sup>, aby bylo možné stvořit člověka nového, lepšího.

Autoritářský unipartismus je naopak kontrolní systém, který nemá ani moc, ani ambice proniknout celou společností. Tento typ je charakterizován „exkluzionarismem“, tedy tím, že omezuje politickou aktivitu poražené strany. Jeho mobilizační snaha nejde do hloubky a je většinou uspokojena pozlátkem<sup>223</sup>.

Pragmatická jediná strana postrádá ideologické ospravedlnění, a tak vychází ze srovnání s ostatními dvěma typy jako strana s nejnižší donucovací schopností. Z tohoto úhlu má její vztah k vnějším skupinám sklon k agregování spíše než k destruktivitě. Její nízký stupeň vnitřní ideologické soudržnosti činí organizaci pragmatické jediné strany vcelku volnou a poněkud pluralistickou<sup>224</sup>, když ideologická mentalita mentalitě pragmatické. Pragmatický monopartismus je nedoktrinální, reaguje na potřeby konkrétní situace<sup>225</sup>. Nakonec ale i totalitnímu režimu, zaměřenému na nový stav lidstva, nezbyde nic jiného, než se stát pragmatickým režimem, s různým stupněm průniku zpět k autoritativismu a totalitarismu.

V monocentrických politických zřízeních jsou zpravidla vnitrostranická dělení zakázána, tj. nelze je institucionalizovat a formalizovat. Bez ohledu na stanovy strany ale zůstává faktem, že větší skupiny se štěpí na menší skupinky a že neformální vnitrostranické procesy jsou takové, jaké mají být: prodchnuty nesouhlasem, soupeřením, manévrováním a bojem. Ani když nevznikne žádná subskupinová organizace, tak spolu její členové bojují, což nás konfrontuje s otázkou, zda vnitrostranický konflikt a názorové rozdíly mohou být náhradou mezistranické soutěže<sup>226</sup>.

### **Hegemonické strana**

Společně se systémem predominantní strany tvoří hegemonická strana průnik mezi systémem soutěživým a nesoutěživým.

Systém s důležitou řadou nedůležitých či pouze loutkových/symbolických stran nazýváme systémem hegemonické strany. Tento termín byl vytvořen Jerzym Wiatrem pro Polsko před rokem 1989. Výraz „dominantní strana“ pokrývá tři odlišné případy: (1.) predominanci (viz níže); (2.) hegemonii; (3.) stav, kdy jakákoliv strana předstihuje všechny ostatní strany v systému<sup>227</sup>.

Jedná se o uspořádání soustředěné na jednu stranu, ale s periferií druhotných, de facto druhořadých stran. Druhořadé strany ale mohou být pouze Potěmkinovou vesnicí, dávající nám dojem pluralismu. Pokud tomu tak je, jsou tedy irelevantní<sup>228</sup> a jedná se o systém hegemonické strany, který je dvouúrovňovým systémem, kde hegemon postupuje zlomky své moci jiným na základě vlastního uvážení<sup>229</sup>. Důležité je, zda hegemon alespoň část moci sdílí. Pokud tak nečiní, jedná se o monopartismus.

Hegemonická strana nedovoluje soutěž o moc ani de lege, ani de facto, i když umožňuje existenci dalších stran, které ale v soutěži nemají rovné podmínky. Nedochází zde k alternaci u moci

---

<sup>220</sup> SARTORI, 2005, s. 225.

<sup>221</sup> Tamtéž, s. 224.

<sup>222</sup> DUVERGER, 1964, s. 2-3 .

<sup>223</sup> SARTORI, 2005, s. 229-230.

<sup>224</sup> Tamtéž, s. 230.

<sup>225</sup> Tamtéž, s. 226-227.

<sup>226</sup> Tamtéž, s. 60.

<sup>227</sup> Tamtéž, s. 235.

<sup>228</sup> Tamtéž, s. 234-235.

<sup>229</sup> Tamtéž, s. 236.

ani se o ní neuvažuje. Hegemonická strana zůstává u moci bez ohledu na *vox populi*, na rozdíl od predominantní strany, která se podřizuje (a to ji ve výsledku vede k odpovědnému vládnutí)<sup>230</sup>.

I přes to se však případ hegemonické strany liší od případu jediné strany v systému.

Zvláštní případ státu, který je stěží zařaditelný do typologie, kterou již podává Sartori, je případ turecké Lidově demokratické strany, který podrobně popisuje Duverger ve své knize *Political Parties: Their Organisation and Activity in the Modern State*. Jedná se o případ strany, která byla po 23 let jedinou relevantní stranou v tureckém stranickém systému, přesto však, patrně díky zvláštním okolnostem v turecké společnosti té doby, nezapadá ani do definice hegemonické jediné strany autoritářské, ani do definice strany predominantní v pluralitním demokratickém právním státě, a tvoří tak přechod mezi kategoriemi *sui iuri*.

Skutečnost, že strana v té době neměla protivníka, však nebyla prezentována jako nejlepší, kladná a žádoucí situace, ale jako politováníhodná dočasná skutečnost<sup>231</sup>.

Podobně jako o Turecku je možné uvažovat o portugalském systému vlády Národní unie (União Nacional), který s tureckým systémem vykazoval podobnosti<sup>232</sup>.

Monopartismus je nutné nahlížet dynamicky, ne pouze s ohledem na minulost, ale i s uvážením budoucích možností vývoje strany a státu a rozlišit tak mezi jednou stranou jako provizoriem a jednou stranou jako definitivou, přičemž je evidentní protidemokratické směřování monopartismu jako definitivy systému<sup>233</sup>.

## 1.4.2 Soutěživé systémy - pluralismus

Soutěživé politické zřízení se řídí pravidly soutěže, která probíhá v čase voleb, kdy strany soutěží o mandáty. Příliš mnoho soutěže ale může vést k nečisté soutěži. Jaká nejmenší soutěž je tedy ještě soutěží<sup>234</sup>?

V případě soutěže vládne strana tak dlouho, dokud je ovládanými vnímána jako přínosná, dokud je vnímavá vůči jejich potřebám a zájmům<sup>235</sup>. Oproti tomu v nesoutěživém systému vládne strana tak dlouho, dokud dovede potlačovat své alternativy, účinně zastrašovat opozici či ovládaným udržet přijatelnou životní úroveň.

Systém je soutěživý, pokud volební soupeření není omezeno<sup>236</sup>. Soutěž má tedy význam, pokud je kandidátům vládnoucí strany oponováno beze strachu a se stejnými právy; pak má soutěž význam bez ohledu na výsledek<sup>237</sup>. Dravá soutěž ukazuje, že systém je soutěživý, ale jen výsledky nám říkají nakolik<sup>238</sup>.

### Systém predominantní strany

Systém predominantní strany je sice pluralitním systémem, ale nedochází zde k alternaci stran u moci<sup>239</sup>. K alternaci nedochází kvůli reflexi zájmů alternativními stranami, jejichž sledováním může predominantní strana vytvářet svou politiku a omezit tak možnost své alternace. V případě soutěže pak vládne strana tak dlouho, dokud je ovládanými vnímána jako přínosná, dokud je vnímavá

---

<sup>230</sup> SARTORI, 2005, s. 235.

<sup>231</sup> DUVERGER, 1964, s. 277.

<sup>232</sup> Tamtéž, s. 278.

<sup>233</sup> Tamtéž, s. 279.

<sup>234</sup> SARTORI, 2005, s. 219.

<sup>235</sup> Tamtéž, s. 61-62.

<sup>236</sup> Tamtéž, s. 220.

<sup>237</sup> Tamtéž, s. 219.

<sup>238</sup> Tamtéž, s. 220.

<sup>239</sup> Tamtéž, s. 211.

vůči jejich potřebám a zájmům<sup>240</sup>. Tento systém předpokládá poměrně nízkou míru stranicko-politické soutěživosti, což ho vzdaluje mechanismu bipartismu a multipartismu a blíží se tak k nekompetitivnímu uspořádání státostrany<sup>241</sup>.

Problematická je operacionalizace této kategorie, ale její myšlenka je jasná – strana, která předstihuje všechny ostatní. Různá pojetí predominantní strany pak vedou k různým koncepcím tohoto systému<sup>242</sup>. Sartori zde předpokládá dlouhodobý minimálně 10% rozdíl mezi predominantní stranou a součtem volebních zisků všech ostatních stran<sup>243</sup>, výjimečně pak připouští i stabilní jednobarevné minoritní vládní kabinet, tvořené nejsilnější stranou, pokud je to v dané zemi obvyklá praxe<sup>244</sup>. Tři volební období po sobě následujícího zisku absolutní většiny mohou být dostatečným indikátorem za předpokladu stabilního elektorátu a jasného a nezpochybnitelného překonání prahu většiny (+10% oproti součtu všech ostatních stran)<sup>245</sup>.

Problematická je i z hlediska míry svobodnosti voleb a jejich důvěryhodnosti<sup>246</sup>. Klíčová pro zařazení do kategorie predominantní strany, je autenticita volebních vítězství dominantní strany, aniž by volby manipulovala<sup>247</sup>.

Podstatná je zaručená svobodná existence dalších stran: ačkoliv nejsou pro hlavní stranu soupeři, jsou alternativou<sup>248</sup>. Díky jejich existenci může predominantní strana lépe reflektovat zájmy společnosti a udržet se u moci. Predominantní strana tedy může kdykoliv přestat být predominantní<sup>249</sup>, pokud nedostatečně sleduje zájmy společnosti či sleduje zájmy pouze části společnosti a připustí (je ochotna připustit), aby se k moci dostala alternativní strana.

Systém predominantní strany je však stále soutěživým systémem, typem stranického pluralismu, nevylučujícího alternaci, a nezaručuje vládu pouze dominantní straně! Nepotlačuje nesouhlas, opozici. Můžeme jej považovat za variantu bipolárního systému, v němž ale nedochází k alternaci po delší období (3 a více funkčních období). Může ale stejně dobře být i variantou multipartismu<sup>250</sup>.

Predominantní strana se dobrovolně podřizuje pravidlům svobodné soutěže, ale soutěživost je v tomto systému nízká či žádná. Bipartní či multipartní systémy jsou soutěživé, dosahují-li dvě či více stran téměř shodných výsledků<sup>251</sup>.

Predominantní model systému pravděpodobně posiluje dvoublokovou polarizaci systému<sup>252</sup>, v němž se ostatní strany spojují do široké koalice, hájící širokou paletu zájmů společnosti, které ale predominantní strana ve své politice dostatečně reflektuje, tedy po volbách nedochází k její alternaci u výkonu moci. Systém predominantní strany již zcela vymizel nebo je na ústupu<sup>253</sup>.

Jaké politické systémy můžeme označit jako systém predominantní strany? Sartori v této souvislosti uvádí mexický systém Partido Revolucionario Institucional, Maurice Duverger Systém turecké Lidově demokratické strany a portugalský systém vlády Národní unie<sup>254</sup>. Nicméně skutečností zůstává problematická operacionalizace této kategorie, která spolu se systémem hegemonické strany

---

<sup>240</sup> SARTORI, 2005, s. 61-62.

<sup>241</sup> FIALA, 1998, s. 222.

<sup>242</sup> Tamtéž, s. 222.

<sup>243</sup> SARTORI, 2005, s. 208.

<sup>244</sup> FIALA, 1998, s. 223.

<sup>245</sup> SARTORI, 2005, s. 214. Srovnání: FIALA, STRMISKA, 1998, s. 222-223.

<sup>246</sup> SARTORI, 2005, s. 210. Srovnání: DUVERGER, 1964, s. 257.

<sup>247</sup> SARTORI, 2005, s. 212.

<sup>248</sup> Tamtéž, s. 211.

<sup>249</sup> Tamtéž, s. 212.

<sup>250</sup> Tamtéž, s. 216.

<sup>251</sup> Tamtéž, s. 220.

<sup>252</sup> Tamtéž, s. 217.

<sup>253</sup> Tamtéž, s. 217.

<sup>254</sup> DUVERGER, 1964, s. 257 (turecká Lidově demokratická strana a portugalská Národní unie). Srovnání: SARTORI, 2005, s. 240 (mexická Partido revolucionario Institucional).

tvorí průnik mezi kategoriemi soutěživých a nesoutěživých systémů v závislosti na zvolených kritériích pro subsumpci systému.

### **Dvoustranický systém - Bipartismus**

Podle Sartoriho lze bipartismus stručně vymezit jako soustavu dvou relevantních stran, ztělesňujících vzájemné alternativy, které se pravidelně obměňují, přičemž systém nepředpokládá a téměř i vylučuje koaliční vládnutí<sup>255</sup>. Obecně jsou bipartní systémy vzácné<sup>256</sup>, jsou považovány za fenomén vlastní anglosaským zemím, ale mohou se vyskytovat i jinde<sup>257</sup>.

Dvoustranický systém máme nejen v situaci, kdy existují pouze dvě relevantní strany, ale i tehdy, nezabraňuje-li existence třetí strany zbylým dvěma samostatně vládnout bez nutnosti tvořit koaliční vlády<sup>258</sup>.

Podmínkou pro zařazení daného systému jako bipartního je, aby se dvě dominantní strany v systému u vlády alternovaly, jinak se jedná o systém predominantní strany<sup>259</sup>. Alternace je však dlouhodobým předpokladem, nikoliv nezbytností<sup>260</sup>, za předpokladu zachování její možnosti – svobodných nemanipulovaných voleb. V systému může také dojít ke kartelu dvou dominantních stran, které se na manipulaci voleb v zájmu svého střídání dohodnou. Pak se ale nejedná o soutěživý systém.

Pokud se soustředíme na mechanismus bipartismu, vidíme, že jeho základní vlastnosti lze přizpůsobit i třístranickému formátu, pokud souhlasíme, že požadavek vlády jedné strany může platit pro jednu z těchto stran s tím, že druhá je spojením dvou stran v jednu. Takový systém pak označujeme jako systém jedné a půl – dvou a půl strany<sup>261</sup>.

Bipartismus předpokládá dostředivou soutěž, snahu utlumit *cleavages* a umírněnou politiku obou hlavních stran<sup>262</sup>.

V bipartismu musejí být strany shromažďujícími činiteli, kteří si udržují rovnocenné síly díky svému *catch-all* charakteru<sup>263</sup>. Mechanismus bipartismu má sklony minimalizovat konflikty<sup>264</sup>. Čím menší je rozptyl názorů, tím lépe bipartismus funguje, čím je větší, tím více se stává dysfunkčním<sup>265</sup>.

Není vždy snadné rozlišit mezi bipartismem a multipartismem, jelikož v obou případech existují hlavní a menší (či méně důležité) strany<sup>266</sup>. Systém bipartismu totiž předpokládá existenci dvou hlavních stran, nevylučuje však přítomnost dalších, menších stran, ale podmínkou je jasná hierarchie stran, dělíci je na dvě „hlavní“ a další „vedlejší“ strany<sup>267</sup>. K. von Beyme v této souvislosti poznamenal, že systém dvou stran je spíše abstrakcí než realitou<sup>268</sup>.

### **Více než dvě strany v systému - multipartismus**

Multipartismus bývá často zaměňován (*confused*) s absencí stran. Státy, kde je pravolevé spektrum rozděleno mezi několik nestabilních, proměnlivých a krátce existujících skupin, nejsou příkladem multipartismu, protože takové skupiny nejsou stranami<sup>269</sup>. Multipartismus je typický pro

---

<sup>255</sup> FIALA, 1998, s. 206.

<sup>256</sup> SARTORI, 2005, s. 205.

<sup>257</sup> DUVERGER, 1964, s. 208.

<sup>258</sup> SARTORI, 2005, s. 200. Srovnání: FIALA, 1998, s. 209-210.

<sup>259</sup> SARTORI, 2005, s. 200.

<sup>260</sup> Tamtéž, s. 200.

<sup>261</sup> Tamtéž, s. 203-204.

<sup>262</sup> Tamtéž, s. 206.

<sup>263</sup> Tamtéž, s. 207.

<sup>264</sup> Tamtéž, s. 207.

<sup>265</sup> Tamtéž, s. 207-208.

<sup>266</sup> DUVERGER, 1964, s. 207.

<sup>267</sup> FIALA, 1998, s. 213.

<sup>268</sup> Tamtéž, s. 206.

<sup>269</sup> DUVERGER, 1964, s. 228.

státy západní Evropy s výjimkou Velké Británie. Některé z nich ale mají předchozí zkušenost s bipartismem<sup>270</sup>.

### **Formování multipartismu**

Je obtížné formulovat typologii multipartismu, protože má mnoho často navzájem se prolínajících podob. Nicméně i tak můžeme vyzorovat některé společné znaky<sup>271</sup>.

Zárodkem multipartismu je vznik třetí, středové strany díky štěpení v jedné či obou existujících krajních stranách<sup>272</sup>. Tripartismus se obecně vyvinul z bipartismu po vzniku socialistických stran v 19. století, kdy se dosavadní levicová (stará) strana posunula do středu spektra, její místo zaujala nová socialistická strana a vytvořilo se tak spektrum konzervativci-liberálové-socialisté<sup>273</sup>. Další strany v systému pak vznikaly postupnou evolucí spolu s rozšiřováním volebního práva, kdy bylo nutné reflektovat zájmy dalších sociálních skupin, kterým bylo nově přiznáno volební právo.

### **Typy multipartismu**

Podle Duvergera, který pro svou typologii používá kritérium počtu stran v systému (Sartori ve své typologii používá nejen počet stran, ale i jejich ideologickou vzdálenost), můžeme kromě bipartismu rozlišit několik typů systémů podle počtu stran: tripartismus, kvadripartismus, polypartismus. Je snadnější popsat několik konkrétních typů místo snahy o nalezení všeobecného vysvětlení<sup>274</sup>. Více, než čtyři strany v systému už není možné klasifikovat. Odděleně tak musíme uvažovat o polypartismu a tendenci k extrémní fragmentaci spektra, vysvětlitelných proměnlivými obecnými příčinami<sup>275</sup>.

Polypartismus má mnoho podob i důvodů – etnické, tradiční, rasové, sociální, politické a mnoho dalších. Například v meziválečném Československu existovalo v roce 1938 čtrnáct stran, rozdělených podle národnosti obyvatel/členů stran<sup>276</sup>. Tedy například socialistická strana existovala v mutaci české, německé, slovenské atd. V mnoha zemích můžeme také pozorovat fragmentaci pravé části spektra, zatímco levice je konsolidovaná do podoby dvou až tří stran<sup>277</sup>. Typickým příkladem je Česká republika, kde levici tvoří pouze ČSSD a KSČM.

### **Umírněný pluralismus**

Podle Sartoriho představuje umírněný pluralismus typ soustavy, jehož hlavním rysem je praxe koaličních vlád, přičemž klíčovým předpokladem je existence nejméně tří, nejvíce šesti relevantních stran, z nichž ani jedna nezaujímá opoziční stanovisko vůči režimu a jejich vzájemná ideologická vzdálenost je malá, tedy jsou všechny přijatelné jako vládní strany<sup>278</sup>.

Pokud počet stran překračuje kritický práh<sup>279</sup> a v systému nalézáme antisystémové strany a bilaterální opozice, pak se lze zcela bezpečně domnívat, že více než pět stran v systému odráží stupeň ideologické vzdálenosti, která činí bipolární mechanismus vládnutí nemožným. Kdykoliv se tedy objeví otázka, zda je početní kritérium spolehlivým ukazatelem, lze ji rychle ověřit zjištěním, zda systém více než dvou stran má či nemá antisystémové strany a bilaterální opozice. Pokud se v systému takové elementy nenacházejí, jedná se o umírněný pluralismus<sup>280</sup>.

---

<sup>270</sup> DUVERGER, 1964, s. 229.

<sup>271</sup> Tamtéž, s. 229.

<sup>272</sup> Tamtéž, s. 230.

<sup>273</sup> Tamtéž, s. 235.

<sup>274</sup> Tamtéž, s. 234.

<sup>275</sup> Tamtéž, s. 237.

<sup>276</sup> Tamtéž, s. 237.

<sup>277</sup> Tamtéž, s. 238.

<sup>278</sup> FIALA, 1998, s. 180-181.

<sup>279</sup> V systému se nachází více jak pět až šest stran.

<sup>280</sup> SARTORI, 2005, s. 192.

Umírněný pluralismus je ohraničený bipartismem a polarizovaným pluralismem, mělo by se zde tedy nacházet kolem tří až pěti relevantních stran<sup>281</sup>. Sartori pro tento systém předpokládá logiku fungování podobnou bipartismu, ale mnohem komplexnější, především v tom smyslu, že jeho struktura zůstává v podstatě bipolární, když se u vlády střídají alternativní koalice<sup>282</sup>.

Hlavním definičním znakem jsou koaliční vlády. To plyne z existence minimálně tří relevantních stran, z nichž žádná dlouhodobě nezískává většinu, potřebnou k samostatnému vládnutí<sup>283</sup>.

Mechanismus umírněného pluralismu vede k umírněné politice<sup>284</sup>. Ideologická šíře spektra je zde výrazně menší než v případě polarizovaného systému, alespoň mezi relevantními stranami<sup>285</sup>.

Umírněnému pluralismu chybí relevantní antisystémová strana/strany a není zde bilaterální opozice. Všechny strany jsou orientované na vládnutí, všechny se tedy mohou sjednotit jako vláda, ale i jako opozice, pokud nejsou vzaty do vládní koalice<sup>286</sup>.

Jestliže počet stran vzrůstá, avšak všechny strany stále patří do stejného světa, tj. přijímají legitimitu politického systému a řídí se jeho pravidly, pak nelze fragmentaci systému připsat ideologické polarizaci<sup>287</sup> a stále se jedná o umírněný pluralismus. Nárůst počtu relevantních stran tedy nutně neznamená přechod k polarizovanému multipartismu za předpokladu, že nové relevantní strany budou akceptovat legitimitu režimu a „pravidla hry“. Pokud by však narůstající fragmentace systému byla spojena s ideologickou polarizací, pak je přechod k polarizovanému multipartismu možný<sup>288</sup>.

Shrme-li, co bylo řečeno, je systém umírněného pluralismu charakterizován<sup>289</sup>:

1. Relativně malou ideologickou vzdáleností mezi všemi relevantními stranami;
2. Bipolárním koaličním uspořádáním;
3. Dostředivou soutěží.

### **Polarizovaný pluralismus**

Polarizovaný pluralismus představuje nejpozoruhodnější součást Sartoriho typologie stranických systémů, ačkoliv prostor pro jeho využití není neomezený a jeho uplatnění není jednoduché. Jeho koncepce polarizovaného pluralismu je mezerovitá, obsahuje sporné prvky a další problémy se objeví při pokusu o aplikaci tohoto konceptu na konkrétní příklady. Přesto ale představuje ambiciózní teoretickou inovaci, spočívající v uspokojení poptávky po zohlednění ideologických momentů při typologizaci stranicko-politických systémů<sup>290</sup>.

Charakteristickými znaky polarizovaného pluralismu podle Sartoriho jsou<sup>291</sup>:

1. Přítomnost antisystémových stran, antisystémové opozice, zvláště komunistické, či fašistické;
2. Existence dvoustranné opozice, tzn. umístěné na obou stranách spektra. Pokud by byla pouze jednostranná, může sama sebe navrhnout jako alternativu vládě. Dvoustranná opozice se spojit nemůže kvůli přílišné ideové vzdálenosti;
3. Jedna, či více stran ve středu spektra;
4. Obsazený střed spektra vylučuje dostředivou soutěž => vychýlení pravá/levá ;
5. Převládají dostředivé sklony => ztráta hlasů středu a příklon k jednomu směru;
6. Ideologická strukturace;

---

<sup>281</sup> SARTORI, 2005, s. 185.

<sup>282</sup> FIALA, 1998, s. 181.

<sup>283</sup> SARTORI, 2005, s. 190.

<sup>284</sup> Tamtéž, s. 191.

<sup>285</sup> Tamtéž, s. 192.

<sup>286</sup> SARTORI, 2005, s. 191. Srovnání: FIALA, 1998, s. 181.

<sup>287</sup> SARTORI, 2005, s. 192.

<sup>288</sup> FIALA, 1998, s. 181.

<sup>289</sup> SARTORI, 2005, s. 192.

<sup>290</sup> FIALA, 1998, s. 147.

<sup>291</sup> SARTORI, 2005, s. 136-145. Srovnání FIALA, 1998, s. 149-150.



7. Přítomnost nezodpovědných opozicí – strany umístěné na koncích spektra se nikdy nedostanou k vládní odpovědnosti;

8. Politika trumfování – snaha nabídnout vždy více než druhí.

Prvním dvěma charakteristikám ale Sartori přikládá největší význam, protože antisystémové strany logicky tvoří nezodpovědnou opozici a stabilní existence takových stran spolu s existencí jejich stabilního elektorátu ukazuje na polarizaci veřejného mínění<sup>292</sup>.

Ohledně programu, zejména komunistických, stran na koncích spektra je nutné jít hlouběji – je nutné sledovat jejich chování tam, kde jsou/byly u moci, a ne se spokojit s programovým prohlášením. V postkomunistických zemích je tento fakt zřejmý a je tedy mnohem snazší odhalit jejich nedemokratický charakter<sup>293</sup>, případně sledovat rétoriku a chování reprezentantů strany všude tam, kde si myslí, že jsou mezi svými a mohou svobodně mluvit.

Radikální rétorika směrem dovnitř totiž slouží k mobilizaci skalních voličů a udržuje stranu při životě, ale směrem ven se strana musí chovat umírněně a prodemokraticky, chce-li získat podíl na moci. Toto je dilema všech stran na obou koncích (extrémeh) spektra<sup>294</sup>.

### **Multipartismus a volební systém**

Spolu se všemi sociálními (a ideologickými – podle Sartoriho) faktory působí, podle Duvergera, na stranické systémy jeden faktor obecný, kterým je volební systém. Zatímco jednokolový většinový systém podporuje bipartismus, dvoukolový systém prosté většiny s proporčním zastoupením (*simple majority system with a second ballot and proportional representation*) podporuje multipartismus. Tento dvoukolový většinový systém už ale většina zemí opustila<sup>295</sup> a přešly k jednokolovému systému proporčního/poměrného zastoupení.

Efektem proporčního zastoupení je eliminace sklonů k bipartismu, jelikož neposiluje tendence podobně zaměřených stran ke spojování za účelem zvýšení zisků, naopak nic nebrání rozdělování či samostatné existenci stran v systému s proporčním zastoupením<sup>296</sup>.

Problémem je právě tato multiplikační tendence proporčního zastoupení, která fragmentuje spektrum<sup>297</sup>. Tento multiplikační efekt proporčního zastoupení je nepopiratelný<sup>298</sup> a bývá řešen použitím uzavírací klauzule pro vstup do parlamentu.

K definování tohoto multiplikačního efektu musíme rozlišit mezi dělením existujících stran a vznikem zcela nových. Proporční zastoupení má sklon podporovat štěpení stran, protože volební systém poměrného zastoupení chrání odlišné frakce před pohlcením opoziční stranou, na rozdíl od systému většinového. Proporční zastoupení tedy často koresponduje se štěpením starých stran, ovšem multiplikační tendence může být pozorována spíše podle množství nově vzniklých stran<sup>299</sup>.

Ačkoliv se tomu státy snaží zabránit využitím volebního inženýrství, multiplikační tendence vítězí<sup>300</sup>.

Malé/nové strany v systému jsou ovšem mnohem více konfrontovány s vlnami společnosti pociťovaných emocí, které vedly k jejich vzniku a prosazení, ale když tyto vlny opadnou, strana může čelit existenční krizi<sup>301</sup>.

---

<sup>292</sup> FIALA, 1998, s. 150-151.

<sup>293</sup> KUBÁT, 2003, s. 98.

<sup>294</sup> Tamtéž, s. 99.

<sup>295</sup> DUVERGER, 1964, s. 239-245.

<sup>296</sup> Tamtéž, s. 248.

<sup>297</sup> Tamtéž, s. 249.

<sup>298</sup> Tamtéž, s. 251.

<sup>299</sup> Tamtéž, s. 251-252.

<sup>300</sup> Tamtéž, s. 253.

<sup>301</sup> Tamtéž, s. 255.

### 1.4.3 Strany a stranické systémy v konsolidovaných a semi-konsolidovaných demokraciích regionu středovýchodní Evropy<sup>302</sup>

Analýza nových postkomunistických stranických systémů v regionu středovýchodní Evropy se stala příležitostí k rozvíjení komparativních studií a měla perspektivu obohatit faktografické základny a teoreticko-metodologický potenciál politologie<sup>303</sup>.

V zemích regionu středovýchodní Evropy lze rozlišit přibližně deset typů stran – komunistické, socialistické, ekologické, křesťanskodemokratické, liberální, náboženské, konzervativní, agrární, extrémně pravicové, etnické, atd. Zdaleka ne všechny strany jsou ale zařaditelné do určité stranické rodiny, neboť v regionu panují specifické podmínky a faktory, rozdílné od západní Evropy<sup>304</sup>.

Vlivem použití proporčních/poměrných volebních systémů se v žádné zemi regionu nezformoval bipartismus, ale ve všech státech je multipartismus, přičemž systémy se vyskytují od umírněného až po extrémní multipartismus. Systémy s dominantní/predominantní stranou se v regionu z dlouhodobého hlediska nevyskytují<sup>305</sup>, snad díky v případě extrémně polarizovaného pluralismu až paranoidní obavě společnosti z trvalého uchopení moci jednou stranou, zakomponované do systému.

Studium stranických systémů v tomto regionu se obecně potýká s problémem jejich nestálosti. Všechny země stále procházejí vývojem, který není ukončený. Proměnlivost ale nemusí být výrazem politické nestability<sup>306</sup>, naopak může značit snahu co nejlépe reflektovat zájmy společnosti.

Při zkoumání stran v regionu si nevystačíme s Rokkanovou koncepcí *cleavages*, která byla vytvořena pro stabilní a konsolidované západní demokracie. Sice se stále výrazněji projevují, nicméně je zde mnohem více linií, podél nichž se společnost a stranický systém štěpí<sup>307</sup>, například linie komunismus/antikomunismus, kterou se ve své práci zabývá Ronald Ingelhart.

Obecně je možné konstatovat, že se na počátku transformačního období vytvořily v regionu dvě rozhodující linie *cleavages* a to linie stát/společnost a centrum/periferie, tedy buď široká demokratická fronta typu OF, či se zformovalo široké národní hnutí za nezávislost. Tato fáze zpravidla skončila prvními svobodnými volbami, po nichž se široká hnutí začala rozpadat<sup>308</sup> a začal se formovat zárodek standardní politické scény<sup>309</sup>.

Podle polských politologů A. Antosewského a R. Herbuta je obecným znakem systémů v regionu nestálost, proměnlivost, multipartismus, větší, či menší míra fragmentace bez výskytu dominantní strany<sup>310</sup>. Stále probíhající změny ve stranických systémech zemí regionu středovýchodní Evropy znemožňují univerzální a definitivní klasifikaci<sup>311</sup>.

V zemích středovýchodní Evropy lze strany rozdělit do několika skupin - nově vzniklé (například rozštěpením celospolečenských hnutí typu OF a VPN), postkomunistické, historické a vzniklé okolnostmi tranzičního procesu. Typickým příkladem nové strany je Občanská demokratická strana (ODS). Postkomunistické strany jsou přítomny ve všech státech regionu. K postkomunistickým stranám je nutno přiřadit i strany, které nejsou sice jejich pokračovatelkami, ale legálně působily v rámci národních front (například pozdější KDU-ČSL)<sup>312</sup>.

<sup>302</sup> K obecnému popisu jsou pro ilustraci podány příklady z prostředí českého stranického systému.

<sup>303</sup> STRMISKA, Maxmilián. *Postkomunistické stranické soustavy a politická pluralita*. 1. vyd. Brno: Mezinárodní politologický ústav MU, 1999, 130 s. ISBN 80-210-2218-3. s. 7.

<sup>304</sup> KUBÁT, 2003, s. 76.

<sup>305</sup> Tamtéž, s. 77.

<sup>306</sup> Tamtéž, s. 78.

<sup>307</sup> Tamtéž, s. 81.

<sup>308</sup> V důsledku naplnění svého programu – odstranění komunistického režimu.

<sup>309</sup> STRMISKA, 1999, s. 39.

<sup>310</sup> KUBÁT, 2003, s. 78.

<sup>311</sup> Tamtéž, s. 79.

<sup>312</sup> Tamtéž, s. 75-76.

Zatímco postkomunistické a historické strany již měly praktické zkušenosti s politikou, nové pravicové strany musely začínat od nuly. Musely nejprve vzniknout, najít své ideologické zakotvení, vytvořit stranické struktury a personálně se stabilizovat<sup>313</sup>. Historické strany navazují na svou činnost z období před nástupem komunismu. Klasickým příkladem takové strany v českém prostředí je Česká strana sociálně demokratická (ČSSD). Strany vzniklé okolnostmi procesu tranzice vznikly jako opozice komunistické moci, ale nebyly zapojeny do všelidových hnutí a fór<sup>314</sup>.

Některé strany ale do této typologie zařadit nelze, neboť vznikly později v důsledku proměn stranického života (například Unie svobody, odštěpená z ODS)<sup>315</sup>.

### **Pluralita, polarita a geneze nových stranických systémů v regionu středovýchodní Evropy**

Analýza nových stranických soustav v regionu představuje jednu z výzev současné politologie<sup>316</sup>.

Každá kompetitivní stranická soustava vykazuje určité rysy plurality a polarity. Póly mohou ztělesňovat relevantní politické strany či jejich seskupení s jasně rozlišitelnou ideově-politickou opcí, ovšem ne každá relevantní strana může sama o sobě ztělesňovat pól<sup>317</sup>.

V rámci studia postkomunistických stranických soustav v regionu, nebylo možné očekávat, že by uplatnění postupů obvyklých při studiu západoevropských stranických systémů přineslo relevantní výsledky kvůli neustálenosti nově vzniklých systémů. Ustálenost a zralost systému ovšem neznamená jeho neměnnost. Jedná se pouze o relativní dynamickou stabilizaci predispozic pro fungování systému a převládajících interakčních vzorců a jejich reprodukovatelnost<sup>318</sup>. Ustálené systémy nevylučují koexistenci potenciálních alternativních způsobů fungování systému, tedy připouštějí i systém přetvářející změny, ale jen takové, jaké je schopen kontrolovat. V tom spočívá rozdíl mezi ustáleným a neustáleným systémem, který takové změny není s to kontrolovat<sup>319</sup>.

Ustálený multipartismus disponuje funkčními, etablovanými a legitimními koaličními formulami, které mohou být bez rizika pro systém opakovány, střídány a inovovány. Neustálený systém takové formule nemá, či pouze v jejich vývojovém stadiu<sup>320</sup>. Je tedy nutné počítat se skutečností, že při výzkumu neustáleného systému bude nalezení vzorců vazeb a interakcí složitější, a tomu je nutné přizpůsobit i očekávání ohledně výsledků, zejména co se typové charakteristiky týče<sup>321</sup>.

### **Formování hlavních pólů a stranicko-politická pluralita**

V průběhu formování pluralitních postkomunistických soustav se proměňovaly jak strukturální, tak konjunkturální předpoklady etablování a reprodukce polarity i plurality soustav v regionu. Standardnímu pravolevému dualismu podle západoevropských měřítek se ze zemí v regionu nejvíce přiblížil dualismus mezi českými stranami ODS a ČSSD<sup>322</sup>.

Neopomenutelným momentem formování stranických soustav je osud komunistické strany, hlavního protivníka původní zastřešující organizace (celospolečenského hnutí). Jedním z možných scénářů vývoje polarity bylo ustavení postkomunistické sociálnědemokratické strany, či reformované strany komunistické, jako jednoho z hlavních pólů nově se etablujícího systému<sup>323</sup>.

### **Pravicové strany obecně**

---

<sup>313</sup> KUBÁT, 2003, s. 80.

<sup>314</sup> Tamtéž, s. 76.

<sup>315</sup> Tamtéž, s. 76.

<sup>316</sup> STRMISKA, 1999, s. 11.

<sup>317</sup> Tamtéž, s. 12.

<sup>318</sup> Tamtéž, s. 14.

<sup>319</sup> Tamtéž, s. 15.

<sup>320</sup> Tamtéž, s. 15.

<sup>321</sup> Tamtéž, s. 16.

<sup>322</sup> Tamtéž, s. 20.

<sup>323</sup> Tamtéž, s. 22.

Pravice je v regionu středovýchodní Evropy obecně více fragmentovaná než levice, ale pokud o ní budeme uvažovat jako jednotné síle, dosahuje přibližně stejné síly jako levice<sup>324</sup>. Například v českém prostředí, kde relevantní levici tvoří dlouhodobě pouze KSČM a ČSSD, relevantní pravici tvoří k roku 2015 ANO, ODS, TOP09, KDU-ČSL a hnutí Úsvit, přičemž oba bloky (pravice i levice) mají dohromady přibližně stejnou váhu, což se potvrzuje vznikem patových situací na půdě parlamentu.

Vyšší míra fragmentace pravice je důsledkem jejího vzniku z protikomunistické opozice, kde působilo mnoho nejrozličnějších sil a osobností, spojených spíše společným nepřítelem než názory<sup>325</sup>.

Mnohé pravicové strany v regionu, jsou až na výjimky, překvapivě ideově stále, jasně vyhraněné a často velmi důsledné v otázce vlastního ideového charakteru a směřování. V tomto ohledu jsou mnohem důslednější než strany západoevropské pravice<sup>326</sup>, díky čemuž jasně se diferencovat od levice.

Ideová stabilita pravicových stran ovšem nemá protějšek ve stabilitě institucionální, která v regionu vykazuje vysokou fluktuaci. Strany se často přeskupují, vznikají, zanikají, fúzí, členové přestupují. S tímto fenoménem souvisí i neexistence dlouhodobě dominantní strany v pravé části spektra, a pokud se taková strana objeví, pak pouze na krátkou dobu, ne delší než na dvě volební období<sup>327</sup>.

Institucionální nestabilita a fragmentace pravice kontrastuje se stabilitou a konsolidovaností levice a dlouhodobou dominancí jediné levicové strany<sup>328</sup>. V ČR je tato situace jasně patrná, když parlamentní levici tvoří pouze KSČM a ČSSD, přičemž ČSSD je dlouhodobě hegemonem levice a dá se říci, že není tendence k vytváření nových levicových stran vlivem širokého ideového rozkročení ČSSD. Na pravici je situace opačná a stále zde vznikají nové subjekty s různou mírou relevance, v různých částech pravého spektra, přičemž některým se povede prosadit, jiné rychle zaniknou.

### **Levicové strany obecně**

Ve čtrnácti postkomunistických zemích zmizely komunistické strany, které se z pragmatických důvodů většinou transformovaly do podoby socialistických či sociálnědemokratických stran, ale pouze v Bělorusku, České republice, Moldavsku, Rusku a na Ukrajině si ponechaly svůj marxisticko-leninský charakter<sup>329</sup>. Jediná postkomunistická demokracie, považovaná za konsolidovanou, kde existují jak postkomunistické strany, tak stále i komunistická strana marxisticko-leninského charakteru je Česká republika<sup>330</sup>.

Teze o „integraci“ komunismu byla vykládána v mnoha verzích. Její nejspolehlivější verze je ta, že dnes jsou již hlavní evropské komunistické strany „pozitivně integrovány“, což znamená, že jsou skutečnými reformovanými stranami a/nebo že jsou skutečnými baštami udržení ústavního systému. Pokud jde o toto poslední tvrzení, historie nás možná brzo poučí. Mezitím je vhodné zopakovat obecné tvrzení, totiž že západní komunistické strany vstoupily do buržoazních koaličních vlád a že ve skutečnosti nenásledovaly žádné hrozné výsledky<sup>331</sup>.

---

<sup>324</sup> KUBÁT, 2003, s. 88.

<sup>325</sup> Tamtéž, s. 84.

<sup>326</sup> Tamtéž, s. 82.

<sup>327</sup> Tamtéž, s. 83.

<sup>328</sup> Tamtéž, s. 84.

<sup>329</sup> Tamtéž, s. 90.

<sup>330</sup> Tamtéž, s. 91.

<sup>331</sup> SARTORI, 2005, s. 147.

## 2.1 Přejchod – aplikace teoretických poznatků tranzitologie na skutečný průběh formování stranického systému a demokratického režimu

Chronologický přehled událostí v období od konce října 1989 do prvních svobodných voleb v červnu 1990 slouží jako pomůcka pro aplikaci poznatků teorie přechodů na skutečný průběh tranzičních procesů v případě Československa.

19. 11. 1989 – v Činoherním klubu bylo založeno Občanské fórum (OF) a současně v Bratislavě vzniká Verejnosť proti násiliu (VPN). Obě hnutí vyzývala k podpoře generální stávky 27. listopadu. Československá demokratická iniciativa žádala demisi federální vlády do 25. listopadu, a aby nová vláda vypracovala demokratický volební zákon pro volby v roce 1990. Předsednictvo ÚV KSČ vyhlásilo pohotovost pro Lidové milice (LM). Přípravný výbor Československé sociálně demokratické strany vyhlásil obnovení její činnosti a podporu OF<sup>332</sup>.

Toto byl okamžik vzniku zastřešujícího celospolečenského hnutí, složeného z mnoha různých organizací a spolků, často s různými politickými názory, které byly spojeny existencí společného nepřítele, kterým byl v Československu komunistický režim. Hnutí, které si dokázalo získat sympatie napříč společnostmi, zejména mezi zástupci městské střední třídy, již nebyl represivní aparát režimu schopen potlačit v jeho plné šíři a režim, jím byl do značné míry oslabován, neboť dosavadní mlčení mas do této chvíle vnímal jako potvrzení své legitimacy.

Autoři, zabývající se možnými způsoby tranzice<sup>333</sup>, se liší v počtu možných scénářů i v terminologii, ovšem u všech figuruje minimálně v jednom z jejich možných scénářů takovéto opoziční hnutí, které vede jednání s režimními představiteli, ústící v nastolení demokratického režimu<sup>334</sup>. Huntington si navíc ve své práci všímá i interakcí, ovlivňujících povahu tranzičního procesu. V případě Československa se podle Huntingtona jedná o „přeměnu“ (*transreplacement*)<sup>335</sup>, kde nejdůležitější byla interakce mezi stoupenci reformy z řad reprezentantů režimu a umírněnou opozicí. Pokud by na obou stranách měla hlavní slovo radikální frakce, k žádné tranzici by podle Huntingtona nejspíše nedošlo, ale jednání mezi umírněnými tábory obou stran ji naopak usnadnilo.

20. 11. 1989 – federální a obě republikové vlády schvalují zásah proti studentům na Národní třídě z 11. listopadu. Následně dochází k demonstracím na Václavském náměstí v Praze. Předseda ÚV SSM Vasil Mohorita vyhláší podporu SSM stávkujícím studentům. Demonstrace probíhají také v Brně, Ostravě a Bratislavě<sup>336</sup>.

SSM, jako jednotná masová politická organizace české a slovenské mládeže, řízená a spravovaná KSČ, měla za úkol ovládnout vysoké a střední školy a vychovávat mládež v duchu marxismu-leninismu<sup>337</sup>. Situace, kdy předseda takovéto stranické organizace podpoří cíle stávkujících, může být považována za signál vnitřní nejednotnosti režimních struktur či konfliktů v nich probíhajících, o kterých hovoří Dvořáková a Kunc<sup>338</sup> jako o nezbytném předpokladu k zahájení

<sup>332</sup> SUK, Jiří, František KOUDELKA a Jaroslav CUHRA. *Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985-1990*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1999, 143 s. ISBN 80-85270-88-9, s. 99-100.

<sup>333</sup> Například zmínění Huntington, Karl-Schmitter, Stepan, či Dvořáková a Kunc

<sup>334</sup> Huntington – přeměna (*transreplacement*), Karl-Schmitter – reforma, Stepan – ukončení režimu tlakem společnosti (*society-led regime determination*) a široký opoziční pakt.

<sup>335</sup> S tím, že se v československém případě jednalo o přeměnu, ale nesouhlasí Jerzy Wiatr, Miroslav Novák a Jacques Rupnik.

<sup>336</sup> SUK, KOUDELKA a CUHRA, 1999, s. 100.

<sup>337</sup> MARJÁNKO, Bedřich, *Československý svaz mládeže (ČSM), Socialistický svaz mládeže (SSM)*. Totalita.cz. Citováno 18. 8. 2015. Dostupné online na [www: http://www.totalita.cz/vysvetlivky/csm.php](http://www.totalita.cz/vysvetlivky/csm.php).

<sup>338</sup> DVOŘÁKOVÁ, KUNC, 1994.

tranzice, či dokonce jako o rozhodujícím momentu, pokud bychom takové jednání označili za „pohyb uvnitř režimních struktur směrem ven“.

22. 11. 1989 – byly odvolány Lidové milice (LM). Ministr obrany Milan Václavík doporučoval využít „čínské zkušenosti“<sup>339</sup> a nabídl možnost potlačení demonstrací s pomocí Československé lidové armády (ČSLA), která se na vojenský zásah již připravila. KSČ ale odmítla využít sílu a preferovala politické prostředky<sup>340</sup>. Potlačení protestů s pomocí armády, by totiž pro stranu znamenalo přiznání vážné krize ve společnosti<sup>341</sup>.

Mobilizaci a následné odvolání LM a nevyužití ČSLA je možné interpretovat jako další signály vnitřních rozporů uvnitř komunistické strany. Tato situace, kdy režimní elity váhají, zda opoziční síly potlačit s využitím síly, je podle Przeworskiho<sup>342</sup> vlastní počáteční fázi tranzičních procesů, kdy se objeví možnost, že režim bude svržen. V československém případě došlo v následujících dnech k jednání mezi opozicí a režimními představiteli, což je třetí Przeworskiho možný scénář vývoje tranzice<sup>343</sup>. Podle Dvořákové a Kuncce by se navíc v momentě, kdy jsou známi představitelé opozičních sil, jevila masové represivní opatření jako zbytečně barbarská, protože s konkrétními představiteli se dá vést jednání a situaci ještě uklidnit.

26. 11. 1989 – Začaly politické rozhovory mezi delegací OF v čele s Václavem Havlem a předsedou vlády ČSSR Ladislavem Adamcem, které zprostředkovala iniciativa Most. OF trvalo na splnění čtyř základních požadavků z 19. 11. 1989. Ve stejný den zveřejnilo Koordinační centrum OF (KC OF) programový dokument „Co chceme“. Vnitrostranická operativní informace KSČ ze dne 26. 11. 1989 charakterizovala politickou situaci jako „nadále velmi složitou a vypjatou“. V krajích ani v Praze nedocházelo k obratu ve prospěch komunistické strany, opozice byla jednotná a stupňovala své požadavky<sup>344</sup>.

Začátek rozhovorů mezi vládoucí mocí a opozičními strukturami, kterých se účastní pouze někteří členové vládoucí elity a jsou zprostředkovány třetí neutrální, stranou je signálem vnitřní názorové fragmentace režimních struktur. Režim jako celek může jednání odmítat, ovšem jednotlivci či názorové platformy, které jsou jeho součástí, se jednání účastní zprvu pod záminkou snahy o vyjednání „příměří“ a nastolení klidového stavu, ovšem později se zde objevují i exponenti režimu, kteří jsou aktivními podporovateli reformních snah opozice, či pragmatičtí funkcionáři, kteří se pouze snaží udržet se u moci co nejdéle. Tato jednání jsou podle Przeworskiho a Dvořákové s Kuncem<sup>345</sup> počátkem liberalizační fáze tranzice. Nejdříve tato jednání probíhají pouze mezi částí režimních elit a částí opoziční skupiny, přičemž z nich jsou vyloučeny extrémní frakce obou stran či osoby, jejichž přítomnost by jednání komplikovala, nebo přímo znemožňovala. Ukazatelem, že se liberalizační fáze přechyluje v demokratizační, je pak jednání, na kterém se účastní všechny skupiny a osoby z obou stran, aniž by si je strany navzájem zakazovaly, jako tomu bylo například v případě Václava Havla, který se těchto jednání zprvu nemohl účastnit.

Vznik KC OF jako nejvyššího orgánu OF by bylo možné chápat jako okamžik krátkého dvojvládí, o kterém hovoří Hopper<sup>346</sup> v souvislosti s poslední fází vlastního revolučního převratu, kdy paralelně existují rovnocenné režimní a opoziční struktury, tedy oficiální vládní struktury v tuto chvíli ještě ovládané komunisty a KC OF jako jejich alternativa. Tomuto tvrzení nahrává pozdější transfer členů KC OF do vládních struktur a postupný úpadek jeho významu. Generální stávku, ke které došlo 27. 11. 1989, je v tomto kontextu možné chápat jako prostředek nátlaku, sloužící k získání kontroly nad dalším děním.

<sup>339</sup> „Čínskými zkušenostmi“ měl na mysli potlačení demonstrací na náměstí Nebeského klidu v Pekingu.

<sup>340</sup> SUK, KOUDELKA a CUHRA, 1999, s. 101.

<sup>341</sup> TŮMA, 1994, s. 42.

<sup>342</sup> PRZEWORSKI, in: DVOŘÁKOVÁ, KUNC, 1994.

<sup>343</sup> Potlačení opozice silou; kooptace opozičních představitelů svolných ke spolupráci a jednání s autonomně organizovanou opozicí či její potlačení.

<sup>344</sup> SUK, KOUDELKA a CUHRA, 1999, s. 102.

<sup>345</sup> DVOŘÁKOVÁ, KUNC, 1994.

<sup>346</sup> HOPPER, in: DVOŘÁKOVÁ, KUNC, 1994.

27. 11. 1989 – od 12:00 do 14:00 proběhla plánovaná generální stávka<sup>347</sup>. Zde už se jednalo o jasný signál podpory protirežimním silám napříč celou společností, který ještě více oslabil komunistickou stranu, pro kterou byla stávka nástrojem manifestace své vlastní podpory, ale nyní byla namířena proti komunistické straně jako skupině odpovědné za současnou situaci.

Generální stávka, která se uskuteční na apel opoziční formace, nikoliv vládnoucí moci, posiluje naděje na úspěšné prosazení požadavků opozice vůči režimu a umožňuje jejich následné stupňování. Generální stávku je možné interpretovat jako konec přípravné fáze tranzice, jak o ní hovoří Rustow ve svém článku *Transition to Democracy*<sup>348</sup> a začátek fáze rozhodující. Do tohoto okamžiku mohl být celý proces ještě zvrácen, pokud by se stávky účastnila pouze zanedbatelná část populace, či by účast byla přibližně poloviční. Podle Hopperova<sup>349</sup> sociálně-psychologického přístupu je generální stávka projevem, nebo v tomto případě možná i vrcholem už druhé fáze tranzičního procesu, kterou označuje jako „lidovou“. Hopper dále uvádí ještě třetí fázi, kterou je vlastní revoluční převrat, který je ale podle Hopperovy definice obtížné, ne-li přímo nemožné dohledat v případech sjednaných tranzičních procesů, jakým byl ten československý.

29. 11. 1989 - Federální shromáždění ČSSR (FS ČSSR) souhlasilo se změnou ústavy podle požadavků OF<sup>350</sup> a přijalo ústavní zákon č. 135/1989 Sb., který novelizoval Ústavu 100/1968 Sb., respektive měnil a vypouštěl její články, zakotvující monopolní postavení KSČ.

Toto je okamžik, vymezující počátek demokratizačního procesu – ústava, zajišťující vládnoucí straně vedoucí postavení ve státu a společnosti, se mění a umožňuje přístup k moci i dalším politickým aktérům, zároveň režim ustoupil požadavkům opozice, když rezignovala dosavadní vláda. Toto je „bod zlomu“, počátek liberalizační fáze tranzice, okamžik, kdy je zrušena dosavadní mocenská exkluzivita vládnoucí strany.

3. 12. 1989 – nová česká vláda, složená z patnácti komunistů, socialisty, lidovce a tří nestraníků, vyvolala vlnu odporu<sup>351</sup>.

Demise čistě komunistické vlády a její nahrazení dalšími vládami s postupně se snižujícím zastoupením komunistických ministrů a následnými kooptacemi poslanců, můžeme považovat za první subfázi demokratizační fáze tranzice, kterou Dvořáková a Kunc<sup>352</sup> označují jako „vyproštění z autoritářského režimu“. Opoziční struktury už v demokratizační fázi nehrají roli pouhé podpory reformně naladěných režimních exponentů, ale snaží se o tvorbu samostatné politiky, čímž je možné vysvětlit odpor, který opozice, vědoma si své masové podpory, pociťovala vůči obměněné vládě, ve které měli stále většinu komunisté. 5. 12. 1989 je tak ustaven další vládní kabinet, tentokrát složený z osmi komunistů, dvou socialistů, dvou lidovců a pěti nestraníků<sup>353</sup>.

28. 12. 1989 byly provedeny první kooptace poslanců do FS ČSSR. Předsedou takto obměněného FS byl zvolen do FS též nově kooptovaný Alexander Dubček<sup>354</sup>.

Kooptace, respektive jejich první vlna<sup>355</sup>, uskutečněná na základě ústavního zákona č. 183/1989 Sb., kdy došlo k nahrazení části komunistických poslanců poslanci opozičních formací, je spolu s volbou Václava Havla možné vnímat jako začátek vrcholné fáze tranzice, institucionalizace a legalizace výsledků revoluce.

<sup>347</sup> SUK, KOUDELKA a CUHRA, 1999, s. 103.

<sup>348</sup> DVOŘÁKOVÁ, KUNC, 1994.

<sup>349</sup> HOPPER, in: DVOŘÁKOVÁ, KUNC, 1994.

<sup>350</sup> SUK, KOUDELKA a CUHRA, 1999, s. 104.

<sup>351</sup> Tamtéž, s. 104.

<sup>352</sup> DVOŘÁKOVÁ, KUNC, 1994.

<sup>353</sup> SUK, KOUDELKA a CUHRA, 1999, s. 105.

<sup>354</sup> Tamtéž, s. 110.

<sup>355</sup> Druhá vlna kooptací proběhla 30. ledna 1990 podle zákona 14/1990 Sb. OF a VPN tak obsadily 119 z 350 křesel FS.

Autoři Suk, Koudelka a Cuhra, vymezují vlastní počátek přechodu k demokracii jako období počínající lednem 1990 a končící červnem téhož roku<sup>356</sup>. Toto období přineslo mnoho neočekávaných a závažných problémů, se kterými se museli představitelé nového režimu potýkat<sup>357</sup>.

19. 1. 1990 – Začala jednání ohledně ústavního systému federace<sup>358</sup>.

Neshody mezi demokraty ohledně podoby státu, formy vlády či volebního systému mohou, podle Linze a Stepana<sup>359</sup> vést k pochybnostem ohledně legitimacy nové demokratické vlády. Pokud nová vláda nebude schopna se shodnout či nalézt kompromisní řešení ohledně základních otázek a procedur nezbytných pro demokracii, může taková situace ústit nejen v nedokončení procesu tranzice, ale také zcela znemožnit konsolidaci nového režimu, i když pak nedojde k návratu režimu nedemokratického. Demokracie je tedy pouze jedním z možných výstupů tranzičního procesu, během něhož různé skupiny usilují o uhájení svých zájmů, ale i o určení pravidel hry a budoucích procedur. Linz a Stepan si také všímají, že demokratická tranzice představuje pouze malé procento případů, tedy že demokratizace je složitý proces, kde nejdůležitější roli hrají politické prostředky bez ohledu na hloubku demokratických hodnot ve společnosti.

Další ústavně-právní směřování státu je problém, na jehož řešení se musejí představitelé nového režimu bezpodmínečně shodnout ještě předtím, než přistoupí k tvorbě nové ústavy, na jejímž základě bude tento nový režim budován. ČSSR neprošla samostatnou fází liberalizace, do které jsou tyto reformy řazeny, naopak byla rigidním režimem a Ústava 100/1960 Sb. tak byla měněna až v průběhu vlastních demokratizačních změn a před plánovaným přijetím nové ústavy zde platila recipovaná a postupně novelizovaná Ústava 100/1960 Sb.

27. 3. 1990 – FS schválilo zákony o svobodě shromažďování, sdružování a petičním právu<sup>360</sup>.

Po svržení autoritářského režimu, který jakoukoliv pro něj nežádoucí aktivitu či požadavek potlačuje, dochází k explozi takovýchto požadavků. Nový politický systém musí tyto požadavky co nejrychleji vtělit do odpovídajících nových institucí, které tyto požadavky integrují do nového systému a zároveň je redukuje v zájmu obnovení politické kontroly nad společností a zachování funkčnosti systému. Jak již bylo řečeno v teoretické části práce, Linz a Stepan pokládají moderní demokratickou společnost za složenou z navzájem se překrývajících oblastí<sup>361</sup>, které nemohou fungovat samostatně. Svoboda shromažďování, sdružování a petiční právo jsou podstatné pro rozvoj občanské společnosti, kterou jmenují jako první a která pak dává vzniknout společnosti politické, respektive je schopna vyslovit své požadavky a na jejich základě vytvářet politické alternativy a zároveň zabránit kontrarevolucím, dovést tranzici do konce a napomoci konsolidaci.

29. 3. 1990 – FS jednalo o novém názvu státu, začala tzv. pomlčková válka<sup>362</sup>.

Nově ustavené demokracie podle Huntingtona<sup>363</sup> čelí mnoha problémům<sup>364</sup>. Jedná se například o projevy etnického či sociálního napětí, které předchází režim potlačoval a které jsou jedním z projevů kontextuálních problémů. „Pomlčková válka“ by se dala chápat jako příklad kontextuálních problémů, vlastních každé zemi, které nejsou nijak závislé na podobě panujícího režimu, ovšem s úspěšností konsolidace nově ustaveného demokratického režimu souvisejí pouze nepřímo. Přesto je nutné těm nejzávažnějším věnovat během konsolidace nového režimu pozornost, protože jejich ignorován či neřešení by mohlo vést k pádu demokracie. Stabilita režimu je totiž dána zejména schopností politických elit nalézt kompromis při řešení hlavních problémů, které konsolidující se demokracii sužují. Neschopnost tyto problémy řešit ale nutně neznamená nevyhnutelný pád režimu.

<sup>356</sup> SUK, KOUDEKA a CUHRA, 1999, s. 111.

<sup>357</sup> Tamtéž, 1999, s. 8.

<sup>358</sup> SUK, KOUDEKA a CUHRA, 1999, s. 113.

<sup>359</sup> LINZ, STEPAN, 1996.

<sup>360</sup> SUK, KOUDEKA a CUHRA, 1999, s. 126.

<sup>361</sup> Těmito oblastmi jsou podle Linze a Stepana svobodná občanská společnost, politická společnost, právní stát, existence demokratické státní byrokracie, ekonomická společnost.

<sup>362</sup> SUK, KOUDEKA a CUHRA, 1999, s. 126.

<sup>363</sup> HUNTINGTON, 2008.

<sup>364</sup> Huntington tyto problémy označuje jako kontextuální, přechodové a systémové.



O tom, podle Huntingtona, rozhoduje to, jak se politické elity postaví ke své neschopnosti tyto problémy vyřešit.

V případě Československa byla „pomlčková válka“ jedním z projevů výraznějšího socioekonomicky podmíněného štěpení podél linie centrum/periferie, které nakonec vedlo k rozpadu federálního státu. Neschopnost tyto kontextuální problémy vyřešit na federální úrovni ovšem neznamenal zhroutil demokratických režimů na úrovni republik.

8. - 9. 6. 1990 – proběhly první svobodné volby do zákonodárných sborů po pádu komunistického režimu<sup>365</sup>.

Prvními svobodnými volbami končí rozhodující fáze tranzice a začíná finální „uvykáací“ fáze. Podle Huntingtona<sup>366</sup> je jedním z důležitých ukazatelů, zda se demokracie v daném státě úspěšně konsoliduje, řádné předání moci po těchto prvních volbách, pokud v nich zvítězí opozice opozice. Charakteristické pro období po prvních volbách je pak rozdrobení širokých opozičních hnutí.

Volby vnášejí do systému nejen nový typ komunikace, ale jejich hlavní funkcí je vyřadit některé alternativy, které by zůstávaly uskutečnitelné, pokud by k volbám nedošlo a zároveň přispívají k depolitizaci a demobilizaci masových sociálních sil.

Podle Linze a Stepana<sup>367</sup> je demokratická konsolidace dokončena, když panuje shoda ohledně politických procedur, užívaných pro volbu vlády, když je vláda výsledkem svobodných voleb, je ve svém rozhodování suverénním orgánem a nemusí sdílet moc s jinými organizacemi.

Ohledně nově zvolených vlád pak Huntington<sup>368</sup> soudí, že jejich zranitelnost vykazuje fluktuace závislé na úrovni socioekonomického rozvoje daného státu. Snaha o svržení nově ustavených demokracií závisí na podpoře střední třídy společnosti. Tam, kde existuje rozvinutá střední třída, jako existovala v Československu, upadá podpora vojenských pučů. Dvořáková s Kuncem<sup>369</sup> pak tvrdí, že z časového hlediska demokracie dlouhodobě přežije tam, kde rozhodující úlohu v tranzičním a konsolidačním procesu sehrály silné elity, využívající kompromisní strategie.

Představa, že všechny rozhodující události, které vyústily v pád komunistického režimu v Československu, se odehrály pouze v listopadu 1989 či v letech 1985 - 1989, je pouze iluzí. Většina událostí, které se na konci roku 1989 odehrály, má mnohem hlubší kořeny. Chronologický přehled událostí konce osmdesátých let nicméně slouží jako inspirace a pomůcka k dalšímu bádání<sup>370</sup>.

---

<sup>365</sup> SUK, KOUDELKA a CUHRA, 1999, s. 136-137.

<sup>366</sup> HUNTINGTON, 2008.

<sup>367</sup> LINZ, STEPAN, 2006.

<sup>368</sup> HUNTINGTON, 2008.

<sup>369</sup> DVOŘÁKOVÁ, KUNC, 1994.

<sup>370</sup> SUK, KOUDELKA, CUHRA, 1999, s. 7.

## 2.2 Aktéři tranzičního procesu

Účelem této kapitoly je podat alespoň základní informace o jednotlivých člancích vznikajícího stranického systému, nikoliv jejich úplnou analýzu. Vysvětlení podmínek, ze kterých budoucí stranický systém vzniká, se totiž jeví jako přínosné pro pochopení jeho následného formování.

### Opozice<sup>371</sup>

Jevem, který se vyskytoval v postkomunistických zemích na přelomu osmdesátých a devadesátých let 20. století, jsou široká zastřešující hnutí, která se stala klíčovými aktéry a hybateli přechodu k demokracii<sup>372</sup>. Tato hnutí typu fór, která měla podle názorů některých svých lídrů představovat trvalé politické aktéry, a dokonce snad nový politický model, přenosný do západoevropského prostředí<sup>373</sup>, ale představovala pouze přechodné aktéry ve vznikajících stranických systémech. Nejpozději po prvních svobodných volbách, ale zpravidla už dříve, se v nich rozběhla názorová diferenciací, která vyústila v jejich rapidní rozpad. Jednalo se o přirozený proces, ovlivněný názorovou heterogenitou lídrů jednotlivých frakcí, který dostal volný průchod v momentě, kdy ustala nutnost zachovávat jednotu tváří v tvář společnému nepříteli, jímž byl komunistický režim<sup>374</sup>.

Mluvit o různých neformálních (oficiálně nepovolených) skupinách, které vyvíjely v předlistopadové době velmi různorodé aktivity, beze všeho jako o opozici vyžaduje určitou dávku zjednodušení. Nešlo o jednotnou organizovanou opozici, většina takových skupin se jako čistě politická opozice vůči režimu ani nechápala. Vývojem událostí jim však taková role přisouzena byla<sup>375</sup>. Lidé, známí díky dlouhodobé činnosti v disentu, především v Chartě 77 a Výboru na obranu nespravedlivě odsouzených, měli u části veřejnosti přirozenou autoritu<sup>376</sup>. Měli odvahu k otevřenému nesouhlasu s režimem, k čemuž se zbytek veřejnosti otevřeně neodvažoval. Když bylo 19. listopadu 1989 ustaveno OF a disidenti prohlásili sami sebe za mluvčí vůči režimu kritické části veřejnosti, byla tato jejich pozice uznána zcela samozřejmě. De facto ji totiž měli už mnohem dříve<sup>377</sup>. Sílicí vliv disentu připouštěly i vnitrostranické dokumenty, například „vnitrostranická informace č. 64“ z 10. března 1989, na straně 7 uvádí, že „...protisocialistické síly vhodnou volbou taktiky, používáním argumentů, za účinné zahraniční podpory, své pozice v některých sociálních skupinách a vrstvách spíše posílily.“<sup>378</sup>

Neformální struktury byly v předlistopadovém Československu značně různorodé a nejednotné. Hovoříme-li tedy o opozici před 19. listopadem 1989, máme na mysli nejednotnou skupinu osobností, které v očích veřejnosti roli opozice hrály a k nimž veřejnost chovala určitou důvěru, především pak jde o představitele Charty 77 a pozdějšího OF<sup>379</sup>. Takto vymezená opozice za sebou měla k listopadu 1989, již více než desetiletí aktivity<sup>380</sup>. Představitelům opozice bylo zřejmé, že

<sup>371</sup> TŮMA, Oldřich. *Zítřka zase tady: protirežimní demonstrace v předlistopadové Praze jako politický a sociální fenomén*. Praha: Maxdorf, 1994, 84 s. ISBN 80-85800-21-7. s. 35.

<sup>372</sup> Například v Československu to bylo OF a VPN, v Polsku *Solidarność*, v Litvě *Sajūdis*.

<sup>373</sup> V českém prostředí se v tomto smyslu vyjadřoval například Václav Havel.

<sup>374</sup> STRMISKA, Maxmilián, Vít HLOUŠEK, Lubomír KOPEČEK a Roman CHYTILEK. *Politické strany moderní Evropy: analýza stranicko-politických systémů*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2005, 727 s. ISBN 80-7367-038-0. s. 13.

<sup>375</sup> TŮMA, 1994, s. 35.

<sup>376</sup> Tamtéž, s. 35.

<sup>377</sup> Tamtéž, s. 35.

<sup>378</sup> Tamtéž, s. 35.

<sup>379</sup> Jednotlivé názorové proudy českého disentu se formovaly dlouho před listopadem 1989. Například Občanská demokratická aliance (ODA) vznikla v prosinci 1989 z neokonzervativního proudu disentu a odkazuje svůj původ k Chartě 77. Více: DIMUN, Petr a Milan J. HAMERSKÝ. *10 let na straně svobody: kronika ODA z let 1989-1999*. 1. vyd. Brno: Bachant, 1999, 429 s. ISBN 80-902631-4-3.

<sup>380</sup> TŮMA, 1994, s. 36.

je nutné přenést těžiště jejich aktivit blíže k veřejnosti, ačkoliv byli dalecí programu otevřené konfrontace s režimem a boje o politickou moc<sup>381</sup>, přinejmenším do srpna 1989.

Hodnocení „opozičních akcí“ před 21. srpnem 1988 bylo spíše rozpačité i ze strany samotné opozice. Až demonstrace 21. srpna 1988, organizovaná Nezávislým mírovým hnutím a organizací České děti, se vyznačovala využitím tradičních politických prostředků, ačkoliv obě organizace měly k režimu odlišný přístup<sup>382</sup>. Tato demonstrace se lišila především užitím demonstrace jako prostředku nátlaku na režim. Její nečekaný úspěch měl vliv na další koncipování opoziční činnosti. Disent se začal aktivně podílet na přípravě následujících demonstrací 28. října 1988 a 15. ledna 1989, které byly sice svolány jako vzpomínková shromáždění, bez charakteru politické manifestace odporu vůči režimu, ale bylo jasné, že takový charakter mít budou<sup>383</sup>.

Organizování demonstrací v předlistopadovém období mělo v činnosti opozice důležitou roli, ale opozice je ještě nechápala jako prostředek politického nátlaku<sup>384</sup>. Situace ve společnosti se po lednu 1989 rychle radikalizovala a politizovala, dissent se však choval zdrženlivě, zejména vlivem zostření režimních represí a uvěznění jeho představitelů<sup>385</sup>.

### Režim<sup>386</sup>

Československo je spolu s Německou demokratickou republikou (NDR) řazeno k modelu byrokratického autoritativního komunismu. Režim zde prováděl účinnou celospolečenskou kontrolu, zachovával existenci některých nekomunistických stran, například České strany lidové a Československé strany socialistické, reálnou moc ale pevně držela KSČ. Režim účinně tlumil opoziční síly, byl silně rigidní, neschopný inovace a flexibilní reakce na nové podmínky<sup>387</sup>. Jakákoliv neoficiální aktivita byla vždy označována jako nepřátelská činnost, demonstrace tedy režimní představitelé chápali jako prvek politické konfrontace, ohrožující jejich postavení a moc. Demonstrace a jejich rozsah režim překvapily. O tom svědčí i režimní reakce na jednotlivé demonstrace a kampaně, které před nimi probíhaly ve státních médiích, kdy představitelé režimu dokonce vyhrožovali zásahem armády<sup>388</sup>.

Konfrontační charakter listopadových demonstrací byl protikladným elementem systému<sup>389</sup> a nemohl být jeho součástí. Jedinou možností rigidního režimu bylo potlačit demonstrace za každou cenu, a to i silou. Režim ale neopakoval situaci z padesátých a konce šedesátých let 20. století<sup>390</sup>, což ovšem neznamená, že uvnitř vládních struktur nezaznívaly hlasy volající po takové reakci. Ještě 16. listopadu 1989 doporučoval ministr obrany M. Václavík použít „čínské zkušenosti“<sup>391</sup>, což by však znamenalo přiznání vážné krize ve společnosti. Soudní procesy s organizátory a účastníky demonstrací přinesly mírné tresty a přitáhly pozornost zahraničních médií, čímž ještě zvýšily autoritu disentu<sup>392</sup>. Režim nenašel žádnou efektivní taktiku, jak demonstracím zabránit<sup>393</sup>.

Mírné tresty, jak soudní, tak existenční, jsou ukazatelem pokročilého stupně rozkladu systému, kterému se mnoho soudců a zaměstnavatelů už netoužilo zavděčit, respektive neměli strach o svůj budoucí život, pokud by tak neučinili. Režim se tedy dostal do situace, kdy nemohl

---

<sup>381</sup> TŮMA, 1994, s. 36.

<sup>382</sup> Tamtéž, s. 36.

<sup>383</sup> Tamtéž, s. 37.

<sup>384</sup> Tamtéž, s. 38.

<sup>385</sup> Tamtéž, s. 38.

<sup>386</sup> Tamtéž, s. 40.

<sup>387</sup> STRMISKA, HLOUŠEK, KOPEČEK a CHYTILEK, 2005, s. 442.

<sup>388</sup> TŮMA, 1994, s. 40.

<sup>389</sup> Systému, který demonstrace využíval jako manifestace své podpory s povinnou účastí.

<sup>390</sup> Díky zvýšené citlivosti světové veřejnosti k lidským právům, která se objevila v sedmdesátých letech.

<sup>391</sup> Čímž měl na mysli potlačení demonstrací na náměstí Nebeského klidu v Pekingu.

<sup>392</sup> TŮMA, 1994, s. 41-42.

<sup>393</sup> Tamtéž, s. 42.

demonstrace připustit, ale nemohl jim ani zabránit, aniž by se tím odsoudil k zániku, kterého si už v listopadu 1989 byl ale plně vědom<sup>394</sup>.

## 2.2.1 Komunistická strana Československa (KSČ) – její historie a vývoj po listopadu 1989

Komunistická strana Československa<sup>395</sup> byla založena na svém ustavujícím sjezdu v Praze v květnu 1921<sup>396</sup>. Na příkaz Komunistické internacionály došlo po říjnu 1921 ke sloučení jednotlivých národnostních mutací do jednotné Komunistické strany Československa (KSČ). Po druhé světové válce se KSČ stala nejsilnější parlamentní stranou a 25. února 1948, po vystupňování nátlakových akcí, provedla v Československu státní převrat, díky kterému ve svých rukou soustředila veškerou moc ve státě. Následovalo rozsáhlé znárodnování průmyslu a soukromého vlastnictví podle sovětského vzoru. V roce 1968 došlo k pokusu o liberalizaci komunistického režimu, ale tzv. pražské jaro bylo potlačeno invází vojsk Varšavské smlouvy a okupací sovětskými vojsky. Následné normalizační období zafixovalo a zdogmatizovalo režim<sup>397</sup>.

Při uplatňování vedoucí úlohy ve společnosti se KSČ řídila ideologií marxismu-leninismu, která byla základem její politiky a každodenní činnosti. Důsledně lpěla na dodržování tzv. leninských principů, zejména ideové a organizační jednoty a demokratického centralismu. V důsledku toho se silně snížila úroveň řízení státu ve všech složkách jeho činnosti. Komunisté nedokázali reagovat na ekonomický úpadek a ekologickou devastaci, které byly důsledkem budování reálného socialismu. Naopak se úporně bránili všem pokusům opozice o zásadnější změny. Přes absolutní provázanost s bezpečnostními složkami, justicí, hustou sítí pracovišť kádrové a personální práce však nebyli schopni potlačovat růst všeobecné nespokojenosti<sup>398</sup>.

Po převzetí moci opozicí v roce 1989 se komunistická strana zvláštní deklarací omluvila občanům za své jednání v uplynulých čtyřech dekadách vlády, ale v dalším období vsadila na kontinuitu s minulostí a udržela si komunistickou identitu<sup>399</sup>. Stranická politika kritického přístupu k minulosti vyvrcholila před volbami 1990 a měla přesvědčit občany o rozchodu KSČM s totalitní minulostí KSČ<sup>400</sup>.

Ohledně vývoje KSČ v „porevoluční době“ píše Jiří Suk<sup>401</sup>, že zákon o politických stranách<sup>402</sup> umožnil KSČ „vklouznout do nových poměrů bez jakéhokoliv omezení“. KSČ přežila tranzici i následnou snahu postavit KSČ mimo zákon, ale dostala se do izolace a nebyla nadále schopna hrát

---

<sup>394</sup> TŮMA, 1994, s. 42.

<sup>395</sup> Národní mutace komunistické strany. V důsledku národnostní fragmentace politického spektra mohly v Československu ještě souběžně existovat komunistická strana německá, maďarská a ukrajinská. Zdroj: ŠIMŮNEK, Petr. Založení komunistické strany Československa. Politikakscm.cz. Publikováno 15. 6. 2015. Citováno: 18. 8. 2015. Dostupné online z [www: http://goo.gl/9Xh29t](http://goo.gl/9Xh29t).

<sup>396</sup> ŠIMŮNEK, Petr. Založení komunistické strany Československa. Politikakscm.cz. Publikováno 15. 6. 2015. Citováno: 18. 8. 2015. Dostupné online z [www: http://goo.gl/ztLOMD](http://goo.gl/ztLOMD).

<sup>397</sup> MACH, Vladimír. Komunistická strana Československa (KSČ). Totalita.cz. Citováno 18. 8. 2015. Dostupné online z [www: http://www.totalita.cz/vysvetlivky/s\\_ksc\\_08.php](http://www.totalita.cz/vysvetlivky/s_ksc_08.php).

<sup>398</sup> Tamtéž.

<sup>399</sup> KOPEČEK. *Stigma minulosti. Pouto sounáležitosti. První desetiletí českého polistopadového komunismu*. In: GJURIČOVÁ, Adéla. *Rozdělení minulosti: vytváření politických identit v České republice po roce 1989*. Praha: Knihovna Václava Havla, 2011. Edice Knihovny Václava Havla. ISBN 978-80-87490-03-7. s. 348.

<sup>400</sup> KOPEČEK In: GJURIČOVÁ, 2011, s. 350.

<sup>401</sup> SUK. *Politické hry s „nedokončenou revolucí“. Účtování s komunismem v čase Občanského fóra a po jeho rozpadu*. In: GJURIČOVÁ, 2011, s. 19-21.

<sup>402</sup> Zákon 15/1990 Sb., o politických stranách.

roli aktivního hráče v tranzičním procesu<sup>403</sup>. Českou i zahraniční veřejností bývá dnešní KSČM vnímána jako politická fosilie minulých dob a překážka v jinak poměrně dobře fungujícím politickém systému, kde hraje roli antisystémové, možná až extremistické strany, se kterou další strany odmítají na celostátní úrovni spolupracovat<sup>404</sup>. Nulový koaliční potenciál KSČM je odvozován z údajné neochoty strany odpoutat se od minulosti a podrobit kritice éru svého neomezeného vládnutí, což je vnímáno jako krycí manévr, maskující neschopnost strany se reformovat a stát se plně demokratickou<sup>405</sup>.

Dnešní KSČM vznikla na ustavujícím sjezdu v březnu 1990 jako teritoriální organizace KSČ pro českou<sup>406</sup> část federace a zůstala součástí KSČ až do jejího zániku v dubnu 1992; od té doby se také označuje za její nástupnickou organizaci. Ustavení teritoriální organizace a poněkud nejasné nástupnictví, umožnilo KSČM alespoň formálně odmítnout totalitní minulost<sup>407</sup>.

První polistopadové volby uvrhly stranu do izolace<sup>408</sup>. Antikomunistická kampaň ale stranu semkla, kromě změny vedení odmítla jiné změny, což nakonec vedlo ke kapitulaci reformního křídla strany<sup>409</sup> a ta tak zůstala jednou z mála nereformovaných komunistických stran bývalého východního bloku. Spory ohledně názvu a dalšího směřování strany nakonec vedly k odchodu většiny reformně smýšlejících členů strany v prosinci 1991<sup>410</sup>.

Snahy o reformu strany komunistické na stranu socialistickou či sociálně demokratickou a vyvést ji z izolace vyvrcholily před volbami v roce 1992, kdy kandidovala spolu s minoritními stranami v rámci uskupení „Levý blok“, což nevedlo k reformě strany, ale naopak posílilo prokonzervativní tendence<sup>411</sup>.

Hlavní levicovou silou v české části federace se stala autentická sociálnědemokratická strana. Komunistická strana Československa se na rozdíl od komunistických stran v Polsku či Maďarsku netransformovala, ponechala si v názvu slovo komunistická<sup>412</sup> a její ideová proměna je zpochybňována s ohledem na kladné hodnocení let 1948-1989 a neochotě zřici se ideologie marxismu-leninismu<sup>413</sup>. Řada pasáží programu KSČM v současnosti upozorňuje na údajná pozitiva předlistopadového období a ospravedlňuje své tradiční členy a příznivce<sup>414</sup>.

## 2.2.2 Historické a postkomunistické strany: krátká historie, předrevoluční a porevoluční stav a vývoj

<sup>403</sup> KOPEČEK In: GJURIČOVÁ, 2011, s. 349-350. Srovnání: FIALA, MAREŠ, PŠEJA. *Komunisté a jejich strany*. In: MALÍŘ, Jiří a Pavel MAREK. *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004* [online]. Brno: Doplněk, 2005, 1826 s. ISBN 80-7239-178-x1, s. 1413.

<sup>404</sup> KOPEČEK In: GJURIČOVÁ, 2011, s. 345.

<sup>405</sup> KOPEČEK In: GJURIČOVÁ, 2011, s. 346-347.

<sup>406</sup> Teritoriální organizace pro Slovensko, Komunistická strana Slovenska, již existovala a kontinuálně působila od roku 1930. Zdroj: KOPEČEK In: GJURIČOVÁ, 2011, s. 348. Srovnání: MACH, Vladimír. Komunistická strana Československa (KSČ). Totalita.cz. Citováno 18. 8. 2015. Dostupné online z [www: http://goo.gl/lakR8z](http://goo.gl/lakR8z) a FIALA, MAREŠ, PŠEJA. In: MALÍŘ, MAREK, 2005, s. 1413-1414.

<sup>407</sup> KOPEČEK In: GJURIČOVÁ, 2011, s. 348-349. Srovnání: FIALA, MAREŠ, PŠEJA. In: MALÍŘ, MAREK, 2005, s. 1413-1415.

<sup>408</sup> KOPEČEK In: GJURIČOVÁ, 2011, s. 353.

<sup>409</sup> Tamtéž, s. 354-355.

<sup>410</sup> Tamtéž, s. 360.

<sup>411</sup> Tamtéž, s. 362.

<sup>412</sup> Ve slovenské části federace se KSS od 1. prosince 1990 přejmenovala na Strana demokratickej ľavice. FIALA, MAREŠ, PŠEJA. In: MALÍŘ, MAREK, 2005, s. 1415.

<sup>413</sup> FIALA, MAREŠ, PŠEJA. In: MALÍŘ, MAREK, 2005, s. 1415.

<sup>414</sup> Tamtéž, s. 1417.

Za postkomunistické strany jsou označovány strany vzniklé odštěpením z KSČ a NF. Vzhledem ke značnému počtu nově vzniklých stran následující stránky pojednávají pouze strany o stranách, které měly parlamentní zastoupení ve federálních strukturách, či vliv na formování stranického systému. Strany jsou řazeny chronologicky primárně podle roku vstupu do parlamentních struktur, sekundárně podle data svého vzniku.

#### **Sociáldemokratická strana Slovenska (SDSS)**

Navazovala na původní meziválečnou sociálnědemokratickou stranu a byla obnovena 5. února 1990. V září 1990 se sloučila se Stranou demokratických socialistů, která byla tvořena částí členů KSS<sup>415</sup>.

#### **Křesťanská demokratická unie – Československá strana lidová (KDU-ČSL)**

V rámci NF působila jako Československá strana lidová (ČSL), ale již během této doby zaznívaly hlasy volající po vyšší míře její emancipace<sup>416</sup>. Od počátku roku 1989 působil v ČSL „obrodný proud“, který spolupracoval s OF a měl největší vliv na další směřování strany. V listopadu 1989 došlo na sjezdu strany k obměně vedení<sup>417</sup> a ideově ČSL zakotvila napravo od středu. ČSL se snažila restaurovat předúnorový model fungování křesťanské strany místo budování její moderní varianty<sup>418</sup>.

ČSL na svém sjezdu v dubnu 1990 oznámila vznik Křesťanské demokratické unie (KDU), společné kandidátky politických subjektů křesťanské orientace (ČSL, KDS, KDH)<sup>419</sup> pro nadcházející volby, v nichž skončila s nejnižším ziskem ze všech subjektů, které vstoupily do federálního shromáždění, a vůči vládním stranám setrvala v opozici<sup>420</sup>.

Po volbách následovalo období vnitřní nestability a v červenci 1991 se rozpadla i koalice s KDS<sup>421</sup>, která oddělila svůj poslanecký klub ve federálním shromáždění a od září 1991 KDS spolupracovala s ODS<sup>422</sup>. Na sjezdu v dubnu 1992 došlo ke změně názvu strany na Křesťanská a demokratická unie - Česká strana lidová (KDU-ČSL) a jejímu sloučení se stranami sdruženými v KDU<sup>423</sup>. Změna názvu měla vyjadřovat její rozchod s minulostí a snahu o transformaci v moderní politickou stranu<sup>424</sup>. V následujících volbách v roce 1992 získala strana zastoupení v obou komorách federálního parlamentu, ovšem svou vnitřní krizi překonala až po rozpadu federálního státu<sup>425</sup>.

#### **Slovenská národní strana (SNS)**

Navazuje na tradici historické strany z devatenáctého století a 7. března 1990 vystoupila s pronárodně orientovaným programem s cílem ustavit samostatné Slovensko. Ustavující sněm se konal 19. května 1990 v Žilině. Jednalo se o stranu s autoritářskými prvky, euroskepticistickou. Ostře se vyhrážovala proti politice „vedené z Prahy“<sup>426</sup>.

<sup>415</sup> ŽATKULIAK, Jozef. Politické strany a hnutia na Slovensku po novembri 1989 až do rozpadu československého štátu 1992 In: MALÍŘ, MAREK. 2005, s. 1390.

<sup>416</sup> FIALA, Petr. *Český politický katolicismus 1848-2005*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2008, 535 s., xxxii s. obr. příl. ISBN 978-80-7325-155-0. Dostupné z: <http://goo.gl/tVPObC>, s. 448.

<sup>417</sup> FIALA, SUCHÝ. Křesťanská demokratická unie – československá strana lidová. In: MALÍŘ, MAREK, 2005, s. 1433.

<sup>418</sup> FIALA, 2008, s. 451.

<sup>419</sup> FIALA, 2008, s. 451, srov. FIALA, SUCHÝ. In: MALÍŘ, MAREK, 2005, s. 1433.

<sup>420</sup> FIALA, 2008, s. 453.

<sup>421</sup> FIALA, SUCHÝ. In: MALÍŘ, MAREK, 2005, s. 1434-1435.

<sup>422</sup> FIALA, 2008, s. 459.

<sup>423</sup> FIALA, 2008, s. 461, srov. FIALA, SUCHÝ. In: MALÍŘ, MAREK, 2005, s. 1436.

<sup>424</sup> FIALA, SUCHÝ. In: MALÍŘ, MAREK, 2005, s. 1433.

<sup>425</sup> Tamtéž, s. 1437.

<sup>426</sup> ŽATKULIAK, In: MALÍŘ, MAREK. 2005, s. 1390-1391.

### Československá sociální demokracie (ČSSD)

Dnešní Česká strana sociálně demokratická (ČSSD, do roku 1993 „Československá“) odkazuje na svůj vznik v devatenáctém století. Ve dvacátých letech se z ní odštěpila komunistická frakce pod vlivem Komunistické internacionály v Moskvě. Na jaře 1945 se stala součástí NF a v červnu 1948 byla sloučena s KSČ. Díky členům strany, kteří se uchýlili se do exilu, strana ve svých materiálech tvrdí, že její existence je i přes sloučení s KSČ kontinuální až do obnovení činnosti v Československu po roce 1989<sup>427</sup>. Období po roce 1968 znamenalo regeneraci exilové sociální demokracie, posílené posrpnovou vlnou exulantů<sup>428</sup>.

Přípravný výbor strany vznikl 19. listopadu 1989<sup>429</sup> a strana byla obnovena na „obnovovacím sjezdu“ v březnu 1990, který také rozhodl o samostatné kandidatuře v nadcházejících parlamentních volbách, ve kterých ovšem neuspěla a nezískala ani jeden mandát<sup>430</sup>. I přes volební neúspěch získala ČSSD parlamentní zastoupení svým spojením s klubem Obroda, který byl zapojený do OF a po volbách 1990 se sloučil s ČSSD<sup>431</sup>. Ohledně vztahu sociální demokracie a OF se dá říci, že jejich vztah se místo spolupráce rozvinul v rivalitu, vyplývající nejen z generačních rozdílů, ale i z odlišných představ, jak naplňovat spolupráci obou uskupení<sup>432</sup>.

Postavení ČSSD jako levicové strany bylo komplikované nejen přístupem OF k dalším stranám, ale i odklonem veřejného mínění od socialismu a existencí komunistické strany, která aspirovala na roli zastupování celého levicového elektorátu, což od ČSSD vyžadovalo manévrování v prostoru vymezeném „celospolečenským“ OF a KSČ, na které nebyla připravena<sup>433</sup>, a nedokázala ani vyvracet obvinění z kryptokomunismu, kvůli kterým ztrácela vůči stranám vzniklým z OF (ODS, ODA, OH)<sup>434</sup>.

Proces posilování parlamentního zastoupení ČSSD přestupem členů z jiných formací pokračoval i v období 1991-1992<sup>435</sup>. I přes tyto přestupy byl ale sedmiprocentní zisk ve druhých parlamentních volbách v roce 1992 pro stranu zklamáním, protože se neprosadila proti nové ODS ani nepřetáhla elektorát komunistické straně<sup>436</sup> a slabé zastoupení v e federálním i českém parlamentu neslibovalo straně výraznější úlohu.

### 2.2.3 OF, VPN a strany vzniklé jejich rozpadem, či okolnostmi tranzičního procesu

Vzhledem ke značnému počtu a různosti nově vzniklých stran jsou popisovány pouze strany, které získaly parlamentní zastoupení či měly vliv na formování stranického systému. Strany jsou řazeny chronologicky primárně podle roku vstupu do parlamentních struktur, sekundárně podle data svého vzniku.

<sup>427</sup> Zdroj: cssd.cz. Citováno 19. 8. 2015. Dostupné online z [www: http://goo.gl/Jktmbf](http://goo.gl/Jktmbf).

<sup>428</sup> Zdroj: cssd.cz. Citováno 19. 8. 2015. Dostupné online z [www: http://goo.gl/7iq2df](http://goo.gl/7iq2df). Srovnání: KOPEČEK, PŠEJA. Česká strana sociálně demokratická. In: MALÍŘ, MAREK, 2005, s. 1463.

<sup>429</sup> ZAHRAVNÍČEK. *Rozdělení minulosti. Československá sociální demokracie 1989-1992*. In: GJURIČOVÁ, 2011, s. 192-193. Srovnání: KOPEČEK, PŠEJA. In: MALÍŘ, MAREK, 2005, s. 1464.

<sup>430</sup> Zdroj: cssd.cz. Citováno 19. 8. 2015. Dostupné online z [www: http://goo.gl/AI2gq6](http://goo.gl/AI2gq6).

<sup>431</sup> ZAHRAVNÍČEK In: GJURIČOVÁ, 2011, s. 201.

<sup>432</sup> ZAHRAVNÍČEK In: GJURIČOVÁ, 2011, s. 196, srov. BUREŠ, Jan, Jakub CHARVÁT a Petr JUST. *Levice v České republice a na Slovensku 1989-2009*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010. ISBN 978-80-7380-294-3. s. 17.

<sup>433</sup> ZAHRAVNÍČEK In: GJURIČOVÁ, 2011, s. 211.

<sup>434</sup> BUREŠ, CHARVÁT, JUST, 2010, s. 23.

<sup>435</sup> ZAHRAVNÍČEK In: GJURIČOVÁ, 2011, s. 207, srov. BUREŠ, CHARVÁT, JUST, 2010, s. 41-42.

<sup>436</sup> Srov. MITROFANOV, Alexandr. *Za fasádou lidového domu: česká sociální demokracie 1989-98 : lidé události*. Praha: Aurora, 1998. ISBN 80-85974-41-X. s. 30.

## Občanské fórum (OF)

Občanské fórum bylo politické hnutí, založené v reakci na události 17. listopadu 1989 jako široká platforma občanských aktivit, odmítajících totalitní komunistický režim a usilujících o obnovu politického pluralismu, demokracie a právního státu<sup>437</sup>. Před 17. listopadem se disent, usilující o svou transformaci z morální v politickou opozici, nezabýval rozbořením systému komunistické diktatury. V centru jeho pozornosti byly především elementární liberální svobody a konkrétní způsoby demontáže „totalitního systému“ se nejevily jako aktuální téma. Když se poprvé objevily strategie demontáže režimu, jejich autoři si byli vědomi toho, že posun vpřed nenastane, pokud se za vznikající politickou opozici nepostaví „lidové hnutí“<sup>438</sup>. Nikdo si tehdy nedokázal představit, že se režim zhroutí náhle a myšlenky Václava Havla o pozvolných změnách, katalyzovaných disentem, tak vzala za své<sup>439</sup>.

Občanské fórum vzniklo 19. listopadu 1989 rychlým sjednocením nezávislých iniciativ a souběžně s OF se v Bratislavě ustavilo obdobné hnutí, Verejnost proti násiliu (VPN). Během deseti dnů se OF stalo celonárodně podporovanou opoziční silou, vynutilo si zahájení rozhovorů s předsedou federální vlády Adamcem a stalo se reprezentantem alternativy ke „starým pořádkům“. Před OF se ocitla možnost uchopení politické moci, ke které bylo tlačeno podporou mas demonstrujících občanů, a muselo tak začít působit de facto jako politická strana, aniž by se jí chtělo stát<sup>440</sup>.

Na federální úrovni tvořilo OF koalici s VPN. Jeho programové cíle byly určeny v dokumentu *Co chceme*, který obsahoval změny, zasahující do práva, vnitřní i zahraniční politiky, hospodářství, sociální politiky, životního prostředí a kultury. Žádal zejména zrušení monopolního mocenského postavení KSČ, obnovu právního státu, vypracování nové ústavy, obnovu demokratických institucí a mechanismů, které umožní participaci všech občanů a zabrání zneužívání moci, rovné podmínky pro politické strany a začlenění Československa do evropských integračních struktur<sup>441</sup>.

OF nemělo koncepci přechodu k demokracii a tak jeho jediným cílem byly volby v roce 1990, přičemž do roku 1990 vstupovalo s improvizovanou organizační strukturou z listopadu a prosince 1989<sup>442</sup>, která vycházela z kooperace založené na přátelských vztazích jeho členů z dob disentu, ovšem po jejich odchodu do politických funkcí přestala tato struktura vyhovovat<sup>443</sup>. Po porážce režimu se OF začalo orientovat na svou vnitřní strukturu a další směřování, respektive na to, zda fórum přeměnit v politickou stranu, či zůstat neideologickým politickým hnutím, a tato diskuze nakonec vyústila v jeho rozpad<sup>444</sup>.

Program OF pro volby v roce 1990 nebyl konkrétní a nezaměřoval se na jasně vymezenou skupinu voličů, ale na všechny, kteří byli v opozici proti bývalému režimu<sup>445</sup>. Do voleb v roce 1990 bylo pro OF typické, že se vymezovalo negativně, tedy „proti komunismu“, po volbách ale byla nutná přesnější formulace programu, orientovaného na dlouhodobější budoucnost a to znovu rozdmýchalo spor o budoucí podobu tohoto hnutí<sup>446</sup>. OF, které spolu s VPN neslo hlavní odpovědnost<sup>447</sup> za

<sup>437</sup> ZVĚŘINA, Pavel. Hnutí Občanské fórum. Totalita.cz. Citováno 18. 8. 2015. Dostupné online z [www: http://www.totalita.cz/vysvetlivky/of.php](http://www.totalita.cz/vysvetlivky/of.php). Srovnání: SUK In: GJURIČOVÁ, 2011, s. 17-61, a BUREŠ, Jan. *Občanské fórum*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, 303 s. ISBN 978-80-7380-087-1. s. 180.

<sup>438</sup> SUK, Jiří. *Konstituční, nebo existenciální revoluce?: Václav Havel a Federální shromáždění 1989/1990 : studie a dokumenty*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2014, 181 s. ISBN 978-80-7285-176-8. s. 8-9.

<sup>439</sup> SUK, 2014, s. 11.

<sup>440</sup> Tamtéž, s. 11-12.

<sup>441</sup> ZVĚŘINA, Pavel. Hnutí Občanské fórum. Totalita.cz. Citováno 18. 8. 2015. Dostupné online z [www: http://www.totalita.cz/vysvetlivky/of.php](http://www.totalita.cz/vysvetlivky/of.php). Srovnání: SUK In: GJURIČOVÁ, 2011, s. 17-61

<sup>442</sup> BUREŠ, Jan. *Občanské fórum*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, 303 s. ISBN 978-80-7380-087-1. s. 173.

<sup>443</sup> BUREŠ, 2007, s. 205.

<sup>444</sup> PŠEJA. Občanské fórum. In: MALÍŘ, MAREK, 2005, s. 1489, srov. BUREŠ, 2007, s. 174-175

<sup>445</sup> HONAJZER, Jiří. *Občanské fórum: vznik, vývoj a rozpad*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1996, 107 s., 27 fot. ISBN 80-235-0076-7. s. 23.

<sup>446</sup> PŠEJA. In: MALÍŘ, MAREK, 2005, s. 1495.

<sup>447</sup> Srov. BUREŠ, 2007, s. 192.



budoucnost československého státu, se tedy po volbách v roce 1990 muselo rozhodnout: změnit se v politickou stranu typu catch-all, nebo si ponechat formu politického hnutí. Až do svého rozpadu v roce 1991 zůstalo hnutím, čemuž přála nálada společnosti, nedůvěřující „straně“<sup>448</sup>. Rozklad OF pak byl znamením neúspěchu „všelidového hnutí“ jako stabilní operační jednotky pluralitního politického systému a potvrzením příklonu k politické straně jako základu řetězce zprostředkování zájmů<sup>449</sup>.

Přestože se vnitřní situace v OF jevila v květnu 1990 jako stabilní<sup>450</sup>, probíhal zde vnitřní boj a stoupenci transformace OF v politickou stranu viděli ve volbě individuálního<sup>451</sup> předsedy, ke které došlo na sněmu OF v říjnu 1990, šanci na své prosazení, stejně jako ostatní skupiny. Předsedou OF byl následně zvolen Václav Klaus<sup>452</sup> a OF se pod jeho vedením profilovalo jako hnutí pravého středu politického spektra<sup>453</sup>, přičemž Václav Klaus zdůrazňoval nezbytnost vzniku politické strany s jasným programem, zaměřeným na ekonomickou transformaci k tržní ekonomice. Stoupenci volné struktury OF se po tomto sjezdu dostali do defenzivy, i když připouštěli, že stávající stav je neudržitelný<sup>454</sup>.

Krátce po volbách v roce 1990 došlo k vnitřní diferenciaci OF a jednotlivé názorové proudy začaly otevřeně soupeřit<sup>455</sup> o nástroje ekonomické transformace – levicově orientovaní členové OF byli pro pomalejší postup, což ale odmítali pravicově orientovaní členové OF, kteří za sebou chtěli mít subjekt schopný efektivního, ale demokratického rozhodování a prosazení takových rozhodnutí. Proto byl v říjnu 1990 ustaven Meziparlamentní klub demokratické pravice (MKDP), jehož cílem byla proklamace názorové platformy v OF, nikoliv ještě vytvoření stranické struktury. Vznik MKDP ale narušil názorovou jednotu OF. V prosinci 1990 vznikl „Liberální klub OF“ (LK OF), sdružující odpůrce přeměny OF v politickou stranu. Vznik MKDP a LK OF byl prvním krokem k rozpadu OF<sup>456</sup>, protože se zde vyprofilovala uskupení s vlastním ideově-politickým profilem i organizační strukturou, jejichž politická orientace i názory na další vývoj OF byly neslučitelné<sup>457</sup>. Řešení této situace, tzv. lánské dohody z počátku roku 1991, předpokládaly vznik dvou subjektů, z nichž ani jeden nadále neponese název OF, ale budou až do voleb v roce 1992 tvořit těsnou koalici<sup>458</sup>. Sněm OF v únoru 1991 potvrdil toto řešení a schválil nové stanovy, podle nichž bylo OF politické hnutí, složené z ODS a Občanského hnutí (OH), zastřešené Koordinačním výborem, a OF mělo zaniknout nejpozději dnem zahájení kampaně pro volby v roce 1992<sup>459</sup>.

Podoba OF jako hnutí s volným individuálním i kolektivním členstvím s sebou nesla problémy, které se projevovaly problematickým vztahem mezi zastánci stranictví a volné podoby OF a spory o jeho program<sup>460</sup>. Dalším problémem byla nejasná demokratičnost rozhodování, kdy menšina často formulovala zásadní rozhodnutí. To vedlo k rozpadu OF, když menšina odmítla transformaci v politickou stranu. OF bylo hybridní stranou, která nedokáže přežít a uspět mimo nestandardní revoluční časy<sup>461</sup>. Jeho rozpad lánskými dohodami<sup>462</sup> otevřel cestu ke vzniku nástupnických subjektů – ODS, Občanského hnutí (OH), Občanské demokratické aliance (ODA) a dalších<sup>463</sup>.

---

<sup>448</sup> HONAJZER, 1996, s. 18.

<sup>449</sup> FIALA, STRMISKA. *Systém politických stran v letech 1989-2004*. In: MALÍŘ, MAREK. 2005, s. 1364.

<sup>450</sup> PŠEJA. In: MALÍŘ, MAREK, 2005, s. 1490.

<sup>451</sup> Jedné osoby namísto kolektivního orgánu, srov. BUREŠ, 2007, s. 254.

<sup>452</sup> HONAJZER, 1996, s. 30-33.

<sup>453</sup> Z OF byly vyloučeny platformy Levá alternativa a Obroda. Zdroj: PŠEJA. In: MALÍŘ, MAREK, 2005, s. 1497.

<sup>454</sup> HONAJZER, 1996, s. 36-39.

<sup>455</sup> Tamtéž, s. 29.

<sup>456</sup> Tamtéž, s. 26-28.

<sup>457</sup> FIALA, STRMISKA In: MALÍŘ, MAREK. 2005, s. 1364. Srovnání: PŠEJA. In: MALÍŘ, MAREK, 2005, s. 1489

<sup>458</sup> HONAJZER, 1996, s. 44-45.

<sup>459</sup> Tamtéž, s. 46.

<sup>460</sup> BUREŠ, 2007, s. 175-176.

<sup>461</sup> Tamtéž, s. 175.

<sup>462</sup> PŠEJA. Občanská demokratická strana. In: MALÍŘ, MAREK, 2005, s. 1503.

<sup>463</sup> ZVĚŘINA, Pavel. Hnutí Občanské fórum. Totalita.cz. Citováno 18. 8. 2015. Dostupné online z [www: http://www.totalita.cz/vysvetlivky/of.php](http://www.totalita.cz/vysvetlivky/of.php). Srovnání: SUK In: GJURIČOVÁ, 2011, s. 17-61.

### **Verejnosť proti násiliu (VPN)**

Slovenské hnutie Verejnosť proti násiliu bolo obdobou českého OF a prodělalo téměř stejný vývoj, včetně svého rozpadu, ke kterému došlo v březnu 1991, kdy se z VPN vyčlenily Hnutí za demokratické Slovensko (HZDS), Občanská demokratická unie (ODU) a další strany<sup>464</sup>.

Disidentské struktury byly na Slovensku menší a méně diferencované než v Čechách. Početnější a lépe organizovaná byla ekologická hnutí, jejichž představitelé si byli vědomi důsledků ideologicky podmíněné industrializace, tedy ničení životního prostředí. Stejně tak „křesťanský disent“ zde byl početnější, a to kvůli ateizaci a tradiční religiozitě Slováků. OF i VPN měly původ v předlistopadovém disentu, nicméně na formování VPN měli větší vliv lidé z tzv. šedé sféry, tj. ti, kteří působili na pomezí režimu a opozice<sup>465</sup>.

První příznaky revoluce na Slovensku je možno datovat do let 1987-1988, kdy StB zakročila proti „protisocialistickým silám“, tedy autorům studie „Bratislava/nahlas“, která tvrdila, že za zdevastovaným životním prostředím stojí zdeformovaná politická moc. Tento autorský kolektiv stál u zrodu VPN<sup>466</sup>, která byla ustavena v Bratislavské Městské galerii 19. listopadu 1989<sup>467</sup>. Ačkoliv se první studentská demonstrace v Bratislavě uskutečnila již 16. listopadu 1989, i zrod VPN byl iniciován až událostmi, ke kterým došlo 17. listopadu v Praze<sup>468</sup>.

První schůze VPN se konala 20. listopadu 1989 v bratislavském Národním divadle, kdy se jednotlivé skupiny spojily do celostátní struktury VPN<sup>469</sup>, jejíž organizační struktura byla analogická s OF, stejně jako jeho role při budování demokratického režimu ve slovenské části federace<sup>470</sup>. Na rozdíl od OF, ale VPN netvořily dlouhodobě formované disidentské skupiny, nýbrž spíše angažovaná intelektuální obec, která neměla takové konflikty s režimem, jako český disent, ovšem stejně jako reprezentanti OF byli „VPN-káři“ spojení osobními a profesními vazbami<sup>471</sup>.

Od ledna 1990 se hlavní náplní práce VPN stalo utváření nové struktury moci, přičemž stejně jako OF, ani VPN neměla předchozí zkušenost s praktickou politikou. Situace na Slovensku byla navíc komplikovaná přítomností početné maďarské menšiny a již v březnu 1990 se zde projevovala etnická pnutí<sup>472</sup> a stejně jako v OF docházelo i ve VPN přibližně od října 1990 k neshodám<sup>473</sup>; z rozkladu uvnitř VPN se zrodila platforma „Za demokratické Slovensko“, pozdější HZDS, která situaci na Slovensku silně zradikalizovala<sup>474</sup>.

### **Občanská demokratická aliance (ODA)**

Dnes již zaniklá<sup>475</sup> Občanská demokratická aliance odkazuje svůj vznik k diskuzím v rámci Charty 77 a dalších nezávislých iniciativ, zejména OF, na jehož vzniku se její představitelé významně podíleli<sup>476</sup>. Strana vznikla v prosinci 1989, ale její představitelé tvořili již několik let svébytný

<sup>464</sup> Verejnosť proti násiliu (VPN). Totalita.cz. Citováno 18. 8. 2015. Dostupné online z [www: http://www.totalita.cz/vysvetlivky/vpn.php](http://www.totalita.cz/vysvetlivky/vpn.php).

<sup>465</sup> KOPEČEK, Lubomír. Demokracie, diktatury a politické stranictví na Slovensku. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2006, 347 s. ISBN 80-7325-076-4. s. 152-153.

<sup>466</sup> GÁL, Fedor. *Z prvej ruky*. Bratislava: Archa, 1991. ISBN 80-7115-017-7. s. 13.

<sup>467</sup> GÁL, 1991, s. 18-19.

<sup>468</sup> Tamtéž, s. 14-15.

<sup>469</sup> Tamtéž, s. 21.

<sup>470</sup> ŽATKULIAK, Jozef. Politické strany a hnutia na Slovensku po novembri 1989 až do rozpadu česko-slovenského štátu 1992 In: MALÍŘ, MAREK. 2005, s. 1384.

<sup>471</sup> GÁL, 1991, s. 22-23.

<sup>472</sup> Tamtéž, s. 27-29.

<sup>473</sup> Tamtéž, s. 118-120.

<sup>474</sup> Tamtéž, s. 141-146.

<sup>475</sup> Strana na sjezdu 1. prosince 2007 rozhodla o svém rozpuštění k 31. prosinci 2007. Zdroj: oda.cz. Citováno dne 25. 8. 2015. Dostupné online z [www: http://www.oda.cz/default.asp](http://www.oda.cz/default.asp).

<sup>476</sup> Zdroj: oda.cz. Citováno dne: 25. 8. 2015. Dostupné online z [www: http://www.oda.cz/clanek.asp?id=925](http://www.oda.cz/clanek.asp?id=925). Srovnání: ROUBAL, Petr. Konzervativní kontrarevoluce. Občanská demokratická aliance a postkomunistická transformace. In: GJURIČOVÁ, 2011, s. 251.

neokonzervativní směr českého disentu<sup>477</sup>, který umožňoval chápat komunismus jako čisté „zlo“<sup>478</sup> a boj proti komunismu se stal jedním z hlavních programových bodů ODA, jejíž představitel Daniel Kroupa chápal první volby jako plebiscit o komunismu, ve kterém je nutné, „aby byla komunistická strana jasně poražena ve svobodných volbách, aby národ jasně odmítl komunismus“<sup>479</sup>. V prvním období své činnosti se ODA soustředila hlavně na činnost v rámci OF, na jehož kandidátních listinách kandidovali její členové do voleb v roce 1990 s uvedením stranické příslušnosti k ODA<sup>480</sup>. Rozpad OF přinesl ODA personální posílení, když do ní přestoupili poslanci za OF. I přes působení výrazných osobností nebyla strana vnímána jako významný politický aktér<sup>481</sup>.

#### **Křesťansko-demokratické hnutí (KDH)**

KDH vznikalo od 30. listopadu 1989 jako následek uvolnění poměrů a reflexe potlačované křesťanské tradice na Slovensku z iniciativy křesťansko-demokraticky smýšlejících politiků v čele s místopředsedou federální vlády Jánem Čarnogurským. Ustavující sněm KDH se konal 17. února 1990 v Nitře. Vycházelo z tradice slovenské křesťanské politiky, svou politickou orientaci založilo na křesťanské demokracii se sociálním zaměřením s výraznými antikomunistickými prvky, a akcentovalo i nacionalistické prvky. Snažilo se oslovit křesťansky smýšlející voliče, nicméně VPN si na Slovensku až do svého rozpadu držela postavení politicky hegemonního subjektu<sup>482</sup>. V prvních volbách v roce 1990 ztrácelo KDH na VPN přibližně 14 % hlasů, respektive 8 mandátů, i tak bylo ale druhou nejsilnější stranou na Slovensku.

#### **Spolužitie-Maďarské křesťanskodemokratické hnutí (SMKDH)**

SMKDH je volební koalice stran s podobnou orientací na pravicovou demokracii a maďarský nacionalismus, který obě strany v různé míře akcentovaly. MKDH měla programově sice blíže ke KDH, nicméně tyto dvě strany rozdělovala národnostní otázka. Jak Spolužitie, tak i MKDH vznikly v březnu 1990<sup>483</sup>.

#### **Hnutí za samosprávnou demokracii – Společnost pro Moravu a Slezsko (HSD-SMS)**

Fenomén moravismu není možné chápat pouze jako pokus o kulturní a jazykovou emancipaci. Ve druhé polovině dvacátého století byla zdůrazňována i jeho ekonomická dimenze. Po roce 1989 si myšlenka moravismu získala řadu příznivců a stala se reálným fenoménem v diskuzích o státoprávním uspořádání<sup>484</sup>, ale její význam od roku 1991/1992 postupně upadal. Polistopadový moravistický proud byl tvořen skupinou jedinců a promoravských subjektů<sup>485</sup>, odkazujících k historickému státnímu útvaru, Velkomoravské říši<sup>486</sup>.

HSD-SMS bylo jedinou moravistickou stranou, která vstoupila do federálních struktur. Navazuje na činnost Společnosti pro Moravu a Slezsko, obnovené v lednu 1990, která navazovala na činnost moravistických hnutí z přelomu let 1968 a 1969. Jako politické hnutí bylo HSD-SMS založeno 1. dubna 1990 v Kroměříži. Definovalo se jako nadstranické hnutí zastupující zájmy všech Moravanů a Slezanů bez rozdílu politického či náboženského přesvědčení. Politickým požadavkem HSD-SMS bylo etablování samosprávné formy československého státu, založeného na samofinancujících se

<sup>477</sup> ROUBAL. In: GJURIČOVÁ, 2011, s. 253.

<sup>478</sup> ROUBAL In: GJURIČOVÁ, 2011, s. 256.

<sup>479</sup> ROUBAL In: GJURIČOVÁ, 2011, s. 261. Podobně jako D. Kroupa se o volbách v roce 1990 vyjadřují i další autoři.

<sup>480</sup> PŠEJA, MAREŠ. Občanská demokratická aliance. In: MALÍŘ, MAREK, 2005, s. 1531.

<sup>481</sup> PŠEJA, MAREŠ. In: MALÍŘ, MAREK, 2005, s. 1532.

<sup>482</sup> ŽATKULIAK In: MALÍŘ, MAREK. 2005, s. 1388.

<sup>483</sup> Tamtéž, s. 1392.

<sup>484</sup> SPRINGEROVÁ, Pavlína. Analýza vývoje a činnosti moravistických politických subjektů v letech 1989-2005. 1. Vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2010, 259 s. ISBN 978-80-7325-239-7. s. 43.

<sup>485</sup> SPRINGEROVÁ, 2010, s. 44.

<sup>486</sup> MAREŠ, Miroslav. *Etnické a regionální strany v ČR po roce 1989*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003, 239 s. ISBN 80-7325-026-8. s. 23.

přirozených geomorfologických celcích<sup>487</sup>, sdružených ve formě spolkové republiky<sup>488</sup>. HSD-SMS se velmi úzce orientovalo na tyto otázky státoprávního a územněsprávního uspořádání, zatímco v ostatních oblastech bylo aktivní minimálně, což velmi znesnadňuje jeho zařazení v rámci politického spektra<sup>489</sup>.

Do voleb 1990 vstoupilo HSD-SMS samostatně<sup>490</sup> a dosáhlo překvapivého volebního úspěchu, díky nabídce alternativy moravským voličům a pravděpodobně i díky pozitivní lustraci předsedy KDU-ČSL Bartončíka, která HSD-SMS přinesla hlasy části voličů křesťanských demokratů<sup>491</sup>, ovšem na půdě FS se HSD-SMS dostalo po volbách 1990 do opozice vůči vládním stranám<sup>492</sup>.

Zásadní nedostatek HSD-SMS spočíval v neschopnosti politicky vyjednávat a činit kompromisy a v nedostatku přesvědčovacích schopností. HSD-SMS také tápalo v otázce svého vlastního ideového zakotvení a před volbami v roce 1992 zaznamenalo propad preferencí<sup>493</sup>. Straně se nedařilo nalézt dostatečně silného koaličního partnera a ve volbách v roce 1992 uspěla pouze v ČNR a volebně propadla i na domácí, moravské půdě, kde ztrácela podporu i kvůli neustálým požadavkům na rovnoprávnost Moravy, což vzhledem k tehdejší jednání o rozdělení federace vyvolávalo nepřízeň občanů<sup>494</sup>. Volební vítězství ODS a HZDS ve volbách v roce 1992 pak moravskou otázku zcela odsunulo ve prospěch vyjednávání o budoucnosti federace<sup>495</sup>.

Moravistické strany nebyly schopny dostatečné voličské mobilizace v předvolební kampani a v roce 1992 do FS neprosadily ani jednoho kandidáta<sup>496</sup>. S výjimkou zapojení do vlády České republiky byly moravistické strany na federální úrovni vždy v opozici a jejich popularita postupně upadala i díky reflexi moravistických zájmů jinými stranami, zastoupenými ve FS, zejména SPR-RSČ a KDU-ČSL; s upadajícím zájmem klesal i jejich koaliční potenciál<sup>497</sup>. O ideové nevyhraněnosti tohoto hnutí svědčí i fakt, že po jeho rozpadu se jeho poslanci rozešli do různých politických stran v pravé i levé části spektra<sup>498</sup>.

### **Občanská demokratická strana (ODS)**

Občanská demokratická strana vznikla jako nástupník a pokračovatel OF, respektive proudu, který prosazoval jeho transformaci v politickou stranu, rychlé reformy a jednoznačný rozchod s minulostí, který byl symbolizován zejména osobou tehdejšího federálního ministra financí, Václava Klause<sup>499</sup>, jenž byl zvolen do čela OF a odmítl navázat na reformní procesy šedesátých let, směřujících k „socialismu s lidskou tváří“. Ustavení ODS jako nástupnické strany OF pro ni mělo dvě výhody. Za prvé se nově vzniklá strana vyznačovala vysokou mírou vnitřní názorové koheze a za druhé již od svého vzniku disponovala strukturovanou členskou základnou<sup>500</sup>.

Ve dnech 20. – 21. dubna 1991 proběhl v Olomouci ustavující kongres ODS, který stranu definoval jako demokratickou, pravicovou, s konzervativním programem. Již v tomto okamžiku se k ODS hlásilo 39 poslanců FS a 33 poslanců ČNR, byla tedy parlamentní stranou<sup>501</sup>. Po svém ustavení

<sup>487</sup> Tzn. Čech, Moravy a Slezska, a Slovenska.

<sup>488</sup> MAREŠ, STRMISKA. Moravistické strany a hnutí. In: MALÍŘ, MAREK. 2005, s. 1616-1617, srov. SPRINGEROVÁ, 2010, s. 47.

<sup>489</sup> SPRINGEROVÁ, 2010, s. 86.

<sup>490</sup> Tamtéž, s. 49.

<sup>491</sup> MAREŠ, STRMISKA. In: MALÍŘ, MAREK. 2005, s. 1617.

<sup>492</sup> SPRINGEROVÁ, 2010, s. 55.

<sup>493</sup> Tamtéž, s. 87-93.

<sup>494</sup> MAREŠ, 2003, s. 61-62.

<sup>495</sup> SPRINGEROVÁ, 2010, s. 100.

<sup>496</sup> Tamtéž, s. 100.

<sup>497</sup> MAREŠ, STRMISKA. In: MALÍŘ, MAREK. 2005, s. 1630, srov. SPRINGEROVÁ, 2010, s. 87 a MAREŠ, 2003, s. 89

<sup>498</sup> SPRINGEROVÁ, 2010, s. 86.

<sup>499</sup> SOKOL, Petr a Zbyněk KLÍČ. 20 let Občanské demokratické strany: 1991-2011. Praha: ODS Publishing, 2011, 284 s. ISBN 978-80-254-9937-5.

<sup>500</sup> PŠEJA. In: MALÍŘ, MAREK, 2005, s. 1503.

<sup>501</sup> Zdroj: ods.cz. Citováno 19. 8. 2015. Dostupné online z [www: http://www.ods.cz/historie](http://www.ods.cz/historie).

se ODS výrazně vymezovala proti OH jako straně, do které přešli levicově smýšlející reprezentanti OF, zatímco ODS je pravicovou stranou, snažící se o jasně definovaný rozchod s minulostí<sup>502</sup>. Ustavující kongres odsoudil komunistický režim a distancoval se od jakékoliv formy totalitních ideologií a sociálně demagogických, populistických a rovnostářských tendencí<sup>503</sup>. V otázce státoprávního uspořádání federace ODS preferovala zachování federace. V tomto ohledu proti ní stála HZDS, která podporovala konfederativní uspořádání, na které ODS odmítla přistoupit<sup>504</sup>.

V prosinci 1991 ODS rozšířila svoji působnost i na slovenskou část federace, kde slovenská odnož ODS vstoupila do koalice s Demokratickou stranou<sup>505</sup>. V průběhu ledna 1992 pak byly zakládány místní organizace a „slovenská větev“ byla oficiálně ustavena 27. ledna 1992. Povolební situace, spějící k rozdělení federace, rozjezd slovenské ODS zastavila a již v říjnu 1992 se strana začala připravovat na samostatnou existenci, která skončila sloučením s Demokratickou stranou<sup>506</sup>.

Do parlamentních voleb v roce 1992 vstoupila ODS v koalici s Křesťanskou demokratickou stranou (KDS). Koalice ODS a KDS zvítězila jak ve Sněmovně národů FS (33,43 % hlasů) a Sněmovně lidu FS (33,90 %), tak i v České národní radě (29,72 %)<sup>507</sup> a sestavovala tak menšinovou federální vládu ODS – KDS – HZDS - KDU-ČSL<sup>508</sup>. Spolu s HZDS se pak podílela na jednáních o zániku federálního státu ke dni 31. prosince 1992<sup>509</sup>, ve kterých sehrála zásadní úlohu, předznamenanou už skutečností, že přední představitelé ODS nekandidovali do federálních struktur<sup>510</sup>.

### **Hnutie za demokratické Slovensko (HZDS)**

Po rozpadu VPN se HZDS stalo dominantním subjektem slovenského politického systému, ale podobně jako VPN se vyznačovalo ideově-programovou a personální heterogenitou, která sahala od sociálně-demokratických přes nacionálně-traditionalistické až po křesťanské proudy, sjednocené osobou lídra HZDS Vladimíra Mečiara<sup>511</sup>. Zbytek VPN se po odštěpení HZDS transformoval na Občianskú demokratickú úniu (ODÚ)<sup>512</sup>.

HZDS vzniklo na sněmu VPN v Košicích v dubnu 1991. Zpočátku se profilovalo jako občanské hnutí, později se transformovalo na politickou stranu lidového typu se širokým programem, s cílem vybudovat silnou podnikatelskou vrstvu, upevnit národní hodnoty a státnost. HZDS bylo proti rozsáhlé privatizaci a hlásalo sociálně-tržní ekonomiku. Oficiálně strana vznikla na ustavujícím sněmu 3. května 1991. Do voleb v roce 1992 se nacházelo v opozici<sup>513</sup>. Úspěch HZDS a propad ODÚ ve volbách v roce 1992 není možné vysvětlit pouze programově, ale spíš zvolením bývalých členů VPN, kteří přestoupili do HZDS, jež mělo program více reflektující slovenský paternalismus<sup>514</sup>, který přibyl ke stávající kritice ekonomické transformace a posílil tak preference HZDS pro volby v roce 1992<sup>515</sup>.

### **Sdružení pro republiku – republikánská strana Československa (SPR-RSČ)**

SPR-RSČ vzniklo jako reprezentant integrovaných republikánských a krajně pravicových skupin<sup>516</sup>. Jeho ustavující sjezd se konal v únoru 1990<sup>517</sup> a strana se zde vymezila jak proti KSČ a NF,

<sup>502</sup> GJURIČOVÁ In: GJURIČOVÁ, 2011, s. 117 Srovnání: PŠEJA. In: MALÍŘ, MAREK, 2005, s. 1521.

<sup>503</sup> SOKOL, KLÍČ, 2011, s. 19.

<sup>504</sup> Tamtéž, s. 44.

<sup>505</sup> Zdroj: ods.cz. Citováno 19. 8. 2015. Dostupné online z [www: http://www.ods.cz/historie](http://www.ods.cz/historie). Srovnání: PŠEJA. In: MALÍŘ, MAREK, 2005, s. 1509.

<sup>506</sup> PŠEJA. In: MALÍŘ, MAREK, 2005, s. 1509.

<sup>507</sup> Zdroj: ods.cz. Citováno 19. 8. 2015. Dostupné online z [www: http://www.ods.cz/historie](http://www.ods.cz/historie).

<sup>508</sup> SOKOL, KLÍČ, 2011, s. 26.

<sup>509</sup> Zdroj: ods.cz. Citováno 19. 8. 2015. Dostupné online z [www: http://www.ods.cz/historie](http://www.ods.cz/historie).

<sup>510</sup> PŠEJA. In: MALÍŘ, MAREK, 2005, s. 1510.

<sup>511</sup> KOPEČEK, 2006, s. 161-162.

<sup>512</sup> Tamtéž, s. 165.

<sup>513</sup> ŽATKULIAK In: MALÍŘ, MAREK. 2005, s. 1397-1398.

<sup>514</sup> KOPEČEK, 2006, s. 159.

<sup>515</sup> Tamtéž, s. 171.

<sup>516</sup> MAREŠ, 2003, s. 188.

tak proti OF-VPN<sup>518</sup>. Ve srovnání s těmito subjekty ale byla část spektra, na které se SPR-RSČ nacházela, zcela bezvýznamná<sup>519</sup>. Strana deklarovala svou inspiraci idejemi amerických republikánů a vymezila se jako radikální pravicová strana, programově odmítající jakoukoliv formu spolupráce s komunisty a jim blízkými stranami<sup>520</sup>. SPR-RSČ se označovala za ideovou nástupkyni prvorepublikové Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu<sup>521</sup>, ovšem v průběhu své existence se postupně hlásila k řadě výrazně odlišných ideových odkazů<sup>522</sup>.

Volby v roce 1990 skončily pro SPR-RSČ neúspěchem<sup>523</sup>. I tak se SPR-RSČ díky své politické aktivitě dokázala stát jediným veřejně známým reprezentantem republikánství, respektive svého vlastního pojetí republikánství, a postupně obsadila krajně pravicový prostor politického spektra, výsledkem čehož se stalo zastoupení ve FS po volbách v roce 1992<sup>524</sup>, když získala čtrnáctimandátové zastoupení ve FS<sup>525</sup>. Strana oslovovala jak občany nespokojené s dopady ekonomické transformace, tak i militantní antikomunisty, antisemitsky orientované proudy a nástupce prvorepublikového fašismu<sup>526</sup>.

Republikáni se po volbách v roce 1992 orientovali na radikálnější politiku a jejich nejvýraznější aktivitou se staly mítinky, kde strana získávala své příznivce díky sociálně-populistické, později i rasové rétorice.

Strana byla odborníky i ostatními subjekty vnímána jako extrémně pravicová a odmítali s ní spolupracovat, zatímco SPR-RSČ je permanentně ostře kritizovala. Nejen kvůli této kritice a extrémně pravicové orientaci, ale i kvůli občasné spolupráci s krajní pravicí se strana dostala do politické izolace a nikdy nezískala podíl na politické moci, ovšem parlamentní zastoupení si udržela až do roku 1998. Činnost strany až do jejího zániku v roce 2001 provázela řada skandálů a afér<sup>527</sup>.

#### **Liberálně sociální unie (LSU)**

Liberálně sociální unie vznikla v květnu 1991 jako volební koalice, sdružující Československou stranu socialistickou, Zemědělskou stranu a Stranu zelených, a v prosinci 1991 byla registrována jako politické hnutí. Volební program LSU plně odpovídal povaze subjektů, které ji tvořily. Jednalo se o program podpory tržního hospodářství při respektování sociálních a ekologických hledisek. Prakticky od svého vzniku byla strana poznamenána vnitřními spory, ústíci v odchod členů a byla kompromitována členstvím Československé strany socialistické v rámci NF a její zapojení do politického systému bylo komplikované. Po rozpadu federálního státu strana několikrát změnila název.<sup>528</sup>

---

<sup>517</sup> MAREŠ, 2003, s. 191.

<sup>518</sup> Tamtéž, s. 190.

<sup>519</sup> Tamtéž, s. 189.

<sup>520</sup> MAREŠ. Sdružení pro republiku – republikánská strana Československa. In: MALÍŘ, MAREK, 2005, s. 1593-1604.

<sup>521</sup> MAREŠ, 2003, s. 193.

<sup>522</sup> Tamtéž, s. 221.

<sup>523</sup> Tamtéž, s. 192.

<sup>524</sup> Tamtéž, s. 188.

<sup>525</sup> Tamtéž, s. 192-194.

<sup>526</sup> Tamtéž, s. 193.

<sup>527</sup> MAREŠ. In: MALÍŘ, MAREK, 2005, s. 1593-1604. Srovnání: MAREŠ, 2003, s. 221.

<sup>528</sup> ŠEDO. Česká strana národně sociální. In: MALÍŘ, MAREK. 2005, s. 1455-1459.

## 2.3 Legislativa – obsahová analýza zákonů a ústavních zákonů

Pro formování federálního stranického systému byly v období před prvními svobodnými volbami v roce 1990 podstatné zejména ústavní zákony číslo 183/1989 Sb., o volbě nových poslanců zákonodárných sborů<sup>529</sup>, a 14/1990 Sb., o odvolávání poslanců zastupitelských sborů a volbě nových poslanců národních výborů<sup>530</sup>, které byly podle těchto zákonů obsazovány prostřednictvím dosazení poslanců volně delegovaných Občanským fórem do české a hnutím Verejnost proti násiliu do slovenské části FS.

Zákon č. 183/1989 Sb., článek I. umožňuje federálnímu shromáždění nevyhlásit řádné doplňovací volby, ale počet svých členů doplnit volbou ze svého středu, provedenou poslanci FS, přičemž kandidáty na uvolněné funkce poslanců podle tohoto článku navrhuje politické strany po dohodě s OF v české a VPN ve slovenské části FS.

Podle tehdy platné legislativy ale byly politickými stranami pouze KSČ a strany sdružené v rámci Národní fronty. Tzv. malý zákon o politických stranách č. 15/1990 Sb., o politických stranách<sup>531</sup>, právně zakotvující existenci OF, VPN a dalších stran, byl přijat až téměř o měsíc později, 23. ledna 1990. OF, VPN ani politické strany, které v nich byly později sdruženy, tedy nebyly právními subjekty podle zákona o politických stranách ani podle tehdy platného zákona o sdružování občanů.

Ústavní zákon č. 14/1990 Sb., přijatý 23. ledna 1990, tedy ve stejný den jako zákon č. 15/1990 Sb., pak v článku I. praví, že v zájmu vyrovnání rozložení politických sil mohou být poslanci zastupitelských sborů všech stupňů odvoláni z výkonu své funkce politickou stranou, jejímiž jsou členy, u poslanců bez stranické příslušnosti orgánem NF, opět po dohodě s OF v České a VPN ve Slovenské republice. Tato formulace znamenala dočasné<sup>532</sup> ústavní zakotvení vázaného mandátu poslance zastupitelských sborů všech úrovní. Ústavní zákon č. 14/1990 Sb. se totiž na rozdíl od předchozího zákona č. 183/1989 Sb., o volbě nových poslanců zákonodárných sborů, nedotýkal pouze mandátů poslanců FS a Národních rad České socialistické republiky (ČNR) a Slovenské socialistické republiky (SNR), ale umožňoval odvolávat a následně dosazovat poslance i v rámci národních výborů všech úrovní, přičemž pro doplňování národních výborů uplatňoval stejné zásady jako pro doplňování poslanců FS odvolaných na základě zákona č. 183/1989 Sb., tedy volbu z kandidátů navržených OF v České a VPN ve Slovenské republice po dohodě s politickými stranami a příslušným orgánem NF.

Zákon č. 15/1990 Sb., o politických stranách, někdy nazývaný „malý zákon o politických stranách“, znamená první právní kodifikaci existence jiných politických stran, jako právních subjektů, než stran sdružených v rámci NF. Jeho účelem je upravit vznik a zánik politických stran, ve kterých by se mohli za účelem účasti na utváření zastupitelských orgánů státu sdružovat občané<sup>533</sup>. Vedle standardních právních překážek, jako je československé státní občanství a plnoletost členů přípravného výboru, ukládá pro vznik politické strany jedinou podmínku nutnou k jejímu zápisu do

<sup>529</sup> ČESKOSLOVENSKÁ SOCIALISTICKÁ REPUBLIKA. Ústavní zákon č. 183 ze dne 28. prosince 1989 o volbě nových poslanců zákonodárných sborů. In: Sbírka zákonů Československé socialistické republiky. 1989, částka 37. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1989-183/zneni-0](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1989-183/zneni-0).

<sup>530</sup> ČESKOSLOVENSKÁ SOCIALISTICKÁ REPUBLIKA. Ústavní zákon č. 14 ze dne 23. ledna 1990 o odvolávání poslanců zastupitelských sborů a volbě nových poslanců národních výborů. In: Sbírka zákonů Československé socialistické republiky. 1990, částka 4. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-14/zneni-0](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-14/zneni-0).

<sup>531</sup> ČESKOSLOVENSKÁ SOCIALISTICKÁ REPUBLIKA. Zákon č. 15 ze dne 23. ledna 1990 o politických stranách. In: Sbírka zákonů Československé socialistické republiky. 1990, částka 4. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-15/zneni-19900123](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-15/zneni-19900123).

<sup>532</sup> Platnost čl. I zákona 14/1990 Sb., byla v čl. III zákona 14/1990 Sb., časově omezena do 31. března 1990.

<sup>533</sup> 15/1990 Sb., § 1.

evidence Ministerstva vnitra, kterou je předložení petice požadující vznik politické strany, podepsané alespoň tisícem občanů<sup>534</sup>.

Tento zákon je prvním právním zakotvením existence OF a VPN jako politických hnutí<sup>535</sup>, která spolu s Československou stranou lidovou, Československou stranou socialistickou, Demokratickou stranou, Komunistickou stranou Československa a Stranou svobody, považuje za strany a hnutí vzniklé podle tohoto zákona.

Ústavní zákon č. 45/1990 Sb., o zkrácení volebního období zákonodárných sborů<sup>536</sup>, zkracuje nejen původně pětiletý mandát poslanců FS a Národních rad obou republik zvolených v roce 1986, jejichž funkční období mělo skončit nejpozději dnem voleb v roce 1990, ale dotýkal se i délky mandátu FS, jehož členové zvolení ve volbách v roce 1990 měli mít mandát v délce 24 měsíců<sup>537</sup>. Toto jednorázové zkrácení mandátu je příkladem vědomí nutnosti pružněji reagovat na možné změny společenských požadavků, spojených s demokratickou tranzicí, respektive snahy vtělit do systému možnost změny jako podmínky jeho stability.

Při zpětném pohledu se mandát v délce trvání dvou let jeví jako období dostatečně dlouhé k tomu, aby bylo možné uskutečnit legislativní procesy spojené s tranzicí, ale zároveň jako dostatečně krátké k tomu, aby politická reprezentace vzešlá z následujících voleb lépe reflektovala změnu společenských požadavků. Dva roky se také ukázaly, alespoň v československém případě, jako období dostatečně dlouhé pro krystalizaci standardního pravolevého politického spektra, které bylo v rámci podmínek regionu středovýchodní Evropy dostatečně stabilní, aby mohl proces konsolidace demokracie pokračovat v Československu i v jeho nástupnických státech.

Ústavní zákon č. 81/1990 Sb., o změně názvu Československé socialistické republiky<sup>538</sup>, ze dne 29. března 1990, který mění název státu na „Československá federativní republika“ se jeví jako logické vyústění snahy o překonání totalitní minulosti, o které hovoří autoři, zabývající se demokratickou tranzicí, v tom smyslu, že nedávná minulost, v československém případě neoddelitelně spjatá se slovem „socialismus“, postupně odstraňována, k čemuž slouží právě odstranění slova „socialistická“ z názvu státu. Nový název státu, Československá federativní republika, měl odrážet jak jeho federativní uspořádání, dané ústavním zákonem č. 143/1968 Sb., tak historickou návaznost na období první Československé republiky a odkaz na její ústavní a státní tradice.

Jak se následně ukázalo, název Československá federativní republika nebyl kladně přijat zejména slovenskou politickou veřejností, a tak byl po pouhých dvaadvaceti dnech podruhé změněn, a to ústavním zákonem č. 101/1990 Sb., o změně názvu Československé federativní republiky<sup>539</sup>, ze dne 20. dubna 1990, na „Česká a Slovenská Federativní Republika“. Ze sledování slovenského politického diskurzu v daném období vyplývá, že název Československá federativní republika prý nedostatečně reflektoval svébytnost Slovenské republiky a slovenského národa v rámci československé federace. V období následujícím po volbách v roce 1990 se pak tato snaha o vyšší míru emancipace Slovenské republiky a provádění samostatnější politiky projevovala stále silněji a vyústila v rozpad federálního státu o půlnoci z 31. prosince 1992 na 1. ledna 1993, občas označovaný jako „sametový rozchod“.

<sup>534</sup> 15/1990 Sb., § 2, odst. 2, písm. a).

<sup>535</sup> 15/1990 Sb., § 9, odst. 1.

<sup>536</sup> ČESKOSLOVENSKÁ SOCIALISTICKÁ REPUBLIKA. Ústavní zákon č. 45 ze dne 27. února 1990 o zkrácení volebního období zákonodárných sborů. In: Sbírka zákonů Československé socialistické republiky. 1990, částka 11. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-45/zneni-0](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-45/zneni-0).

<sup>537</sup> 45/1990 Sb., § 2, odst. 1.

<sup>538</sup> ČESKOSLOVENSKÁ FEDERATIVNÍ REPUBLIKA. Ústavní zákon č. 81 ze dne 29. března 1990 o změně názvu Československé socialistické republiky. In: Sbírka zákonů Československé federativní republiky. 1990, částka 19. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-81/zneni-0](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-81/zneni-0).

<sup>539</sup> ČESKÁ A SLOVENSKÁ FEDERATIVNÍ REPUBLIKA. Ústavní zákon č. 101 ze dne 20. dubna 1990 o změně názvu Československé federativní republiky. In: Sbírka zákonů České a Slovenské Federativní Republiky. 1990, částka 21. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-101/zneni-0](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-101/zneni-0).



Velkým tématem ohledně vypořádání s komunistickou minulostí se stal majetek komunistické strany a Národní fronty. Ten byl nejprve zmrazen zákonným opatření předsednictva Federálního shromáždění č. 177/1990 Sb., o některých opatřeních týkajících se majetku politických stran, politických hnutí a společenských organizací<sup>540</sup>, ze dne 18. května 1990, a později byla ústavním zákonem 496/1990 Sb., o navrácení majetku Komunistické strany Československa lidu České a Slovenské Federativní Republiky<sup>541</sup>, ze dne 16. listopadu 1990, nástupnickým organizacím KSČ uložena povinnost vydat státu veškerý movitý i nemovitý majetek, peněžní prostředky, majetková práva či peněžní náhradu za takové věci; podniky a hospodářská zařízení; archiválie a písemné materiály státu nebo příslušným institucím, určeným tímto zákonem, a to do 30 dnů, počínaje 1. lednem 1991.

Zákon č. 424/1991 Sb., o sdružování v politických stranách a politických hnutích<sup>542</sup>, ze dne 2. října 1991, je ve srovnání s předchozím zákonem č. 15/1990 Sb., který byl pouze provizorní úpravou tematiky vzniku a existence politických stran, na první pohled mnohem důslednější. Při prostém srovnání s předchozí právní úpravou, provedenou zákonem č. 15/1990 Sb., z něj vyplývají podstatná omezení, která by ve svém důsledku znemožňovala činnost OF a VPN v jejich původní podobě. Z nejpodstatnějších omezení, která by ze zákona č. 424/1991 Sb., vyplývala pro tato hnutí, je možno zmínit § 2 odstavec 2, který uzakoňuje pouze přímé členství v politické straně, zatímco předchozí úprava formu členství nijak neregulovala, tedy členy OF a VPN mohla být i další uskupení; a také § 5 odstavec 3, který oproti předchozí úpravě přikazuje organizaci stran a hnutí pouze na územním principu. Ustanovení § 5 odstavce 3 by se také přímo dotýkalo organizační struktury OF, protože jeho členy byla i podniková či oborová Občanská fóra<sup>543</sup>.

Pro vznik politické strany či hnutí zákon č. 424/1991 Sb., ponechává podmínku předložení petice s požadavkem, aby strana či hnutí vznikla, podepsané alespoň tisícem občanů (§ 6, odstavec 2, písmeno a), ale současně rozšiřuje katalog formalit potřebných pro registraci Ministerstvem vnitra jedné z republik. Ustanovením zákona č. 424/1991 Sb., které se dotýkalo vzniku politických stran, je § 4, který nově upravuje možnost zákazu vzniku strany či hnutí, jehož programové směřování by bylo proti podstatným náležitostem demokratického právního státu. Předchozí právní úprava zákonem č. 15/1990 Sb., možnost zákazu vzniku strany a hnutí zcela pomíjí a vzniku politického subjektu klade pouze minimální překážky. Ustanovení § 4 je spolu s ustanoveními § 5, který v odstavci 1 zakazuje splývání strany a státu a alternaci státních orgánů politickou stranou a v odstavci 2 pak stranám zakazuje zřizovat vlastní ozbrojené složky, možno interpretovat jako součást snahy o vypořádání s totalitní minulostí a současně prevenci možnosti uchopení moci ve státě jakýmkoliv politickým subjektem, snažícím se odstranit demokratický právní stát a nastolit vlastní politický režim.

Zákon č. 424/1990 Sb., v § 13 také nově zavádí možnost zrušit již existující politickou stranu či hnutí prostřednictvím rozhodnutí Nejvyššího správního soudu a dále udává podmínky, za kterých je možno k řízení o zrušení politické strany přikročit. Předchozí „malý zákon o politických stranách“ možnost zrušení strany či hnutí nezná, upravuje pouze jejich vznik a zánik<sup>544</sup>. Nejvyšší správní soud

<sup>540</sup> ČESKÁ A SLOVENSKÁ FEDERATIVNÍ REPUBLIKA. Zákonné opatření předsednictva Federálního shromáždění ze dne 18. května 1990 o některých opatřeních týkajících se politických stran, politických hnutí a společenských organizací. In: Sbírka zákonů České a Slovenské Federativní Republiky. 1990, částka 31. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-177/zneni-0](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-177/zneni-0).

<sup>541</sup> ČESKÁ A SLOVENSKÁ FEDERATIVNÍ REPUBLIKA. Ústavní zákon č. 496 ze dne 16. listopadu 1990 o navrácení majetku Komunistické strany Československa lidu České a Slovenské Federativní Republiky. In: Sbírka zákonů České a Slovenské Federativní Republiky. 1990, částka 82. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-496/zneni-0](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-496/zneni-0).

<sup>542</sup> ČESKÁ A SLOVENSKÁ FEDERATIVNÍ REPUBLIKA. Zákon č. 424 ze dne 2. října 1991 o sdružování v politických stranách a v politických hnutích. In: Sbírka zákonů České a Slovenské Federativní Republiky. 1991, částka 81. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1991-424](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1991-424).

<sup>543</sup> Například podnikové OF společnosti ČKD Polovodiče, které se v průběhu roku 1990 několikrát snažilo zorganizovat rozsáhlé stávky na podporu svého požadavku na zabavení majetku komunistické strany.

<sup>544</sup> 15/1990 Sb., § 2 a § 6.

může činnost strany či hnutí také pouze pozastavit<sup>545</sup>, pokud by jejich činnost byla v rozporu s podmínkami stanovenými tímto zákonem. Současně ale zakazuje pozastavit činnost či rozpustit stranu či hnutí v době ode dne vyhlášení voleb do zastupitelského sboru jakékoliv úrovně do deseti dnů po jejich skončení<sup>546</sup>.

Pro každodenní fungování politických stran či hnutí je nejvýznamnější novinkou, zavedenou zákonem č. 424/1991 Sb., nárok na finanční příspěvek od státu, pokrývající náklady jejich fungování, jehož výši, podmínky pro jeho přiznání a odebrání upravují § 20, § 20a a § 20b. Předchozí malý zákon o politických stranách č. 15/1990 Sb., finanční příspěvky pro politické strany nezmiňuje.

Pro členy politických subjektů bylo podstatné přiznání jejich právní ochrany<sup>547</sup> zákonem č. 424/1991 Sb., který členům strany poskytl právní ochranu, když uvádí, že jejich členství ve straně či hnutí nesmí být důvodem pro omezení jejich práv. Toto ustanovení mělo za cíl zamezit možnosti pronásledování členů opozičních politických formací a omezování jejich práv ze strany vládní strany nebo koalice kvůli jejich politické příslušnosti či názorům. Jedná se o další příklad snahy o vypořádání s totalitní minulostí, kdy členové disentu a opozičních skupin a jejich rodinní příslušníci byli za své protichůdné postoje zatýkáni a vězněni. Je otázkou, zda toto ustanovení není alespoň částečně prolomeno pozdějším tzv. lustračním zákonem 451/1991 Sb.<sup>548</sup>, který zakazuje, aby některé činnosti ve státní správě, armádě, bezpečnostních složkách a sdělovacích prostředcích vykonávaly osoby, které byly v období od 25. února 1948 do 17. listopadu 1989 příslušníky Státní bezpečnosti či jejími spolupracovníky, zastávaly některé vyšší funkce v komunistické straně, byly členy Lidových milicí či členy akčního výboru Národní fronty, prověřkových komisí po 21. srpnu 1968 nebo studenty politických vysokých škol pro příslušníky bezpečnostních sborů v Sovětském svazu.

V § 21a zákona č. 424/1991 Sb., je již možné spatřovat náznaky budoucího dělení federace, jelikož tento paragraf ukládá stranám registrovaným ve Slovenské republice, které vyvíjejí činnost i na území České republiky, povinnost, podat žádost o registraci i v České republice, pokud chtějí na jejím území vykonávat činnost i po 31. prosinci 1992.

V průběhu roku 1992 nebyly kromě vyhlášení úplného znění zákona o volbách do Federálního shromáždění<sup>549</sup> přijaty žádné zákony ani ústavní zákony, které by byly relevantní pro formování stranického systému na federální úrovni. V roce 1992 byl hlavní parlamentní diskurz zaměřen na vyrovnaní vztahu mezi republikami, který se neodehrával ani tak na půdě Federálního shromáždění, jako spíše mezi Českou a Slovenskou Národní radou, vládami a politickými reprezentacemi obou republik. Federální vláda a Federální shromáždění v tomto období plnily roli pouhého mediátora těchto jednání.

Po volbách v roce 1992 pak už bylo veškeré politické dění zcela v rukou reprezentací politických stran ODS v České a HZDS ve Slovenské republice, které se dohodly na zániku České a Slovenské Federativní Republiky k 31. prosinci 1992 a vzniku dvou nástupnických států, tedy České republiky a Slovenské republiky.

Z období po volbách 1992 je možné jako významnější zmínit pouze ústavní zákon č. 493/1992 Sb., kterým se mění a doplňuje ústavní zákon 143/1968 o československé federaci<sup>550</sup>, který posiluje

<sup>545</sup> 424/1991 Sb., § 14 a § 15.

<sup>546</sup> 424/1991 Sb., § 15, odstavec 2

<sup>547</sup> 424/1991 Sb., § 3, odstavec 3.

<sup>548</sup> ČESKÁ A SLOVENSKÁ FEDERATIVNÍ REPUBLIKA. Zákon č. 451 ze dne 4. října 1991, kterým se stanoví některé další předpoklady pro výkon některých funkcí ve státních orgánech a organizacích České a Slovenské Federativní Republiky, České republiky a Slovenské republiky. In: Sbírka zákonů České a Slovenské Federativní Republiky. 1991, částka 8. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1991-451](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1991-451).

<sup>549</sup> ČESKÁ A SLOVENSKÁ FEDERATIVNÍ REPUBLIKA. Zákon č. 60 úplné znění Zákona o volbách do Federálního shromáždění 47/1990 Sb., ve znění pozdějších předpisů. In: Sbírka zákonů České a Slovenské Federativní Republiky. 1992, částka 22. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-60/zneni-0](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-60/zneni-0).

<sup>550</sup> ČESKÁ A SLOVENSKÁ FEDERATIVNÍ REPUBLIKA. Zákon č. 493 ze dne 8. října 1992, kterým se mění a doplňuje ústavní zákon 143/1968 Sb., o československé federaci. In: Sbírka zákonů České a Slovenské Federativní Republiky. 1992, částka 98. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-493/zneni-19921029](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-493/zneni-19921029).

pravomoci republik a republikových Národních rad a vlád vůči federaci a federální vládě, viz níže; ústavní zákon č. 541/1992 Sb., o dělení majetku České a Slovenské Federativní Republiky mezi Českou republiku a Slovenskou republiku a jeho přechodu na nástupnické subjekty, Českou republiku a Slovenskou republiku<sup>551</sup>, ze dne 13. listopadu 1992, který upravuje majetkové vypořádání majetku ve vlastnictví federálního státu tím způsobem, že nemovitý majetek a jeho movité příslušenství, nacházející se na území jedné z nástupnických republik, přechází do vlastnictví té republiky, na jejímž území se nachází; pro ostatní majetek pak platí princip dělení v poměru 2:1 ve prospěch České republiky, vycházející z poměru počtu obyvatel obou republik.

Dále je možno zmínit ještě ústavní zákon č. 542/1992 Sb., o zániku České a Slovenské Federativní republiky<sup>552</sup>, ze dne 25. listopadu 1992, který stanovuje den zániku federace a vznik nástupnických republik k 31. prosinci 1992, respektive 1. lednu 1993. Tento ústavní zákon řeší zejména zánik federálních orgánů, společných ozbrojených a bezpečnostních složek a příspěvkových organizací federálního rozpočtu a návaznost legislativní, exekutivní a soudní moci.

Posledním předpisem je pak opatření federálních orgánů a orgánů republik ze dne 17. prosince 1992, kterým je Usnesení Federálního shromáždění k ústavnosti procesu zániku České a Slovenské Federativní Republiky a vzniku nástupnických států<sup>553</sup>. Federální shromáždění tímto usnesením konstatuje přijetí dvou výše zmíněných ústavních zákonů v zájmu zabezpečení politické stability a legitimacy nástupnických států. Podle tohoto usnesení by nerespektování těchto ústavních zákonů znamenalo zpochybnění legitimacy zastupitelských sborů, vzešlých z voleb v roce 1992. V závěru přejí poslanci Federálního shromáždění oběma nástupnickým státům mnoho štěstí a úspěchů na cestě k samostatnosti, na kterou vkročí 1. ledna 1993.

Ohledně rozpadu federálního Československa je nutné zmínit neproběhnutí referenda, po jehož uskutečnění volala různá uskupení z obou republik v průběhu roku 1992. Navzdory těmto hlasům i snahám o uspořádání neformálního tzv. „žárovkového referenda“<sup>554</sup> byl zánik federace otázkou politické dohody mezi dvěma politickými stranami, které působily vždy hlavně na území pouze jedné z republik; ačkoliv ODS ve sledovaném období založila svou slovenskou pobočku, její působení je ve srovnání s působením mateřské české ODS a slovenské HZDS pouze marginálním proudem slovenské politiky.

### **Srovnání zákonů o volbách do Federálního shromáždění**

Volební zákon, respektive volební systém, který kodifikuje, může ovlivnit typ vznikajícího stranického systému. Volební systém je totiž podle Duvergera<sup>555</sup> obecným faktorem, který spolu se sociálními a ideologickými<sup>556</sup> faktory působí na multipartistické stranické systémy. Podle Duvergera totiž jednokolový většinový volební systém podporuje vznik bipartního systému, zatímco jednokolový volební systém s proporčním zastoupením představuje příznivý faktor pro formování multipartního

<sup>551</sup> ČESKÁ A SLOVENSKÁ FEDERATIVNÍ REPUBLIKA. Ústavní zákon č. 541 ze dne 13. listopadu 1992 o dělení majetku České a Slovenské Federativní Republiky mezi Českou republiku a Slovenskou republiku a jeho přechodu na Českou republiku a Slovenskou republiku. In: Sbírka zákonů České a Slovenské Federativní Republiky. 1992, částka 110. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-541/zneni-0](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-541/zneni-0).

<sup>552</sup> ČESKÁ A SLOVENSKÁ FEDERATIVNÍ REPUBLIKA. Ústavní zákon č. 542 ze dne 25. listopadu 1992 o zániku České a Slovenské Federativní Republiky. In: Sbírka zákonů České a Slovenské Federativní Republiky. 1992, částka 110. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-542/zneni-0](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-542/zneni-0).

<sup>553</sup> ČESKÁ A SLOVENSKÁ FEDERATIVNÍ REPUBLIKA. Usnesení Federálního shromáždění ze dne 17. prosince 1992 k ústavnosti procesu zániku České a Slovenské Federativní Republiky a vzniku nástupnických států. In: Sbírka zákonů České a Slovenské Federativní Republiky. 1992, částka 129. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-c129-o1/zneni-0](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-c129-o1/zneni-0).

<sup>554</sup> Smyslem této akce bylo během hlavního vysílacího času Československé televize položit divákům postupně otázku, zda si přejí rozpad společného státu či zda si rozpad společného státu nepřejí. Diváci pak měli v čase vymezeném pro „hlasování“ zapnout co nejvíce elektrických spotřebičů v domácnosti. Výsledek byl pak v reálném čase vyhodnocován podle vychýlení celkové spotřeby elektrické energie v rozvodné síti.

<sup>555</sup> DUVERGER, 1964.

<sup>556</sup> SARTORI, 2005.

stranického systému. Následující část práce tedy obsahuje srovnání zákonů o volbách do Federálního shromáždění, tedy zákonů č. 44/1971 Sb., o volbách do Federálního shromáždění<sup>557</sup>, ze dne 6. července 1971, č. 47/1990 Sb., o volbách do Federálního shromáždění<sup>558</sup>, ze dne 27. února 1990, a posledního přijatého zákona, upravujícího tuto tematiku, zákona č. 60/1992 Sb., o volbách do Federálního shromáždění<sup>559</sup>, vyhlášeného dne 28. února 1992.

Co se jejich členění týče, jsou pozdější zákony č. 47/1971 Sb. a č. 60/1992 Sb., uspořádány identicky, čímž se na první pohled liší od zákona č. 44/1971 Sb. Při podrobnějším zkoumání se ovšem objevují podstatné obsahové rozdíly nejen mezi zákonem č. 44/1971 Sb. a pozdějšími, ale objevují se i rozdíly mezi zákony č. 47/1990 Sb. a č. 60/1992 Sb., vyplývající z průběžných novelizací zákona č. 47/1990 Sb., které do tohoto zákona vnášejí některá nová ustanovení, reagující na zrušení národních výborů jako organizačních jednotek státní správy a jejich nahrazení obecními úřady a přijetí zákona č. 424/1991 Sb., o sdružování v politických stranách a politických hnutích, který je popsán výše.

V základních ustanoveních o předpokladech pro výkon aktivního a pasivního volebního práva se všechny tři normy shodují, respektive ponechávají hranici 18 let pro aktivní a 21 let pro pasivní volební právo pro volby do Federálního shromáždění.

Podle § 1 zákona č. 44/1971 Sb. pracující lid volí občany oddané věci socialismu schopné organizovat rozvoj socialistické společnosti. Tento paragraf byl z pozdějších úprav zákona z pochopitelných důvodů vypuštěn a místo něj obě pozdější úpravy shodně v § 1 obsahují ustanovení o obecné rovné a přímé volbě tajným hlasováním a jsou tak shodné s § 2 zákona č. 44/1971 Sb.

Jako překážku ve výkonu volebního práva uznává zákon č. 44/1971 Sb., omezení způsobilosti k právním úkonům pro duševní poruchu a výkon trestu odnětí svobody a vazbu. Pozdější úprava zákonem č. 47/1990 Sb., uznává pouze překážku spočívající v zákonem stanoveném omezení osobní svobody z důvodu ochrany zdraví lidu; a znění z roku 1992 pak k ochraně zdraví lidu opět přidává překážku pro osoby ve výkonu trestu odnětí svobody.

Výrazný rozdíl je možno pozorovat ve způsobu stanovování počtu poslanců Sněmovny lidu FS (SL FS), přičemž úprava zákonem č. 44/1971 Sb., v tomto ohledu dělí celý stát na 200 volebních obvodů<sup>560</sup>, jejichž velikost určuje předsednictvo FS, a poměr poslanců, volených do SL FS za českou a za slovenskou část federace, nijak neurčuje. Pozdější úprava zákonem č. 47/1990 Sb., přejatá i zákonem č. 60/1992 Sb., určuje poměr poslanců SL FS podle státního mandátového čísla a uvádí způsob jeho výpočtu<sup>561</sup>.

Rozdílná je i úprava volebního práva příslušníků ozbrojených sil, kdy zákon č. 44/1971 Sb. praví, že vojenské útvary tvoří samostatný volební okrsek při minimálním počtu 50 členů<sup>562</sup>, pozdější úprava již samostatné vojenské okrsky neuznává a hromadně ubytovaní příslušníci ozbrojených sil jsou podle pozdějších zákonů zapsáni do seznamu voličů v místě přidělení s tím, že obecní úřad bude dbát, aby nebyly sestavovány okrsky, které budou tvořeny pouze příslušníky ozbrojených sil. Úprava zákona č. 44/1971 Sb., taktéž zmiňuje tvoření volebních okrsků na zastupitelských úřadech Československé socialistické republiky a na československých lodích v zahraničí<sup>563</sup>.

<sup>557</sup> ČESKOSLOVENSKÁ SOCIALISTICKÁ REPUBLIKA. Zákon č. 44 ze dne 6. července 1971 o volbách do Federálního shromáždění. In: Sbírka zákonů Československé socialistické republiky. 1971, částka 14. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1971-44/zneni-0](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1971-44/zneni-0).

<sup>558</sup> ČESKOSLOVENSKÁ SOCIALISTICKÁ REPUBLIKA. Zákon č. 47 ze dne 27. února 1990 o volbách do Federálního shromáždění. In: Sbírka zákonů Československé socialistické republiky. 1990, částka 11. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-47/zneni-0](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-47/zneni-0).

<sup>559</sup> ČESKÁ A SLOVENSKÁ FEDERATIVNÍ REPUBLIKA. Zákon č. 60 ze dne 28. února 1992 úplné znění zákona o volbách do Federálního shromáždění č. 47 Sb., ve znění pozdějších předpisů. 1992, částka 14. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-60/zneni-0](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-60/zneni-0).

<sup>560</sup> 44/1971 Sb., § 11.

<sup>561</sup> 47/1990 Sb., a 60/1992 Sb., § 6.

<sup>562</sup> 44/1971 Sb., § 13, odstavec 5.

<sup>563</sup> 44/1971 Sb., § 13, odstavec 6.

Další rozdíl spočívá v úpravě vytváření volebních orgánů, respektive volebních komisí všech úrovní. Úprava této tematiky je až na drobné rozdíly shodná v zákonech č. 47/1990 Sb. a č. 60/1992 Sb., ale při jejich srovnání se zákonem č. 44/1971 Sb., vyplývají podstatné rozdíly zejména v oblasti sestavování volebních komisí. Zákony č. 47/1990 Sb. a č. 60/1992 Sb., shodně uvádějí, že volební komise se skládají z rovného počtu zástupců politických stran<sup>564</sup>. Podle zákona č. 44/1971 Sb., tvoří volební komise zástupci KSČ a stran a organizací NF<sup>565</sup> a dále se úprava zákonem č. 44/1971 Sb. a oběma pozdějšími odlišuje v okruhu činnosti komisí všech úrovní s výjimkou nejnižší, okrskové volební komise, v jejímž okruhu činnosti se všechny tři úpravy shodují<sup>566</sup>.

Velmi odlišná je pak úprava týkající se kandidátních listin. Zákony č. 47/1990 Sb. a č. 60/1992 Sb., v části „projednání kandidátních listin“ osvobozují politické strany, které byly v končícím období zastoupeny ve FS, od povinnosti mít alespoň 10 tisíc individuálních členů či doložit petici požadující, aby strana kandidovala<sup>567</sup>, zákon č. 60/1992 Sb., obsahuje v této části též nový § 21a o rozpuštění politické strany, umožněné zákonem č. 424/1991 Sb. Jinak jsou rozdíly mezi zákony č. 47/1990 Sb. a č. 60/1992 Sb., pouze kosmetické. Zákon č. 44/1971 Sb. ale poskytuje velmi odlišnou úpravu této tematiky. Ohledně osob kandidátů praví, že kandidáti jsou navrhováni KSČ a stranami a organizacemi NF, výběr a přihlášení kandidátů provádí příslušný orgán NF a obvodní volební komise je povinna všechny takto vybrané a přihlášené kandidáty registrovat<sup>568</sup>. Projednání kandidátních listin se podle zákona č. 44/1971 Sb., neprovádí ani není od kandidátů vyžadováno prohlášení, že se svou kandidaturou souhlasí a nejsou jim známy překážky jejich volitelnosti, které je vyžadováno pozdější úpravou<sup>569</sup>.

Volební kampaň upravuje zákon č. 44/1971 Sb., pouze v § 29, a to jednou větou<sup>570</sup>, zatímco v obou pozdějších zákonech je kampaň upravena mnohem podrobněji § 27 v odstavcích 1 až 9, které specifikují dobu trvání kampaně, dávají stranám právo na rovný přístup ke sdělovacím prostředkům a přidělují čas ve vysílání federální televize a rozhlasu rovným dílem každé straně, která kandiduje, a také je zde obsažen zákaz volební agitace v době 48 hodin před zahájením voleb a v době jejich trvání a zákaz zveřejňování volebních výsledků a průzkumů v průběhu voleb.

Zákon č. 44/1971 Sb. také v žádném ze svých ustanovení neobsahuje zákaz úpravy hlasovacích lístků ze strany volební komise, neobsahuje ustanovení o vložení hlasovacího lístku do úřední obálky po jeho úpravě ani neukládá zapečetění nepoužitých hlasovacích lístků po ukončení hlasování před vlastním sčítáním hlasů. Vlastní sčítání hlasů je až na detaily ve všech třech úpravách shodné.

Volební obvody jsou podle zákona č. 44/1971 Sb., § 11 jednomandátové a volební systém je jednokolový, většinový<sup>571</sup>. Tím se tento zákon liší od pozdější úpravy, kdy v obou případech počet mandátů v daném obvodu vypočítává Ústřední volební komise až zpětně ze součtu všech platných hlasů ve volebním obvodu, který dělí republikovým mandátním číslem<sup>572</sup>, přičemž volební systém je poměrný, se dvěma skrutinii<sup>573</sup>.

Zajímavé je taktéž srovnání § 49 všech zmíněných úprav. Zatímco § 49 zákonů č. 47/1990 Sb. a č. 60/1992 Sb., obsahuje ustanovení o nastupování náhradníků v případě, že se uprázdnil mandát zvoleného poslance, § 49 zákona č. 44/1971 Sb., odstavec 1 obsahuje ustanovení o odvolání poslance, který zklamal důvěru voličů předsednictvem FS na návrh příslušného orgánu Národní

<sup>564</sup> 47/1990 Sb. a 60/1992 Sb., § 13, odstavec 6

<sup>565</sup> 44/1971 Sb., § 14, odstavec 4.

<sup>566</sup> 44/1971 Sb., § 23; 47/1990 a 60/1992 Sb., § 16, odstavec 5.

<sup>567</sup> 47/1990 Sb. a 60/1992 Sb., § 18, odstavec 3.

<sup>568</sup> 44/1971 Sb., § 25.

<sup>569</sup> 47/1990 Sb. a 60/1992 Sb., § 18, odstavec 9.

<sup>570</sup> 44/1971 Sb., § 29 zní: „Každá organizace sdružená v Národní frontě a každý občan Československé socialistické republiky má právo svobodně agitovat v tisku a ostatních hromadných informačních prostředcích, na schůzích i jiným způsobem pro kandidáta Národní fronty.“

<sup>571</sup> 44/1971 Sb., § 45, odstavec 1.

<sup>572</sup> 47/1990 Sb. a 60/1992 Sb., § 41.

<sup>573</sup> 47/1990 Sb. a 60/1992 Sb., § 42 až § 44.

fronty. Pozdější úpravy již možnost odvolání poslance nepřipouštějí, a to ani v případě, že byla politická strana, za kterou byl poslanec zvolen, zrušena či jí byla pozastavena činnost podle zákona č. 424/1991 Sb.<sup>574</sup>. Toto ustanovení § 49 zákona č. 44/1971 Sb., bylo ponecháno v platnosti i po zrušení tohoto zákona pozdější úpravou zákonem č. 47/1990 Sb., který ustanovení § 49 zákona č. 44/1971 Sb., zrušuje až dnem voleb do Federálního shromáždění v roce 1990<sup>575</sup>, aby byla zachována možnost odvolat poslance v případě další vlny kooptace.

Největším rozdílem plynoucím ze srovnání zákonů č. 47/1990 Sb. a č. 60/1992 Sb., které jsou si svou podobou i obsahem jinak velmi blízké, je ustanovení § 55 zákona č. 60/1992 Sb., o možnosti uplatnění zvláštního nároku na kandidáty, respektive požadavku na lustraci kandidáta podle „lustračního zákona“ č. 451/1991 Sb.; ustanovení § 55 zákona č. 60/1992 Sb., pozbylo platnosti dnem 31. prosince 1996.

### **Srovnání ústavních zákonů o československé federaci**

Podstatným bodem sporů mezi českou a slovenskou politickou reprezentací, byly zejména vztahy republik a dělení kompetencí mezi republiky a federaci. Tato tematika byla původně upravena zákonem 143/1968 Sb., o československé federaci<sup>576</sup>, ze dne 27. října 1968, jehož znění k listopadu 1989 je zde srovnáno s jeho pozdější verzí, vyhlášenou zákonem 103/1991 Sb., o československé federaci v úplném znění<sup>577</sup>, ze dne 8. dubna 1991. Do srovnání je začleněna ještě pozdější novelizace, provedená zákonem č. 493/1992 Sb., kterým se mění a doplňuje ústavní zákon č. 143/1968 Sb. o československé federaci<sup>578</sup>, ze dne 8. října 1992. Srovnání se týká pouze těch ustanovení zmíněných zákonů, která upravují oblast působnosti federálních orgánů a orgánů republik.

Ústavní zákony č. 143/1968 Sb. a č. 103/1991 Sb., se ve většině ustanovení shodují, s výjimkou ustanovení, týkajících se státního hospodářství<sup>579</sup>, ve kterých zákon č. 143/1968 Sb., obsahoval ustanovení o plánovaném hospodářství odpovídajícím hospodářství států světové socialistické soustavy, nicméně i zde je možné pozorovat rozdíly zapříčiněné novelizacemi po listopadu 1989, týkajícími se rozdělení působnosti mezi federaci a republiky, tedy pravomocí Federálního shromáždění a pravomocí federální vlády, které jsou postupně oslabovány ve prospěch republik.

Původní úprava zákonem č. 143/1968 Sb., uvádí jako věci ve výlučné působnosti federace zahraniční politiku, uzavírání mezinárodních smluv, zastupování státu v mezinárodních vztazích a rozhodování v otázkách války a míru a federální zákonodárství a správu v rozsahu působnosti federace a kontrolu činnosti federálních orgánů<sup>580</sup>. Pozdější novelizace posílila pravomoci republik v této oblasti, když z výlučné působnosti federace vypustila pravomoc v oblasti federálního zákonodárství a správy a kontrolu činnosti federálních orgánů a naopak dala republikám možnost uzavírat dohody o spolupráci se součástmi spolkových a federativních států v oblasti ekonomiky, kultury, vědy apod. a v těchto oblastech přijímat zastoupení zahraničních subjektů<sup>581</sup>. Působnost federace pak byla v roce 1992 ještě více oslabena zákonem č. 493/1992 Sb., který do působnosti

<sup>574</sup> V případě, že se uprázdnil mandát poslance, zvoleného za zrušenou stranu či za stranu, které byla pozastavena činnost podle zákona 424/1991 Sb., uvádí zákony 47/1990 Sb. a 60/1992 Sb., § 49, odst. 3 a 4, že „byla-li strana zrušena či byla-li pozastavena její činnost, náhradník nenastupuje“, tedy nikoliv že mandát takového poslance zaniká.

<sup>575</sup> 47/1990 Sb., § 58.

<sup>576</sup> 44/1968 Sb.

<sup>577</sup> ČESKÁ A SLOVENSKÁ FEDERATIVNÍ REPUBLIKA. Zákon č. 103 ze dne 8. dubna 1991 ústavní zákon o československé federaci (úplné znění, jak vyplývá z pozdějších změn a doplnění). In: Sbírka zákonů České a Slovenské Federativní Republiky. 1991, částka 22. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1991-103](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1991-103).

<sup>578</sup> 493/1992 Sb.

<sup>579</sup> Například článek 4 ústavního zákona 143/1968.

<sup>580</sup> 143/1968 Sb., článek 7, odstavec 1, písmeno a) až e).

<sup>581</sup> 103/1991 Sb., článek 7, odstavec 2, písmena a) a c).

republik svěřil i uzavírání mezinárodních smluv, civilní ochranu obyvatelstva a přiznal republikám možnost zřídit svá zastoupení u subjektů, s nimiž uzavřely dohody o spolupráci<sup>582</sup>.

Do zákona č. 103/1991 Sb., také nebyla přejata ustanovení o věcech ve společné působnosti federace a republik, kam zákon č. 143/1968 Sb., svěřoval například oblasti bankovníctví; regulace cen; průmyslu; dopravy; měř a vah a průmyslových práv; a tisku<sup>583</sup>, které byly nově svěřeny do působnosti republik. Stejně tak je možné pozorovat posilování republik i v dalších oblastech, například v oblasti spojů, ve které úprava zákonem č. 143/1968 Sb., ukládá federaci působnost v oblasti legislativní úpravy a organizace a řízení například jednotné soustavy pošt. Pozdější regulace zákonem č. 103/1991 Sb., k tomu přidává ještě tvorbu jednotných tarifních podmínek a emisi známek, ale řízení vytvořené jednotné soustavy pošt ponechává v kompetenci republik. Úprava zákonem č. 493/1992 Sb., už v této oblasti federaci přiznává pouze legislativní úpravu, určování tarifů a rozdělování frekvenčního spektra<sup>584</sup>; dalším posílením republik vůči federaci bylo vynětí úpravy matrik, agendy občanských průkazů a cestovních dokladů a evidence obyvatelstva z působnosti federace<sup>585</sup>.

Federální vládě je zákonem č. 103/1991 Sb., přiznána již pouhá koordinační funkce při zajišťování plnění úkolů federace<sup>586</sup>, zatímco předchozí úprava dávala federální vládě možnost zabývat se i zásadními a koncepčními otázkami celospolečenského významu i v oblastech v působnosti republik<sup>587</sup>, a navíc federální vláda byla podle zákona č. 143/1968 Sb., oprávněna pozastavit výkon opatření republikové vlády, bylo-li v rozporu s opatřením federální vlády v oblasti působnosti federace<sup>588</sup>. Toto ustanovení již v pozdější úpravě zákonem č. 103/1991 Sb., není obsaženo.

### **2.3.1 Možné výstupy formování stranického systému na základě srovnání a interpretace výše uvedených právních norem**

Předkládané modely formování stranického systému jsou modelovány na základě jednotlivých zákonů o volbách do Federálního shromáždění č. 44/1971 Sb., č. 47/1990 Sb. a č. 60/1992 Sb. a vycházejí ze základních premis, že tyto zákony by byly přijímány stejným způsobem a ve stejnou dobu; že výchozími politickými subjekty byly OF, VPN a KSČ ve stejné podobě, v jaké skutečně fungovaly; a že volby v letech 1990 a 1992 byly voliči pojímány stejným způsobem<sup>589</sup>; přičemž berou v úvahu postupné přijetí zákonů o politických stranách č. 15/1990 Sb. a č. 424/1991 Sb. Pro každý model či jeho variantu jsou pak předloženy další vedlejší premisy, které mají za cíl tento model zpřesnit.

Předkládané modely obsahují mnoho dalších proměnných a faktorů, které není možné komplexně zohlednit a diskutovat o nich v rámci rozsahu a zaměření této práce. Jsou konstruovány pouze na základě zmíněných zákonů bez hlubšího začlenění těchto proměnných, jež by vyžadovalo samostatnou práci mnohem většího rozsahu. Účelem jejich alespoň částečného a hrubého zohlednění je snaha o zkonstruování přesnějšího modelu stranického systému, odpovídajícího zaměření a rozsahu této práce.

---

<sup>582</sup> 493/1992 Sb., článek 1, odstavce 1 až 4.

<sup>583</sup> 143/1968 Sb., článek 8.

<sup>584</sup> Vyplyvá ze srovnání článků 20 zákonů 143/1968 Sb., 103/1991 Sb. a 493/1992 Sb.

<sup>585</sup> Vyplyvá ze srovnání článků 26 zákonů 143/1968 Sb. a 103/1991 Sb.

<sup>586</sup> 103/1991 Sb., článek 76, odstavec 2.

<sup>587</sup> 143/1968 Sb., článek 76, odstavec 2.

<sup>588</sup> 143/1968 Sb., článek 85a.

<sup>589</sup> Volby v roce 1990 byly pojímány jako plebiscit mezi starým a novým režimem, o volbách v roce 1992 se pak dá hovořit podobně, jako o rozhodování mezi radikální a umírněnou formou transformace ekonomiky či jako o rozhodování mezi federální a jinou formou uspořádání státu.

První model je modelem formování stranického systému, předpokládajícím, že by pro volby v roce 1990 nebyl přijat zákon č. 47/1990 Sb., a tyto volby by proběhly podle jednokolového většinového volebního systému, kodifikovaného předchozí právní úpravou. Druhý model se snaží o predikci formování stranického systému na základě zákona č. 47/1990 Sb., pro volební období 1990-1992. Třetí model pak vychází z ustanovení zákona č. 60/1992 Sb., pro volební období následující po volbách v roce 1992.

#### **Model podle zákona č. 44/1971 Sb., o volbách do Federálního shromáždění**

Pokud budeme považovat o OF a VPN jako o koalici stran, stojící podél *cleavage* komunismus/antikomunismus v opozici ke komunistické straně, pak kooptace poslanců FS, podle § 49 zákona č. 44/1971 Sb., a prováděná zákony č. 183/1989 Sb. a č. 14/1990 Sb., umožnila etablování systému polarizovaného bipartismu na všech úrovních. Je otázkou hlubší sociologické analýzy, jak by za tehdejších okolností pokračovalo formování systému a jaký systém by vznikl po volbách v roce 1990, pokud by nedošlo k nahrazení zákona č. 44/1971 Sb., o volbách do Federálního shromáždění, který pro volby do FS volil jednokolový většinový volební systém, jenž podporuje ustavení a fungování monopartistického stranického systému. Za předpokladu pokračující masové podpory OF v české a VPN ve slovenské části federace, by tato hnutí pravděpodobně získala valnou většinu z 200 křesel Sněmovny lidu FS a 150 křesel Sněmovny národů FS, pravděpodobně pak i většinu křesel v obou republikových Národních radách. Protože ale OF a VPN nebyly klasickými politickými stranami moderního typu s individuálním členstvím, jehož úpravu přinesl až zákon č. 424/1991 Sb., ale politickými hnutími se smíšeným kolektivním a individuálním členstvím, sdružujícími různé ideové a názorové platformy, jejichž členové kandidovali pod sjednocující hlavičkou těchto hnutí, pravděpodobně by v takovém systému docházelo k častým blokadám, způsobeným jak rozdílnými postoji jednotlivých poslanců, tak prohlubujícími se rozpory mezi českou a slovenskou politickou reprezentací. V důsledku takového rozložení sil by pak bylo možné očekávat podobný vývoj, tedy rozpad zastřešujících hnutí, přijetí Deklarace o svrchovanosti Slovenské republiky, ovšem v kratším časovém horizontu, kdy by k rozpadu federálního soustátí mohlo dojít již v průběhu roku 1991 podobným způsobem, jakým rozpad nakonec nastal.

#### **Model podle zákona č. 47/1990 Sb., o volbách do Federálního shromáždění**

Tento model obsahuje dvě možné cesty vývoje. První předpokládá stálý elektorát OF a VPN, pouze malou podporu novým stranám a stabilní elektorát KSČ. Druhá cesta předpokládá pokles podpory OF a VPN, relevantní podporu novým stranám a stabilní elektorát KSČ.

V roce 1990 byl ale zákon o volbách do Federálního shromáždění změněn zákonem č. 47/1990 Sb., který měnil volební systém na systém poměrného zastoupení a také nově upravoval způsob určování počtu mandátů v jednom volebním obvodu. Pokud by nebyla zákonem č. 47/1990 Sb., stanovena pětiprocentní hranice potřebná pro vstup samostatně kandidujícího subjektu do FS, v důsledku minimálních překážek, kladených zákonem č. 15/1990 Sb., o politických stranách, pro vznik politické strany či hnutí, by bylo možné předpokládat vznik sice pluralitního, nicméně extrémně fragmentovaného stranického systému.

Poměrný volební systém s pětiprocentní hranicí, aplikovaný zákonem č. 47/1990 Sb., umožňuje reflektovat hlavní i některé vedlejší společenské požadavky, přičemž ale ztěžuje, až znemožňuje zastoupení extremistických formací či marginálních politických a názorových proudů, které by systém zbytečně fragmentovaly, aniž by byly akceptovatelnými koaličními partnery pro větší strany.

Takto formulovaný volební zákon tedy umožňuje, aby do stranického systému vstoupily další subjekty, vzniklé (či již existující) podle zákona č. 15/1990 Sb. Velmi pravděpodobně by se jednalo o středové subjekty, odštěpené z KSČ či OF a VPN v důsledku nespokojenosti s hlavní linií politiky těchto subjektů, či pravicový subjekt akcentující nacionalismus jako důsledek kontextuálních problémů, které se projeví jako jeden z výstupů tranzičních procesů, jenž by doplnil volbami v roce 1990 nově formulované spektrum, představované zleva doprava komunistickou stranou, novými



středovými stranami, které se částečně překrývají s prostorem obsazeným koalici OF-VPN o tuto formaci, jež by obsadila prostor napravo od koalice OF-VPN.

Uvažujeme-li o stálé podpoře OF a VPN jako zavedených široce rozkročených politických hnutí, která si získala sympatie voličů svým působením během polistopadových událostí; současnou nedůvěrou voličů k novým a neznámým politickým stranám, či nechuť k politickým stranám obecně; a zároveň bereme v úvahu stabilní elektorát komunistické strany, můžeme stranický systém po volbách v roce 1990 modelovat jako multipartismus s predominantní stranou, kterou by byla koalice OF-VPN, dále by byly přítomny satelitní prodemokratické strany<sup>590</sup> a opozici by tvořila KSČ.

Pokud ale přihlídneme k možnosti, že z hnutí OF a VPN by se před volbami 1990 odštěpily prodemokratické formace, vedené výraznými a voliči oblíbenými osobnostmi, či vznikly nové formace reprezentující postoj či požadavek, který nebyl obsažen v programu OF nebo VPN, ale kterému společnost přikládá velkou váhu, jež by každá na svou stranu přetáhly více než pět procent elektorátu hnutí OF a VPN a získaly by tak parlamentní zastoupení ve FS, čímž by koalice OF-VPN ztratila své predominantní postavení ve stranickém systému a byla by nucena přijmout do koalice další uskupení, byl by možný vznik pluralitního dvoublokově polarizovaného systému se širokou koalici OF-VPN-další strana(y), opět s opozicí v podobě KSČ.

Pro modelování stranického systému v období přibližně od dubna 1991, dále je možné zvolit dva přístupy. První, který předpokládá zachování těchto hnutí, pouze jejich názorový rozchod v důsledku rostoucího národnostního napětí mezi českou a slovenskou politickou reprezentací. Druhý přístup pak bere v úvahu jejich předpovídaný rozpad nejen v důsledku názorových rozdílů mezi jednotlivými členskými platformami, ale i v důsledku přijetí zákona č. 424/1991 Sb., o sdružování v politických stranách a politických hnutích, který kodifikoval pouze přímé členství v politické straně či hnutí, čímž znesnadňoval jejich další existenci jako zastřešujících hnutí pro různé prodemokratické názorové proudy, strany a hnutí.

Pokud by obě hnutí zůstala zachována a pouze by došlo k jejich názorové diferenciaci ohledně národnostní otázky v období od voleb v roce 1990, je možné, že by k rozpadu federálního soustátí došlo již koncem roku 1990 či v první polovině roku 1991. Oba dva submodely vývoje, tedy multipartismus s predominantní stranou i submodel dvoublokově polarizovaného systému, by velmi pravděpodobně prošly dalším vývojem, zapříčiněným novými podmínkami. V obou národních systémech by pak docházelo k dalšímu štěpení a vzniku nových stran a hnutí, na jejichž formování by měly vliv svébytné národní mutace zákona o politických stranách, nikoliv zákon č. 424/1991 Sb., který by v tomto případě, kdy by k rozpadu federálního soustátí došlo do poloviny roku 1991, nebyl přijat. Tento model by tedy vedl k zániku federálního stranického systému a pro jeho další modelování neexistují relevantní podklady.

Druhý přístup, bere v úvahu rozpad obou hnutí. Uvažujeme-li pak o prvním submodelu vývoje, kdy koalice OF a VPN dala vzniknout multipartismu s predominantní stranou, změnil rozpad OF a VPN tento model na model pluralitního dvoublokově polarizovaného systému, popsany ve druhém submodelu. Pokud dáme přednost druhému submodelu, dojde rozpadem OF a VPN pouze k větší fragmentaci politického spektra a zařazení systému jako pluralitního dvoublokově polarizovaného se nemusí změnit. K těmto změnám by mohlo dojít právě v důsledku přijetí zmiňovaného zákona č. 424/1991 Sb., který by velmi pravděpodobně přinutil některé názorové platformy odejít z OF či VPN a registrovat se jako samostatný politický subjekt nebo opustit praktickou politiku a fungovat jako sdružení na základě zákona o sdružování občanů č. 83/1990 Sb.<sup>591</sup>. Na rozdíl od přístupu, počítajícího se zachováním OF a VPN jako širokých politických hnutí, by přístup počítající s jejich rozpadem nutně nevedl i k rozpadu federálního státu, a to ani v případě silných sporů mezi českou a slovenskou politickou reprezentací, které by pouze způsobovaly zablokování

<sup>590</sup> Reprezentující například *cleavages* stát/církev či centrum/periferie (například moravistické strany).

<sup>591</sup> ČESKOSLOVENSKÁ SOCIALISTICKÁ REPUBLIKA. Zákon č. 83 ze dne 27. března 1990 o sdružování občanů. In: Sbírka zákonů Československé socialistické republiky. 1990, částka 19. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-83/zneni-0](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-83/zneni-0).

práce FS. Z nástupnických subjektů OF v české a VPN ve slovenské části FS by totiž žádnému z nich nezůstala potřebná třípětinová většina hlasů v dané části FS, aby mohl rozdělení prosadit ústavní cestou pouze ve spolupráci s politickým partnerem z druhé republiky. Bylo by tedy bezpodmínečně nutné vytvořit pro přijetí takového usnesení velmi široké koalice jak v české, tak ve slovenské části FS, jejichž vznik by vzhledem k názorovým rozdílům a možným osobním antipatiím mezi představiteli jednotlivých stran a hnutí, které vedly k rozpadu zastřešujících hnutí, byl přinejmenším obtížný.

#### **Model podle zákona č. 60/1992 Sb., o volbách do Federálního shromáždění**

Jak vyplynulo ze srovnání zákonů o volbách do Federálního shromáždění č. 47/1990 Sb. a č. 60/1992 Sb., je největším rozdílem mezi těmito zákony ustanovení § 50 zákona č. 60/1992 Sb., které umožňuje uplatnit zvláštní nárok na kandidáty politických stran, spočívající v požadavku na negativní lustraci podle zákona č. 451/1991 Sb., jinak nová úprava ponechává poměrný většinový systém s pětiprocentní hranicí pro vstup samostatně kandidující politické strany či hnutí do FS.

Model podle zákona č. 60/1992 Sb., vychází z předpokladu, že v průběhu volebního období 1990-1992 došlo k rozpadu zastřešujících hnutí a vzniku stranického systému, který by bylo možné v důsledku chápání voleb v roce 1990 jako plebiscitu mezi starým a novým režimem zařadit jako pluralitní dvoublokově polarizovaný systém, se širokou koalicí OF-VPN-další strana(y) a s opozicí v podobě KSČ, jehož míra fragmentace by byla výsledkem jednoho ze submodelů vývoje načrtnutých v předchozím modelu. Pro tento model tedy z původních premis zbývá pouze předpoklad stejného vnímání voleb, protože z výchozích subjektů zbývá pouze KSČ a volby probíhají podle zákonů, které již byly přijaty v předcházejícím funkčním období FS. Stále je však nutné počítat s premisou stabilního elektorátu KSČ, která byla uvedena v předchozím modelu.

Jak již bylo řečeno, po rozpadu OF a VPN se některé názorové platformy mohly rozhodnout pro působení mimo politiku na základě zákona o sdružování občanů, jiné pro samostatnou registraci jako politické subjekty podle zákona č. 424/1991 Sb., který zároveň umožňuje nepovolit vznik či zakázat činnost stranám, jejichž programové cíle směřují k odstranění podstatných náležitostí demokratického právního státu, čímž zamezuje případné fragmentaci obou krajních částí spektra.

V průběhu volebního období FS, zvoleného po prvních svobodných volbách, je také možné očekávat vznik politického subjektu či subjektů, které budou reprezentovat projevy kontextuálních problémů, například národnostních pnutí mezi českou a slovenskou částí federace, které ale nestihly zahájit svou činnost před volbami v roce 1990, a nebyly tedy zastoupeny ve FS. Pro tyto subjekty je již podstatná podmínka volebního zákona č. 60/1992 Sb.<sup>592</sup>, požadující, aby kandidující subjekt měl alespoň 10 tisíc individuálních členů či aby předložil petici, podepsanou tolika oprávněnými voliči, kolik mu chybí do dosažení počtu 10 tisíc individuálních členů, kterou je nutno splnit, aby bylo možné registrovat kandidátní listinu takového subjektu, od čehož jsou ale osvobozeny subjekty, které byly alespoň 60 dnů před vyhlášením voleb zastoupeny ve FS.

Pro následující volby je tedy možné očekávat kandidaturu hlavních nástupnických subjektů OF a VPN, které budou mít jako největší formace s největším počtem poslanců nejvyšší šance na úspěch i díky přihlášení k odkazu původních hnutí; subjektů, jejichž členové byli členy FS, zvolenými za OF či VPN, kteří jsou mezi voliči oblíbení či bylo jejich působení ve FS viditelné a voliči hodnocené jako pozitivní, s šancemi na získání alespoň několika mandátů; subjektů, jejichž členové byli členy FS, zvolenými za OF či VPN, ale nejsou oblíbení či je jejich působení nevýrazné, s minimálními šancemi; politických stran, které byly do FS v předchozím období zvoleny samostatně s nadějí na získání přibližně stejného zastoupení jako v předchozím období; nových subjektů reprezentujících projevy kontextuálních problémů bez předchozího zastoupení ve FS, jejichž šance na získání více než pěti procent hlasů by bylo možné vyjádřit nejspíše jako přímo úměrné času<sup>593</sup>, který potřebovaly pro splnění podmínek stanovených volebním zákonem, tedy získání alespoň 10 tisíc členů či odpovídajícího počtu podpisů.

<sup>592</sup> 60/1992 Sb., § 18, odstavce 1 a 3.

<sup>593</sup> Čím kratší čas potřebovaly pro splnění této podmínky, tím vyšší jsou jejich šance na volební zisk.

Odhadovat, jaký druh stranického systému by se po volbách zformoval pouze na základě těchto neurčitých informací, je téměř nemožné. Proto je nutné vzít v úvahu původní premisu stejného vnímání voleb občany, tedy v tomto případě jako rozhodování o budoucnosti společného státu či jako rozhodování o pokračování ekonomické transformace, a pomocnou premisu stabilního elektorátu KSČ.

Pokud budeme o volbách uvažovat jako o rozhodování o pokračování ekonomické transformace a máme se současně ubránit tomu, že při modelování budeme vycházet ze skutečných volebních výsledků voleb do Federálního shromáždění v Československu v roce 1992, musel by takový model vycházet z programových prohlášení jednotlivých kandidujících subjektů a být modelován na základě hlubší sociální a ekonomické analýzy společnosti, než jakou je tato práce schopna poskytnout, která by udávala rozdělení tehdejší společnosti do jednotlivých skupin voličů na základě jejich nejvyššího dosaženého vzdělání, příjmu, sektoru ekonomiky, ve kterém působí, případně dalších charakteristik. Na základě procentuálního poměru těchto skupin by pak bylo možné alespoň přibližně odhadnout procentuální zisky politických stran přiřazením k programovému prohlášení strany, které by nejlépe reflektovalo potřeby konkrétní skupiny voličů.

Nejpřesněji a nejsnáze by v tomto případě šlo odhadnout pouze volební výsledek KSČ, na základě premisy o stabilním elektorátu této strany, co se zisku ostatních stran týče, dalo by se snad říci, že pokud by stát byl orientován především na primární a sekundární ekonomický sektor, ve kterém by působila většina jeho obyvatel s nižším dosaženým vzděláním a nižšími příjmy, bylo by možné odhadovat vítězství té strany či koalice, která by prosazovala mírnou ekonomickou transformaci s důrazem na sociální aspekty spíše levicového charakteru. Pokud by se jednalo o rozvinutý stát s velkým až většinovým podílem terciálního sektoru a většinou obyvatel s vyšším dosaženým vzděláním, bylo by pravděpodobné vítězství spíše středové či pravicové formace nebo koalice stran usilující o radikálnější a liberálnější ekonomickou reformu. V obou případech by se ale mohlo jednat o systém umírněného pluralismu s možnou bilaterální opozicí v podobě KSČ na jedné a silně konzervativní strany na druhé straně spektra. Rozdíl by bylo možné pozorovat snad jen v posunu těžiště spektra, které by v prvním případě bylo v levé a ve druhém případě v pravé části spektra politických stran.

Při chápání voleb jako rozhodovacího procesu o budoucnosti společného mnohonárodnostního státu, o kterém je rozhodováno v důsledku národnostních pnutí jako příkladu projevu kontextuálních problémů, je situace podobná, nicméně není nutná tak hluboká předchozí analýza společnosti či programů politických stran. Možnost výskytu *cleavage* centrum/periferie je totiž možné částečně vytušit už při pohledu na geografické uspořádání takového státu. Podél *cleavage* centrum/periferie je možné sledovat rostoucí národnostní pnutí, případně silící tendence k separatismu či iredentě, které formují politické postoje místních politických reprezentací. Tato tematika se stává důležitou součástí politického života pro reprezentanty periferie, kteří žádají posílení pravomocí, delegovaných centrem na část státu, kterou reprezentují, zatímco pro reprezentanty rozvinutějšího a početnějšího centra, kteří nejsou do takové míry seznámeni s místními podmínkami periferie, mohou takovéto snahy představovat pouze pokus o přitáhnutí pozornosti voličů. Tyto skutečnosti je nutné vzít v úvahu při vytváření modelu stranického systému v takovém státě.

Z předloženého modelu lze tedy odvodit, že stranický systém, který by za daných podmínek vznikl ve FS po volbách v roce 1992, by mohl mít podobu duálního pluralismu libovolného typu, respektive že by se ve Sněmovně lidu FS utvořila struktura podobná Sněmovně národů FS, tedy že by došlo k faktickému rozdělení SL FS na českou a slovenskou část, ovšem bez paritního zastoupení obou národů. Díky ústavním ustanovením o zákazu majorizace by tak slovenská strana získala „vyděračský potenciál“ podporující její požadavky na vyšší míru autonomie, když by byla schopna úplně zablokovat práci FS.

Vědomí tohoto potenciálu by pravděpodobně vyústilo v gradaci požadavků slovenské politické reprezentace, která by pokračovala do té míry, že profederální česká politická reprezentace by změnila svůj postoj a přistoupila k rozdělení státu.

## 2.4 Formování stranického systému

Formování demokratického pluralitního stranického systému je během vlastní tranzice a v počáteční „uvykcí“ fázi nového demokratického režimu dynamický proces, který je ovlivněn mnoha různými faktory. Strany a politická hnutí vzniklá během tranzice procházejí změnami a do systému se snaží proniknout nové strany, vzniklé v důsledku euforie z nastolení demokratického režimu a snaží se reflektovat nové či doposud potlačované požadavky společnosti. To zdůraznil například Alexander Dubček v den přijetí „malého zákona o politických stranách“, když v rozhovoru pro Československou televizi (ČST) řekl, že připravované zákony měly umožnit co možná nejširší participaci občanů a svobodný projev názorů<sup>594</sup>. V následujícím období pak systém procházel procesem „přirozeného výběru“, který určuje, které strany a požadavky v rámci systému přežijí a budou nadále participovat na jeho utváření. Evolucí ovšem neprochází jen systém, ale i jeho části, politické strany, ve kterých pokračují změny, a široká opoziční hnutí, která byla hybateli tranzičního procesu, procházejí názorovými štěpeními, jež mohou vést až k jejich rozpadu, který vede ke vzniku nástupnických organizací<sup>595</sup>.

Studium stranických systémů v regionu středovýchodní Evropy se obecně potýká s problémem jejich nestálosti. Tyto problémy jsou ještě více znatelné, zaměříme-li se na stranický systém státního útvaru, jakým byla Československá federace<sup>596</sup>, jehož systém prošel revoluční změnou, po které nastal prudký rozvoj jeho stranického systému a který zanikl po třech letech a třech měsících své existence. Většina autorů se totiž ztotožňuje s názorem, že pro klasifikaci stranického systému jako konkrétního typu či subtypu, je nutné tento systém sledovat po dobu alespoň tří až pěti po sobě jdoucích volebních období, aby se mohly jeho části dostatečně konsolidovat a došlo k ustálení systémových interakcí.

Dynamika procesu utváření stranického systému, vznikání nových stran na základě zákonů o politických stranách<sup>597</sup> a jejich evoluční zánik ale nasvědčují tomu, že dvě ze základních podmínek udržení demokratického režimu, tedy jeho variabilita a fixace způsobu nalézání řešení a nikoliv řešení samotného, byly naplněny, avšak krátké období existence federálního politického systému, během kterého proces jeho konsolidace probíhal, umožňuje podat spíše jen popis jeho formování než jeho ucelenou charakteristiku jako konkrétního typu stranického systému.

Petr Fiala a Maxmilián Strmiska, kteří sledují formování českého stranického systému mezi lety 1989 a 2004, dělí období formování stranického systému od roku 1989 do rozpadu federálního státu v roce 1993 na tři období, kdy první je vymezené listopadem 1989 a prvními volbami v červnu 1990, druhé spadá do doby od voleb 1990 do rozpadu OF v březnu 1991 a třetí od rozpadu OF do parlamentních voleb v roce 1996<sup>598</sup>. Vzhledem k zaměření této práce na formování stranického systému na úrovni federálního parlamentu je toto dělení nevhodné, a popis jeho formování je tedy rozdělen na první období od listopadu 1989 do voleb v roce 1990, druhé od voleb v roce 1990 do voleb v roce 1992 a třetí období mezi volbami v roce 1992 a dnem zániku federálního stranického systému v Československu, tedy 31. prosincem 1992.

Uvažují-li o stranickém systému, většina autorů hovoří o relevantních politických stranách v systému, tedy zejména o stranách, které mají v daném období<sup>599</sup> parlamentní zastoupení. V Československém případě se tedy jedná zejména o strany KSČ, OF a VPN v období do voleb v roce 1990, pro druhé volební období po volbách v roce 1990 KSČ, OF (OH, ODS), VPN (ODÚ), SMKDH, SNS,

<sup>594</sup> ČST Praha. 1. zasedání FS v roce 1990. In: Televizní noviny [digitální záznam] TV, ČST, 23. ledna 1990, 19:30.

<sup>595</sup> Srovnání: FIALA, STRMISKA. In: MALÍŘ, MAREK. 2005, s. 1359.

<sup>596</sup> Vzhledem ke změnám oficiálního názvu státu jsou v práci užita i zjednodušená označení.

<sup>597</sup> Zákony 15/1990 Sb. a 424/1991 Sb.

<sup>598</sup> FIALA, STRMISKA In: MALÍŘ, MAREK. 2005, s. 1360.

<sup>599</sup> Aby bylo možno hovořit o konsolidovaném stranickém systému určitého typu, většina autorů uvažuje o období tří až pěti po sobě jdoucích volebních období.

KDH, HSD-SMS a KDU a pro třetí období po volbách v roce 1992 se jedná o koalici ODS-KDS, HZDS, koalici Levý blok, ČSSD, SPR-RSČ, KDU-ČSL, LSU, SNS, KDH, koalici Spolužitie a SDSS. Relevantnost parlamentního zastoupení politické strany je ovšem relativní v tom smyslu, že pokud by měly mít všechny strany v systému stejnou míru relevance, musely by mít i stejně silné parlamentní zastoupení, k čemuž však dochází velmi zřídka, ne-li vůbec. Relevance dané strany se tedy odvíjí od počtu mandátů, které strana získá ve volbách, ale i od jejího „vyděračského potenciálu“, tedy schopnosti prosadit se do exekutivních struktur i přes mizivý volební zisk několika málo mandátů, které však dominantní straně či potenciální vládní koalici stran poskytují potřebnou většinu k získání důvěry jimi sestavené vládě v parlamentu.

### 2.4.1 Období do voleb v roce 1990

Výchozí stav stranického systému v listopadu 1989 byl takový, že zde fungoval alespoň formální multipartismus, když ve federálním shromáždění byly zastoupeny komunistická strana (respektive KSČ a KSS), která držela většinu křesel v obou sněmovnách, další uskupení, z nichž nejpočetněji byly zastoupeny ČSL, ČSS, bezpartijní poslanci a dále jednotlivci, zvolení za marginální uskupení, například za slovenské strany SSO či Stranu slobody.

Tento stav byl po listopadu 1989 změněn dvěma vlnami kooptací, které postupně měnily rozložení sil v neprospěch komunistické strany, jejíž členové postupně rezignovali či byli odvoláni a jejichž místa byla obsazována bezpartijními poslanci delegovanými OF a VPN, která byla občany vnímána nikoliv jako politické strany, ale jako široká platforma občanských aktivit s nezávislými kontrolními funkcemi vůči parlamentu a vládě<sup>600</sup>, ačkoliv již od 23. ledna 1990 byly politickými hnutími podle zákona 15/1990 Sb.

Po ukončení kooptací bylo k 1. únoru 1990 složení obou sněmoven FS následující: 152 nestraníci (z toho OF a VPN dohromady 119), 138 KSČ a KSS, 18 ČSL, 18 ČSS, 5 slovenská Strana slobody, 4 slovenská Demokratická strana, 3 Československá sociální demokracie, 2 Československá demokratická iniciativa, 2 Křesťansko-demokratická strana, 1 Maďarská nezávislá iniciativa, 1 Strana zelených, 6 mandátů zůstalo neobsazeno<sup>601</sup>. Budeme-li v kontextu tehdejší situace uvažovat o široké koalici prodemokratických sil v čele s OF a VPN, stojící proti komunistům, dostaneme se k poměru zastoupení 138 komunistů proti 206 poslancům za ostatní formace.

Spolu se stále probíhajícími tranzičními procesy je tak možné uvažovat o dvoublokově polarizovaném stranickém systému.

Pokud bychom ale uvažovali o komunistické straně pouze jako o anomálně velké antisystémové opozici jako výsledku tranzičních procesů, která je v důsledku svého předchozího vládnutí v politické izolaci<sup>602</sup> a nemá potřebnou většinu v parlamentu, která má kvůli těmto faktorům minimální vliv, bylo by možné stranický systém vnímat jako složený pouze ze zástupců ostatních formací, tedy 152 nestraníci (z toho OF a VPN dohromady 119), 18 ČSL, 18 ČSS, 5 slovenská Strana slobody, 4 slovenská Demokratická strana, 3 Československá sociální demokracie, 2 Československá demokratická iniciativa, 2 Křesťansko-demokratická strana, 1 Maďarská nezávislá iniciativa, 1 Strana zelených.

V takto vnímaném Federálním shromáždění, kde žádná ze zastoupených formací nechce hlasovat spolu s komunistickou stranou, by OF a VPN držely 119 z 206 křesel, a jednalo by se tak o systém s predominantní stranou.

<sup>600</sup> ČST Praha. Průzkum veřejného mínění. In: Televizní noviny [digitální záznam] TV, ČST, 29. ledna 1990, 19:30.

<sup>601</sup> ÚSD AVČR, v.v.i. [online]. Demokratická revoluce 1989. Praha: ÚSD AVČR, © 2009 [cit. 2016-4-4]. Dostupný z [www: http://www.89.usd.cas.cz/1990.html](http://www.89.usd.cas.cz/1990.html).

<sup>602</sup> Například ČSL a ČSS byla ochotna spolupracovat se všemi stranami s výjimkou KSČ. In: ČST Praha. Tisková konference ČSS, OF, VPN. In: Televizní noviny [digitální záznam] TV, ČST, 27. dubna 1990, 19:30. Srovnání: (Mly). Nejasná situace. Lidové noviny. 1. června 1990, roč. 3, č. 75, s. 1.

Hlavním tématem jednání v takto strukturovaném systému se stala potřeba provedení ekonomické transformace s cílem odstranit centrálně plánované hospodářství a nahradit je tržní ekonomikou, respektive časové období, po které by tato transformace měla probíhat. Tato jednání nadále probíhala i po volbách v roce 1990, ale již počátkem roku 1990 se objevil hlavní rozpor mezi liberálně a konzervativně smýšlejícími poslanci a mezi socialističtější smýšlející poslaneckou frakcí, reprezentovanou například Valtrem Komárkem<sup>603</sup>, který v rozhovoru pro ČST označil rozdílné přístupy jako prosazování citlivé ekonomické reformy, snahu o citlivou sociální politiku a silné konkurenční prostředí namísto „terapie šokem“<sup>604</sup>, prosazované liberály a konzervativci, do jejichž čela se později postavil federální ministr financí a zakladatel ODS Václav Klaus.

Již v únoru 1990 se také začala projevovat pnutí mezi českou a slovenskou částí federace, týkající se zejména uspořádání federace, která později vyústila v rozpad společného státu. Na otázku, jak vidí budoucí vývoj československé federace, na který mohly mít OF a VPN odlišné názory, odpověděl Zdeněk Jičínský<sup>605</sup> v rozhovoru pro Lidové noviny, že „až se uklidní situace, bude nutné se k otázce uspořádání federace vrátit, protože je předmětem sporů a nacionálně laděných emocí“, dále podotkl, že česká strana se snaží tuto otázku odsouvat a jednání budou směřovat k tomu, aby se federaci vrátil její skutečný obsah v situaci, kdy byl odstraněn jednotící mocenský monopol komunistické strany<sup>606</sup>.

Tematika vztahu mezi republikami se v rámci jednání o změně názvu státu projevila již v březnu, respektive dubnu 1990, když byl název státu, tedy Československá socialistická republika, změněn nejprve v březnu 1990 na Československá federativní republika a po necelém měsíci v dubnu 1990 na Česká a Slovenská Federativní Republika. Tato druhá změna, přidávající spojku „a“, byla iniciována slovenskou politickou reprezentací, jejíž představitelé byli přesvědčeni, že pouhé vypuštění slova „socialistická“ nedostatečně reflektuje přítomnost Slovenské republiky v rámci federálního státu. Na Slovensku probíhala ohledně názvu státu protestní shromáždění, na nichž zaznívaly i extremisticky laděné názory, žádající samostatnost Slovenska, a ačkoliv představitelé slovenské vlády a SNR na těchto shromážděních vyzývali ke klidu, vyjadřovali též svou nespokojenost s tímto názvem<sup>607</sup>. Slovenská reprezentace následně požadovala název Česká-Slovenská federativní republika. Pomlčka byla ale českou reprezentací vnímána nikoliv jako znaménko spojující, jak ji prezentovala slovenská reprezentace, ale jako znak rozdělující. Požadavek na další změnu názvu státu, respektive na pomlčku byl českou stranou vnímán jako nespravedlivý, netaktní a surový, s konotacemi k mnichovským dohodám<sup>608</sup>. Neshody ohledně názvu republiky způsobily rozpory nejen mezi vládami obou republik, ve výborech jednotlivých sněmoven FS, ale i mezi politickými stranami<sup>609</sup>.

V březnu 1990 začaly jednotlivé politické strany a hnutí řešit též otázku volební strategie. Začalo se rozpadat doposud jednotné OF, když z něj vystoupila například KDS kvůli údajně nepřijatelnému chování OF ke KDS. ČSL se ve stejném období snažila prosadit vznik Křesťansko-demokratické unie, koalice křesťanských stran, do které se snažila zapojit KDS<sup>610</sup>. Obnovená ČSSD se na svém sjezdu rozhodla pro samostatnou kandidaturu a probíhala jednání o jejím sloučení se

<sup>603</sup> Valtr Komárek byl ekonom, člen KSČ (do roku 1990), OF (1990-1991) a ČSSD (od roku 1991).

<sup>604</sup> ČST Praha. Tisková konference Valtra Komárka. In: Televizní noviny [digitální záznam] TV, ČST, 6. února 1990, 19:30.

<sup>605</sup> Zdeněk Jičínský byl právník a místopředseda FS, postupně člen KSČ, OF, ČSSD.

<sup>606</sup> ZEMAN, Rudolf. Nový obsah federaci. Lidové noviny. 10. února 1990, roč. 3, č. 11, s. 1 a 10.

<sup>607</sup> ČST Praha. Situace - název státu. In: Televizní noviny [digitální záznam] TV, ČST, 30. března 1990, 19:30.

<sup>608</sup> HANÁK, Jiří. Nespravedlivé a tedy nepřijatelné. Lidové noviny. 28. března 1990, roč. 3, č. 24, s. 1.

<sup>609</sup> ČST Praha. Výbory FS. In: Televizní noviny [digitální záznam] TV, ČST, 22. března 1990, 19:30. Srovnání: ČST Praha. Schůzka v Lánech. In: Televizní noviny [digitální záznam] TV, ČST, 7. dubna 1990, 19:30.

<sup>610</sup> ČST Praha. Sjezd KDS. In: Televizní noviny [digitální záznam] TV, ČST, 24. března 1990, 19:30.

slovenskou SDSS<sup>611</sup>. OF a VPN počátkem dubna 1990 jednaly o společném postupu v rámci předvolební kampaně, ale jejich jednání byla širší a dotýkala se i názvu státu<sup>612</sup>.

Různé a většinou nesouhlasné názory během předvolební kampaně zaznívaly na adresu komunistické strany, kterými se politické strany shodně podivovaly nad její doposud netransformovanou podobou a například ČSL vyjadřovala i obavy o budoucnost státu, pokud bude KSČ zachována<sup>613</sup>. Hlasy, volající po zrušení komunistické strany, ale měly i svou opozici, podle níž by její zrušení odebralo voličům alternativu, kterou v té době představovala<sup>614</sup>.

Pro vztah dvou hlavních aktérů tranzičního procesu, tedy Komunistické strany Československa a Občanského fóra, byly první „antikomunistické“ volby v roce 1990 přelomem. Komunisté je přestáli, ale už v průběhu předvolební kampaně se komunistická strana ocitla ve společenské izolaci, která stranu ostře vymezila a vedla ji k vytvoření spolehlivé sebeobrané strategie<sup>615</sup>. Lídři OF se totiž obávali, že by KSČ, strana s velmi pevnou voličskou základnou a propracovanou organizační strukturou, mohla dosáhnout velmi dobrých volebních výsledků, a tak založili svou kampaň na zobrazení zpuštěné, kulturně a civilizačně zaostalé země, výsledku čtyř desetiletí komunistické vlády, volby deklarovali jako výběr mezi budoucností pro vlast a nelegitimní stranou, která zničila zemi, a nezapomínali připomínat předvolební kampaň komunistické strany z roku 1946, kdy komunisté využívali podobnou rétoriku, jako před volbami v roce 1990<sup>616</sup>. V období do voleb v roce 1990 nevzniklo příliš mnoho nových politických stran, zčásti i kvůli přístupu lídrů OF a disentu k politickému stranictví a tradičním mechanismům fungování politické reprezentace, které pojímali jako „nutné zlo“, a preferovali spíše neformální modely komunikace s veřejností a snažili se o personalizaci politiky na základě kultu osobních kvalit a dojmu vlastní morální nadřazenosti a také kvůli deklarované funkci OF jako antitotalitní bariéry a garanta demokratického rozvoje<sup>617</sup>.

Podle předvolebních průzkumů, které byly následně potvrzeny volbami, byly OF a VPN nejsilnějšími stranami jak co do počtu stoupenců, tak co do svých cílů. Jejich voliči byli nejvíce spokojeni s tehdejší vývojem a byli největšími zastánci ekonomické reformy. Křesťanské strany měly podporu u starších věkových skupin s nižším vzděláním a musely hledat cesty, jak získat větší podporu u dalších vrstev obyvatelstva. Nejkompaktnější skupinou byli voliči KSČ, jejichž podíl ale s klesajícím věkem rychle ubýval. Nespokojenost voličů KSČ je silně odlišovala od zbytku populace. Situace KSČ byla komplikovaná, protože pokud by po volbách chtěla působit v duchu svých prohlášení, jako moderní levicová strana, ztratila by podporu většiny svých voličů, pro které byly ústupky od socialistického modelu ekonomiky nepřijatelné<sup>618</sup>.

## 2.4.2 Období od voleb v roce 1990 do voleb v roce 1992

První svobodné volby po ustavení demokratického režimu jsou zcela zásadní pro jeho pokračování, či zánik. Mohou totiž být chápány i jako plebiscit o návratu modifikovaného režimu předchozího. Bývalé vládnoucí elity k nim upírají pozornost v naději na navrácení své moci a v předvolební kampani akcentují úspěchy svého vládnutí, zatímco opoziční formace využívají legitimitu čerpanou ze své celospolečenské podpory a prvky negativní politické kampaně, když předchozímu režimu, zosobněnému bývalou vládnoucí elitou, vytýkají nelegitimitu jeho vlády, poškozování zájmů občanů a nerespektování lidských a občanských práv.

<sup>611</sup> ČST Praha. Sociální demokracie. In: Televizní noviny [digitální záznam] TV, ČST, 25. března 1990.

<sup>612</sup> ČST Praha. Setkání OF a VPN. In: Televizní noviny [digitální záznam] TV, ČST, 2. dubna 1990, 19:30.

<sup>613</sup> ČST Praha. Tisková konference ČSL. In: Deník ČST [digitální záznam] TV, ČST, 17. května 1990, 19:30.

<sup>614</sup> ČST Praha. Čarnogurský. In: Televizní noviny [digitální záznam] TV, ČST, 24. dubna 1990, 19:30.

<sup>615</sup> KOPEČEK In: GJURIČOVÁ, 2011, s. 353. Srovnání: FIALA, STRMISKA In: MALÍŘ, MAREK. 2005, s. 1362.

<sup>616</sup> KOPEČEK In: GJURIČOVÁ, 2011, s. 353-354.

<sup>617</sup> FIALA, STRMISKA In: MALÍŘ, MAREK. 2005, s. 1361-1362.

<sup>618</sup> BOGUSZAK, Marek, Vladimír RAK. Kdo s kým, a co z toho bude. Z výzkumu skupiny pro nezávislou sociální analýzu. Lidové noviny. 2. června 1990, roč. 3, č. 76, s. 16.

Dle dobového tisku byly první svobodné volby nikoliv otázkou výběru jedné z politických stran, ale volbou mezi komunisty a nekomunisty. Mělo v nich jít primárně o porážku komunistů a jejich mocenského monopolu a přesnější modelaci politického života měly řešit až další volby<sup>619</sup>.

OF a VPN ve volbách v roce 1990 zvítězily, když dosáhly přibližně 50 %, respektive více než 30 % hlasů do federálních struktur a ustavily zde početné poslanecké kluby, do kterých se záhy přesunuly projevy názorových štěpení OF, a jednota OF se začala rozpadat<sup>620</sup>.

Tab. 4. Výsledky voleb do Federálního shromáždění ČSFR v roce 1990:

Sněmovna lidu FS ČSFR (klauzule 5%)			Sněmovna národů FS ČSFR (klauzule 5%)		
OF	53,15 %	68 mandátů	OF	49,96 %	50 mandátů
VPN	32,54 %	19 mandátů	VPN	37,28 %	33 mandátů
KDH	18,98 %	11 mandátů	KDH	16,66 %	14 mandátů
KSČ	13,48 %	23 mandátů <sup>621</sup>	KSČ	13,80 %	24 mandátů <sup>622</sup>
SNS	10,96 %	6 mandátů	SNS	11,44 %	9 mandátů
KDU	8,96 %	9 mandátů	KDU	8,75 %	6 mandátů
SMKDH	8,58 %	5 mandátů	SMKDH	8,49 %	7 mandátů
HSD-SMS	7,89 %	9 mandátů	HSD-SMS	9,10 %	7 mandátů

Ostatní politické strany a hnutí nepřekročily pětiprocentní hranici, stanovenou volebním zákonem pro vstup do Sněmovny lidu a Sněmovny národů FS ČSFR.

(Zdroj: SUK, Jiří, František KOUDELKA a Jaroslav CUHRA. *Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985-1990*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1999, 143 s. ISBN 80-85270-88-9. s. 136-137.)

Volby v roce 1990 jasně vyhrálo OF. KSČ bylo umožněno nadále působit v parlamentu, potvrdila se relevance křesťanskodemokratických prvků v systému úspěchem ČSL, menší či národnostně orientované subjekty uspěly spíše ve volbách do národních rad, s výjimkou HSD-SMS. Politické scéně jasně dominovaly OF/VPN a KSČ jako reprezentanti před- a porevolučního<sup>623</sup> období. Volební vítězství OF/VPN je možno do značné míry přičítat charakteru voleb, které byly občany chápány spíše jako plebiscit o starém a novém režimu a revoluční euforii, respektive projevem *cleavages* stát/občanská společnost, která byla dosavadním režimem potlačována, když byl režim prostřednictvím komunistické strany ztotožněn se státem a komunistická strana se vydávala za reprezentanta celé společnosti. Tato dimenze *cleavages* ovšem zanikla spolu s rozpadem celospolečenských hnutí OF a VPN na nové strany a obnovením činnosti či osamostatněním historických stran, které již reprezentovaly čtyři základní *cleavages*, tedy vlastníci/pracující, stát/církev, město/venkov a centrum/periferie, čímž vznikly zárodky standardní politické scény.

I přes drtivé vítězství OF a VPN, které v obou komorách získaly téměř třípětinovou většinu mandátů, byla následná konfigurace stranicko-politických formací dočasná, inherentně nestabilní, s neustálými interakcemi a omezenou schopností reprodukce tohoto systému, jak píše Fiala se Strmiskou, kteří povolební situaci charakterizují jako „zdvojený pluralismus“ čili pluralismus stranický a pluralismus v rámci dominantního subjektu, tedy OF, kdy jediným bezesporu stabilním subjektem

<sup>619</sup> JUNA, Jaromír. Jak budu volit. Lidové noviny. 3. května 1990, roč. 3, č. 51, s. 1. Srovnání: KOTRČ, Josef. Politická scéna minulosti a přítomnosti. Lidové noviny. 15. května 1990, roč. 3, č. 59, s. 1.

<sup>620</sup> SUK In: GJURIČOVÁ, 2011. s. 30. Srovnání: FIALA, STRMISKA In: MALÍŘ, MAREK. 2005, s. 1364.

<sup>621</sup> Procentuální volební výsledek je za českou část federace, počet mandátů je součtem počtu poslanců zvolených v české (15 mandátů) i slovenské části federace, kde KSČ získala 13,8% hlasů a 8 mandátů.

<sup>622</sup> Procentuální volební výsledek je za českou část federace, počet mandátů je součtem počtu poslanců zvolených v české (12 mandátů) i slovenské části federace, kde KSČ získala 13,43% hlasů a 12 mandátů.

<sup>623</sup> BUREŠ, 2007, s. 248-249.



v českém stranickém systému byla KSČ, která ale byla v politické izolaci<sup>624</sup> a pouze doufala v její prolomení<sup>625</sup>.

OF a VPN utvořily přirozený koaliční blok, ale VPN neměla ve slovenské části SN FS potřebnou většinu, třetím členem koalice se tedy stalo KDH. Vznikla tak stabilní většina<sup>626</sup>, tvořená dvěma nejsilnějšími stranami, tedy OF a VPN (68 + 19 mandátů v SL, 50 + 33 v SN), které utvořily vládní koalici s KDH (11 mandátů v SL a 14 v SN). Tyto tři strany dohromady obsadily 14 mandátů ve vládě Mariána Čalfy (VPN).

Podle slov Vladimíra Mečiara z VPN ve volbách vykryštovaly 3 směry: unitaristé, tzn. zastánci silného federálního řízení jako záruky rozvoje republik, které chápou jako pouhé regiony; separatisté, kteří prosazují nezávislé Slovensko; zastánci federace – ale ne takové, která byla vytvořena normalizačním komunismem, nýbrž takové federace, kde bude zaručeno právo na rozvoj republik jež budou nositelkami práv a funkcí<sup>627</sup>.

Následná vláda, někdy označovaná jako „vláda národní oběti“, pod předsednictvím Mariána Čalfy, byla složena dohromady z<sup>628</sup> 5 členů za OF (OH), 2 za OF (ODS), 3 za VPN, 2 za VPN (ODÚ), 1 za KDH, 1 za KDH (ODÚ), 2 za KSČ (KSČM) a 2 bezpartijních ministrů. Pro srovnání, předchozí vláda Mariána Čalfy, tzv. „vláda národního porozumění“, byla tvořena 7 komunisty, 7 členy za OF, 1 za KDH, 1 za ČSL, 2 za ČSS, 1 za VPN a 2 bezpartijními ministry. Z hlediska formování stranického systému a míry relevance stran je však relevance vlády národního porozumění sporná, protože není výsledkem demokratických voleb, ale tranzičního procesu a tlaku okolností panujících během jejího vzniku.

Těžiště aktivity OF a VPN se po volbách přesunulo do vlády, kde prosazovalo radikální ekonomickou reformu v rámci vládního programu<sup>629</sup>, který byl většinou poslanců bez větších problémů podpořen, ale v rámci parlamentní diskuze o vládním programovém prohlášení federální vlády padly i zmínky o vyhrocujících se národnostních sporech<sup>630</sup>, které silněji vnímala především slovenská strana, a proto na jejich řešení vyvíjela silnější tlak, zatímco pro českou politickou reprezentaci byly mnohem důležitější otázky transformace ekonomiky<sup>631</sup>.

Přístup politických reprezentací obou republik byl odlišný právě v těchto dvou otázkách. Zatímco na Slovensku byla otázka vztahu republik prioritou a například SNS prosazovala nezávislost Slovenska<sup>632</sup>, a otázka ekonomické transformace byla až sekundárním tématem, pro českou reprezentaci byla prioritní ekonomická transformace a ohledně vztahu obou republik většinou panovala shoda na zachování federace a naopak prohlubování vazeb mezi oběma národy, symbolizovaná prohlášením KC OF, které chtělo do OF přijímat i občany Slovenska a nalézt cesty, jak by mohlo působit celostátně a nepřispívat tak k rozdělení společného státu<sup>633</sup>.

Národnostní otázka se během následného období začala promítat i do oblasti kompetencí jednotlivých republik, které byly postupně posilovány. Federální i obě republikové vlády počítaly ve svých programech s převedením ekonomických kompetencí mimo oblast energetiky, spojů, dopravy, zahraničního obchodu, uranových dolů, těžby paliv a hutnictví do kompetencí republik. Slovenská strana ale v srpnu 1990 žádala převod i těchto kompetencí do působnosti republik a federální orgány

<sup>624</sup> FIALA, STRMISKA In: MALÍŘ, MAREK. 2005, s. 1364.

<sup>625</sup> ČST Praha. Třešničky. In: Deník ČST [digitální záznam] TV, ČST, 10. června 1990, 19:30.

<sup>626</sup> BUREŠ, 2007, s. 249.

<sup>627</sup> ST Bratislava. Sněm VPN. In: Deník ČST [digitální záznam] TV, ČST, 17. června 1990, 19:30.

<sup>628</sup> Do celkového počtu členů vlády za stranu jsou zahrnuti i ministři, kteří v úřadu nesetřvali po celou délku mandátu. Údaj před závorkou označuje stranu, jejímiž byli členové vlády členy v době jmenování, údaj v závorce stranu, jejímiž se stali členy v průběhu mandátu.

<sup>629</sup> ČST Praha. Tisková konference KC OF. In: Deník ČST [digitální záznam] TV, ČST, 28. června 1990, 19:30.

<sup>630</sup> JEMELKA, Ivan. Rétorika, dupání i potlesk. Parlament vyslovil důvěru vládě. Lidové noviny. 12. července 1990, roč. 3, č. 108, s. 1.

<sup>631</sup> GEUSOVÁ, Milena. Rozvázat ruce – nerozbít stát. Lidové noviny. 11. srpna 1990, roč. 3, č. 134, s. 1.

<sup>632</sup> ST Bratislava. Mítink SNS + výbor KDH. In: Deník ČST [digitální záznam] TV, ČST, 19. června 1990, 19:30.

<sup>633</sup> O novou tvář OF. Návrh na zastoupení Slováků. Lidové noviny. 23. července 1990, roč. 3, č. 117, s. 1 a 8.

chtěla změnit pouze v koordinační centra bez exekutivních pravomocí<sup>634</sup>. Podle místopředsedy FS Zdeňka Jičínského nebyla od věci ani otázka, zda federální stát přežije rok 1990, a to díky konfrontačnímu pojetí vztahů mezi republikami, které ale nebylo přítomné pouze v česko-slovenských vztazích, ale i ve vztazích česko-moravsko-slezských a ve vztazích mezi menšinami na území republik. Neochota české strany vyslechnout slovenské požadavky byla podle Jičínského zčásti dána i jejich kategorickou formulací, a slovenští představitelé tedy vycházeli z toho, že česká strana jejich požadavky ignoruje a vztahy mezi republikami upravit nechce<sup>635</sup>.

Jednání o vyrovnání vztahů mezi republikami probíhala po celou dobu spíše na vládní úrovni, tedy mezi představiteli české, slovenské a federální vlády, a „za zavřenými dveřmi“, tedy bez přítomnosti zástupců médií. Ve sdělovacích prostředcích ale byly zveřejňovány spíše obecné proklamace vládních představitelů o pokračujících jednáních a snaze o vyřešení sporných bodů s tím, že se jedná o vyřešení letitých problémů, které by se v tehdejší rychle se měnící společnosti mohly stát zdrojem nestability<sup>636</sup>. I přes opakovaná jednání a všemi vládami neustále deklarované snahy o zachování federace docházelo k neustále se opakujícím neshodám, kdy jednotlivé vlády přijímaly odlišná znění návrhů o vyrovnání vztahů mezi republikami. K takové situaci došlo například v listopadu 1990, kdy federální vláda přijala jiný návrh kompetenčního zákona než vlády republikové. Podle slovenského premiéra Vladimíra Mečiara bylo takové chování federální vlády nepřijatelné<sup>637</sup>. Názor české strany na slovenské požadavky formulovalo OF na svém zasedání v prosinci 1990, kdy je označilo za iracionální<sup>638</sup>.

Počátkem roku 1991 pokročila nejen názorová diferenciacie zastřešujících hnutí OF a VPN, když došlo k rozdělení poslaneckých klubů OF a VPN<sup>639</sup>, ale pokračovalo i zhoršování vztahů mezi republikovými reprezentacemi.

Rozpad antistranických hnutí OF a VPN, ke kterému došlo v první polovině roku 1991, vytvořil podmínky pro strukturování stranického systému vznikem prostoru pro profilaci volebně politických opcí, který umožňuje vznik kompetitivního systému<sup>640</sup>. Uvolnil totiž množství politického kapitálu, vázaného na poslance zvolené za OF a VPN, kteří nyní vstupovali do nových či nástupnických stran<sup>641</sup>, nyní určených už nikoliv porážkou společného nepřítele a provedením systémových reforem, ale zastupováním konkrétního politického programu, přestože jeho formulace mohla být v počátcích existence nových stran ještě nejasná, ovšem jejich ideové směřování bylo dané již názorovými proudy uvnitř OF a VPN. O vzájemné ideové nekompatibilitě jednotlivých proudů svědčí i prohlášení Fedora Gála, který v únoru 1991 prohlásil, že jen některé proudy OF jsou koaličními partnery VPN<sup>642</sup>.

Zatímco rozpad OF na OH a ODS proběhl formou dohody obou nástupnických subjektů, dělení slovenské VPN, respektive založení platformy Za demokratické Slovensko (ZDS), znamenalo kvůli programové profilaci ZDS (HZDS) vznik krizové situace, která nebyla považována za pouhou vnitřní záležitost VPN či Slovenska, když byl slovenskou SNS podán návrh na jednostrannou deklaraci o samostatnosti Slovenska, která byla podle tehdejšího tisku dalším příznakem dezintegrace společnosti a státu, o které mohli rozhodnout právě poslanci sdružení v ZDS<sup>643</sup>. Podle vyjádření představitelů VPN svědčilo chování ZDS o snaze o zpomalení ekonomické transformace

<sup>634</sup> (drp, jaz). Obrisy federace. Lidové noviny. 14. srpna 1990, roč. 3, č. 136, s. 1.

<sup>635</sup> SLEZÁKOVÁ, Alena. Cesty k autentické federaci. Profesor Zdeněk Jičínský o Česko-Slovenských vztazích. Lidové noviny. 1. září 1990, roč. 3, č. 152, s. 1 a 2.

<sup>636</sup> (Mly). Poměrně úspěšná jednání. V Piešťanech se setkali představitelé všech tří vlád. Lidové noviny. 12. září 1990, roč. 3, č. 161, s. 1 a 8.

<sup>637</sup> ST Bratislava. Setkání v Modré. In: Deník ČST [digitální záznam] TV, ČST, 10. listopadu 1990, 19:30.

<sup>638</sup> ČST Praha. OF zasedá. In: Deník ČST [digitální záznam] TV, ČST, 8. prosince 1990, 19:30.

<sup>639</sup> Tímto rozdělením vznikl například Meziparlamentní klub demokratické pravice (MKDP), zárodek ODS, a na půdě SNR vznikla platforma Za demokratické Slovensko (ZDS), z níž vznikla HZDS.

<sup>640</sup> FIALA, STRMISKA In: MALÍŘ, MAREK. 2005, s. 1365.

<sup>641</sup> Tímto způsobem získala parlamentní zastoupení například ČSSD.

<sup>642</sup> ČST Praha. Klaus + VPN. In: Deník ČST [digitální záznam] TV, ČST, 28. února 1991, 19:30.

<sup>643</sup> (tk), (bek). Na spory jedněch doplácí všichni. Právo lidu. 9. března 1991, roč. 94, č. 6, s. 1 a 2.

a nacionalizaci ekonomických a dalších problémů, zatímco VPN byla odhodlána přispívat ke stabilitě a zachování federálního státu a jeho dalšímu rozvoji<sup>644</sup>. Jak VPN, tak ZDS se navzájem obviňovaly z dramatizování situace<sup>645</sup>.

Názory některých politických stran na tehdejší situaci shrnuje následující výběr reakcí z článku Hlasy ke Slovensku, uveřejněného v periodiku Právo lidu 13. března 1991<sup>646</sup>: Podle OH rozkol ve VPN přerůstá rámec vnitřní záležitosti SR, protože koalice s VPN je zárukou zachování federace. Podle zástupců ČSL usilují o moc na Slovensku ti, kteří o ni přišli v listopadu 1989 a nyní zneužívají nacionalistickou rétoriku k vyvolání neřešitelné situace. HSD-SMS je toho názoru, že většina slovenské politické reprezentace nemá zájem na rozpadu společného státu. Podle Václava Klause, předsedy vznikající ODS, přerostlo přirozené původně pouze vnitrostranické štěpení natolik, že je ohrožena celistvost federace, což je důkazem nestability federální formy státu, založeného na národnostním principu, a pokud se nepodaří dohodnout nový rámec jejího fungování, bude lepší federaci rozdělit. ČSSD jasně odmítala separatistické tendence některých slovenských politiků. Ze slovenských politických stran jsou v článku pouze reakce SDL (bývalé KSS), podle níž je deklarace o samostatnosti Slovenska faktem politického života Slovenské republiky a názory o účasti bývalých i současných komunistů a obdivovatelů Slovenského státu na jejím prosazování jsou pouhou mystifikací. Podle názoru SNS zpochybnil rozkol ve VPN legitimitu tohoto hnutí a tuto situaci mohou vyřešit pouze nové parlamentní volby, přičemž SNS jasně deklaruje svůj nezájem na udržení společného státu. Názory ostatních relevantních slovenských stran bohužel článek neobsahuje.

Podle tehdejšího výzkumu Společnosti pro nezávislou sociální analýzu (AISA), uveřejněného v dubnu 1991, vznikl stav, kdy v pozadí postojů slovenské veřejnosti ke všem otázkám stál státoprávní problém a neurčitě vyjádřený neblahý vliv federace. Politickým reprezentantem těchto postojů byl Vladimír Mečiar, kterému důvěřovalo 90 % Slováků, ale jen asi čtvrtina Čechů. Podporovatelé HZDS měli k federaci kritičtější postoj. Nové uspořádání federace by podle AISA nepřineslo výraznější změnu. Přesto pouze 22 % Slováků a 9 % Čechů souhlasilo s rozdělením federace<sup>647</sup>.

V období od května do října 1991 se situace ve vztahu mezi republikami nadále problematizovala. Jak vyplývá ze studia dobových periodik, zatímco česká strana se ve snaze zachovat společný stát snažila uklidňovat situaci a vycházet vstříc alespoň některým požadavkům slovenské reprezentace, ačkoliv nechápala důvod těchto požadavků, slovenská strana přicházela na jednání se stupňujícími se požadavky na vyšší míru autonomie, které byly pro českou stranu neakceptovatelné, jako byla státní smlouva mezi dvěma suverénními státy, kterou navrhovalo KDH<sup>648</sup>. HZDS, které se po rozpadu VPN ocitlo v opozici, prosazovalo řešení vztahu mezi republikami formou konfederativního uspořádání<sup>649</sup>. Do celé situace navíc pronikal fenomén emancipačních snah Moravy, představovaný HSD-SMS a jejími snahami o vyšší samostatnost Moravy a Slezska a o obnovení zemského uspořádání. Dle názoru HSD-SMS federace nefungovala a budoucí uspořádání státu mělo vycházet z existence tří rovnoprávných subjektů, tedy Čech, Moravsko-Slezska a Slovenska<sup>650</sup>. Pokračující jednání mezi republikovými reprezentacemi a federální vládou se stále nepřibližovala dohodě o finálním rozdělení kompetencí mezi federací a republiky a podle slov slovenského premiéra Jána Čarnogurského, pokud by nebylo dosaženo shody ohledně rozdělení kompetencí, bylo by i podle názoru české reprezentace na místě uvažovat o zániku federace<sup>651</sup>. Neshody mezi republikovými reprezentacemi se týkaly zejména směru, ve kterém budou kompetence postupovány. Zatímco česká strana navrhovala federální ústavou určené delegování kompetencí z federální úrovně na republiky

<sup>644</sup> ČTK Praha. Rada VPN. In: Deník ČST [digitální záznam] TV, ČST, 10. března 1991, 19:30.

<sup>645</sup> ST Bratislava. Tisková konference VPN. In: Deník ČST [digitální záznam] TV, ČST, 11. března 1991, 19:30.

<sup>646</sup> (pj). Hlasy ke Slovensku. Právo lidu. 13. března 1991, roč. 94, č. 9, s. 2.

<sup>647</sup> MAREK, Tomáš. Mečiar – spása Slovenska. Mladá fronta Dnes. 20. dubna 1991, roč. 2, č. 93, s. 1 a 2.

<sup>648</sup> Jaká federace?. Problémem je smlouva mezi ČR a SR. Právo lidu. 2. května 1991, roč. 94, č. 50, s. 1.

<sup>649</sup> ST Bratislava. Ustavující sjezd HZDS. In: Deník ČST [digitální záznam] TV, ČST, 22. června 1991, 19:30.

<sup>650</sup> ČSTK. HSD-SMS žádá reformu federace. In: Deník ČST [digitální záznam] TV, ČST, 18. října 1991, 19:30.

<sup>651</sup> ČSTK. Čarnogurský k jednání v Karlových Varech. In: Deník ČST [digitální záznam] TV, ČST, 18. října 1991, 19:30.

a jako ústavodárnou iniciativu takovéto ústavy dohodu uzavřenou mezi ČNR a SNR, slovenská strana byla pro delegování kompetencí republikami na federaci, k čemuž by sloužila smlouva uzavřená mezi ČR a SR<sup>652</sup>, vycházející z původního návrhu státní smlouvy, navrženého KDH, který obsahoval řadu prvků mezinárodního práva, což na české straně způsobovalo zmatení, protože platná federální ústava neumožňovala republikám uzavírat takovéto smlouvy a nebylo jasné, jak by takováto smlouva mohla fungovat vedle nové federální ústavy<sup>653</sup>.

Podle výzkumu IVVM z listopadu 1991 bylo vědomí společného státu mezi občany stále nejsilnějším prvkem v jejich představách o státoprávním uspořádání. Zatímco v České republice převládala preference unitárního státu nad formou federace, na Slovensku převládala preference federace a konfederace jako formy státu, ale procento příznivců státu unitárního převažovalo nad zastánci samostatného Slovenska. 63 % obyvatel ČR si těžko dokázalo představit rozpad federace, na Slovensku se takto vyjádřilo 48 % a jen 23 % Slováků si přálo samostatný stát. Většina občanů obou republik se domnívala, že příznivý ekonomický vývoj i návrat do Evropy bude snáze dosažitelným cílem, pokud přetrvá společný stát<sup>654</sup>.

V kontextu blížících se voleb v roce 1992 je možné pozorovat gradaci požadavků a nacionalisticky laděné rétoriky zejména ze strany slovenských politických stran. Jednání o smlouvě, která by upravila vztah mezi republikami, byla zdánlivě završena počátkem roku 1992 na jednání v Milovech, ovšem tento text byl odmítnut SNR. Podle zástupce SDL je většina slovenských subjektů s výjimkou SNS pro zachování federálního státu, ale „státoprávní smlouva se musí novým a originálním způsobem přizpůsobit novému a originálnímu soužití republik“<sup>655</sup>. Podle místopředsedy SNR Jána Klepáče (KDH) byl text z Milov českou stranou snížen z formy mezinárodní smlouvy, kterou prosazovalo KDH, na pouhou dohodu, ve které navíc došlo k posunům ve věcech zahraniční politiky a bankovníctví, a tak byl tento dokument nepotřebný, na rozdíl od původního znění smlouvy, které Slovensko zviditelňovalo jako stát. Východiskem z této situace by podle Klepáče byla postupná demontáž federace či státoprávní vyrovnání po vzoru vyrovnání rakousko-uherského<sup>656</sup>. Získání mezinárodní subjektivity pro Slovensko by podle KDH ale nutně neznamenalo rozbití federálního státu, nýbrž jednalo by se spíše o postupné posilování republik vůči federaci<sup>657</sup>. SNS počátkem roku 1992 na schůzích SNR opakovaně předkládala návrh na jednostranné vyhlášení suverenity Slovenska.

Situaci v Československu a postoje jednotlivých politických stran v květnu 1992 shrnuje článek *Jaké bude Československo po volbách*<sup>658</sup>, uveřejněný v Mladé frontě Dnes 21. května 1992, v němž se mimo jiné píše, že na rozdíl od voleb v roce 1990 se ve volbách v roce 1992 budou voliči rozhodovat o podobě, případně i o další existenci společného státu. Zatímco ve volbách v roce 1990 státoprávní otázka byla v podvědomí voličů, během volebního období se stala problémem, který mohl ohrozit ekonomickou transformaci a vývoj státu. Požadavek na transformaci státu vzešel ze slovenské strany a české reprezentaci trvalo dlouho, než jej začala vnímat jako skutečný problém. HZDS, SNS a SKDH jednoznačně prosazovaly vyhlášení svrchovanosti Slovenska. KDH bylo umírněnější a prosazovalo rovnoprávné postavení SR a ČR na základě státoprávní smlouvy. ODU byla jednoznačně profederální a chtěla zvyšovat účast Slovenska na společném státu. SDL představovala průsečík

<sup>652</sup> RZ Praha. ČNR a SNR, jednání předsednictev. In: Deník ČST [digitální záznam] TV, ČST, 22. října 1991, 19:30.

<sup>653</sup> SLEZÁKOVÁ, Alena. Pojmy, o nichž se hovoří. První místopředseda FS Zdeněk Jičínský pro Lidové noviny. Lidové Noviny. 5. listopadu 1991, roč. 4, č. 258, s. 3.

<sup>654</sup> (Ib). Společný a unitární?. Veřejné mínění: státoprávní uspořádání, lustrace, ženy. Lidové noviny. 22. listopadu 1991, roč. 4, č. 273, s. 2.

<sup>655</sup> (jik, nej). SNR: Odkryté karty. Federální parlament v pondělí znovu o novele ústavy. Lidové noviny. 14. února 1992, roč. 5, č. 38, s. 1 a 8.

<sup>656</sup> Slovensko není vidět. Místopředseda SNR Jan Klepáč o situaci v KDH a osudu smlouvy. Lidové noviny. 18. února 1992, roč. 5, č. 41, s. 3.

<sup>657</sup> KDH pro mezinárodní subjektivitu SR. Mladá fronta Dnes. 27. března 1992, roč. 3, č. 74, s. 1.

<sup>658</sup> VAJNEROVÁ, Ivana. Jaké bude Československo po volbách?. Mladá fronta Dnes 21. Května 1992, roč. 3, č. 118, s. 7.

těchto přístupů – chtěla přijmout ústavu SR obsahující deklaraci o svrchovanosti SR a na jejím základě pak uzavřít smlouvu s ČR. Žádná česká politická strana nepředložila konkrétní návrh na řešení této situace. V podstatě všechny české strany se klonily k spolkovému státu. ODS jako nejsilnější strana připouštěla, že vznik dvoučlenné federace s právem veta pro členský stát je nebezpečný z hlediska možného vzniku ústavních krizí, a na hrozící rozpad federace reagovala tak, že pokud k němu dojde, bude schopna se s ním vyrovnat. Na rozdíl od přístupu slovenských stran, které prosazovaly delegování pravomocí na federaci ze strany států, prosazovala česká strana primát federálních orgánů, s čímž ovšem narážela u slovenských partnerů. Všechny české i slovenské strany byly ochotny respektovat výsledek případného referenda jako návod pro další postup, ovšem nebyly schopny dohodnout se na znění otázky pro jeho konání. Podle programů stran žádné české ani slovenské strany neprosazovaly shodný státoprávní cíl ani postup k jeho dosažení.

Blížící se volby v roce 1992 se staly katalyzátorem nejen vývoje a profilace stran, ale i jejich vzájemných interakcí. ODA se rozhodla kandidovat samostatně, ovšem předpokládala povolení koalice s ODS za předpokladu, že členem vládní koalice nebude HZDS<sup>659</sup>, které podle ODA jasně směřovalo k rozbití federace<sup>660</sup>. Slovenské KDH uvažovalo o koalici s ODS, ale odmítalo koalici s SDL a HZDS, jehož vítězství by podle KDH znamenalo ohrožení demokracie na Slovensku<sup>661</sup>.

Vztah mezi komunisty a obnovující se sociální demokracií, která vůči komunistům vystupovala od počátku velmi kriticky a snažila se oslovit i komunistické voliče, zejména před volbami v roce 1992, byl v duchu snah o vymezení se komunistů vůči středolevému proudu, symbolizovanému sociální demokracií<sup>662</sup>.

V systému, jehož rozložení sil bylo dáno volbami v roce 1990, tedy existovaly dvě dominantní strany, které tvořily už od roku 1989 přirozenou koalici danou společným nepřítelem, jež v obou komorách federálního parlamentu získala téměř třípětinovou většinu, izolovaná opoziční komunistická strana a pět dalších minoritních subjektů odlišné politické orientace, které by alespoň prostou většinu získaly pouze v případě, že by spolupracovaly nejen mezi sebou, ale i s komunistickou stranou, jež se ocitla v izolaci kvůli svému předchozímu působení. V situaci, kdy byly nutné další ústavní změny, tyto minoritní strany získávaly ve svůj prospěch vyděračský potenciál a pro koalici dominantních stran pak bylo přirozené navázat alespoň s jednou z nich, nejlépe s tou nejsilnější a ideově nejbližší, spolupráci v zájmu prosazení vlastních cílů s minimálním prostorem pro kompromis.

Ohledně stranického systému a jeho fungování, se dá říci následující:

1. Vzhledem k počtu stran, které v roce 1990 kandidovaly ve volbách a získaly zastoupení ve federálních strukturách, byl stranický systém soutěživý, když stranám nebyly zákonem č. 15/1990 Sb. kladeny překážky k jejich vzniku a účasti ve volbách.
2. Uvažujeme-li o OF a VPN jako o koalici, vznikl bipolární multipartní systém s predominantní<sup>663</sup> stranou (OF-VPN), jehož těžiště bylo vychýleno do pravé části spektra s tím, že dvoubloková polarizace systému byla dána existencí široké koalice OF-VPN-KDH, stojící proti KSČ.

Podle Duvergera<sup>664</sup> ale systém, který existoval mezi volbami v letech 1990 a 1992 nebyl multipartním systémem, protože subjekty, které se v něm nalézaly, tedy proměnlivé skupiny existující krátkou dobu, nebyly stranami. Nicméně zárodky multipartismu byly v tomto období mezi volbami v letech 1990 a 1992 položeny, a to kvůli názorovým štěpením uvnitř OF a VPN, respektive vzniku MKDP a ZDS.

<sup>659</sup> (pen). Politické spektrum. Mladá fronta Dnes. 21. března 1992, roč. 3, č. 69, s. 2.

<sup>660</sup> ČST Praha. Tisková konference ODA. In: Deník ČST [digitální záznam] TV, ČST, 17. dubna 1992, 19:30.

<sup>661</sup> KDH pro mezinárodní subjektivitu SR. Mladá fronta Dnes. 27. března 1992, roč. 3, č. 74, s. 1.

<sup>662</sup> KOPEČEK In: GJURIČOVÁ, 2011. s. 360-361.

<sup>663</sup> Za predominantní označuje Sartori takovou stranu, která získala minimálně o 10% více mandátů než všechny ostatní strany dohromady.

<sup>664</sup> DUVERGER, 1964.

Vláda národní oběti, vzešlá z výsledků voleb v roce 1990, odpovídá Sartoriho typu umírněného pluralismu, kdy z nejméně tří a nejvíce šesti relevantních stran s malou ideologickou vzdáleností je sestavena koaliční vláda<sup>665</sup>. Ani jedna ze zastoupených stran se nejevila jako antisystémová opozice<sup>666</sup> a nebyla zde ještě zastoupena bilaterální opozice<sup>667</sup>, v obou komorách FS se nacházelo dohromady sedm stran s predominantní koalicí OF-VPN. Ohledně ideové šíře stran, kterou Sartori pro umírněný pluralismus předpokládá co nejmenší, se dá říci, že i tento předpoklad byl naplněn, když většina autorů volby v roce 1990 pojímá spíše než jako klasické volby jako plebiscit o demokracii/komunismu, který sbližoval strany v pravé části spektra a díky ideové šíři OF-VPN, jež zmenšovala jejich vzdálenost komunistické straně.

Ohledně možností dalšího vývoje stranického systému, jak by probíhal při zachování OF a VPN jako širokých celospolečenských hnutí i po roce 1991, lze pouze spekulovat o možnosti jeho ustálení po volbách v roce 1992 jako bipartismu, ve kterém by koalice OF-VPN (případně s další stranou, která by jí poskytovala potřebnou většinu) nadále stála jako opozice vůči KSČ jako své alternativě, s vyloučenou možností ustavení široké koalice OF-VPN-KSČ. Vzhledem k ziskům komunistů v následujících volebních obdobích je patrně vyloučena i možnost alternace koalice OF-VPN a komunistů u moci, která je pro Sartoriho předpokladem, ale nikoliv nutností pro zařazení systému jako bipartismu, přičemž ostatní předpoklady systému bipartismu by zůstaly zachovány. Bipartismus by se mohl zachovat i po rozpadu federálního státu v jeho nástupnických republikách, ovšem jeho zachování by předpokládalo, aby názorová štěpení, která způsobila rozpad OF a VPN, byla buď vyřešena, nebo potlačena. Bipartismus v takovém prostředí by nejspíše byl silně polarizovaný kolem bloku OF/VPN a KSČ(M). Ustálení stranického systému jako bipartismu se ale kvůli různým názorovým proudům v rámci OF a VPN a jejich následnému rozpadu ukázalo jako nemožné.

Zachování bipartního systému by navíc předpokládalo i modifikaci volebního systému, protože systém proporčního zastoupení sklony k bipartismu eliminuje, když neposiluje sklon stran k jejich spojování. V systému poměrného zastoupení totiž strany mohou získat parlamentní zastoupení i samostatně. Tato multiplikační tendence systému proporčního zastoupení, řešená uzavírací klauzulí, koresponduje se štěpením existujících stran a přispívá k fragmentaci politického spektra. To se projevilo ve volbách v roce 1992 nárůstem počtu subjektů kandidujících do federálního parlamentu.

Po rozpadu OF a VPN, respektive vzniku a konsolidaci ODS, OH, HZDS a ODÚ-VPN v první polovině roku 1991, můžeme na federální úrovni hovořit o vzniku multipartního systému s bilaterální opozicí v podobě KSČ a HZDS.

### 2.4.3 Období od voleb v roce 1992 do zániku federace

Ve volbách v roce 1992 už existovaly všechny hlavní strany, které se v následujícím období<sup>668</sup> ukázaly jako dlouhodobě stabilní. Ve volbách do federálních struktur zvítězila koalice ODS a KDS se ziskem přes 33 % hlasů, druhou bylo HZDS také s více než 33 %, třetí nejsilnější formací se stala koalice Levý blok se ziskem přes 14 %, následována ČSSD se ziskem kolem 7 %, do obou komor ještě postoupilo Sdružení pro republiku-Republikánská strana Československa se ziskem přes 6 %. Volební zisky dalších stran viz tab. 4. Ostatní strany nepřekročily hranici 5 % hlasů. Oproti volbám v roce 1992 nezískala zastoupení ani v jedné z komor FS nejsilnější moravistická strana HSD-SMS, jejíž přístup k otázce státoprávního uspořádání formou tří rovnoprávných subjektů jako členů federace a usilování o znovuzavedení trestu smrti pravděpodobně zapříčinilo odliv voličů ve prospěch ostatních stran.

<sup>665</sup> Přestože ve vládě byla zastoupena KSČ, je díky ideové šíři OF/VPN tato vzdálenost menší.

<sup>666</sup> Důkazem pro tvrzení o absenci antisystémové opozice je zastoupení KSČ ve vládě.

<sup>667</sup> K jejímu zastoupení došlo až po volbách v roce 1992, kdy se do pravé části spektra dostala SPR-RSČ.

<sup>668</sup> V rámci České republiky a Slovenské republiky po rozpadu federace.

Tab. 5. Výsledky voleb do Federálního shromáždění ČSFR v roce 1992:

Sněmovna lidu FS ČSFR (klauzule 5%)			Sněmovna národů FS ČSFR (klauzule 5%)		
ODS-KDS	33,90 %	48 mandátů	ODS-KDS	33,43 %	37 mandátů
HZDS	33,54 %	24 mandátů	HZDS	33,85 %	33 mandátů
Levý blok <sup>669</sup>	14,27 %	29 mandátů <sup>670</sup>	Levý blok	14,48 %	28 mandátů <sup>671</sup>
SNS	9,39 %	6 mandátů	SNS	9,35 %	9 mandátů
KDH	8,96 %	6 mandátů	KDH	8,81 %	8 mandátů
ČSSD	7,67 %	10 mandátů	ČSSD	6,80 %	6 mandátů
Spolužitie	7,37 %	5 mandátů	MKH-Spoužitie	7,39 %	7 mandátů
SPR-RSČ	6,48 %	8 mandátů	SPR-RSČ	6,37 %	6 mandátů
KDU-ČSL	5,98 %	7 mandátů	KDU-ČSL	6,08 %	6 mandátů
LSU	5,84 %	7 mandátů	LSU	6,06 %	5 mandátů
			SDSS	6,09 %	5 mandátů

Ostatní politické strany a hnutí nepřekročily pětiprocentní hranici, stanovenou volebním zákonem pro vstup do Sněmovny lidu a Sněmovny národů FS ČSFR.

(Zdroj: wikipedia.cz. Citováno dne: 27. 8. 2015. Dostupné online z www: <https://goo.gl/hkjmBg> a <https://goo.gl/S602fx>.)

Podle bezprostřední reflexe voleb a programů stran v dobovém tisku se pravicové strany (ODS, KDS, KDU-ČSL, KDH) v názorech na většinu otázek ekonomické transformace a státoprávního uspořádání lišily pouze v detailech, zatímco levicové strany byly fragmentované a shodly se pouze na snaze o korekci ekonomické reformy; rozložení sil ve FS bylo natolik komplikované, že bez vytváření účelových koalic nemohly být schváleny ani běžné zákony, natož zákony ústavní, vyžadující podporu alespoň 3/5 poslanců<sup>672</sup>. Přístup HZDS k federálním orgánům by se dal hodnotit jako odmítavý, jelikož HZDS trvalo na své představě dvou nezávislých států a na Slovensku hodlalo vyhlásit referendum, které by ratifikovalo jednostranné vyhlášení samostatnosti<sup>673</sup>.

Federální vláda Jana Stráského, sestavená po volbách v roce 1992, disponovala většinou v obou komorách FS a byla sestavená z 6 členů za ODS, 4 za HZDS a 3 za KDU-ČSL. Oproti tomu předsednictvo FS bylo sestaveno většinou z představitelů levicových stran a nejsilnější strany, tedy ODS a HZDS, do něj navrhovaly pouze své druhořadé osobnosti, v čemž se dala spatřovat nevíra obou stran v další trvání federace<sup>674</sup>. Kromě koaličních poslanců ODS-KDS-KDU-ČSL a HZDS podpořila vládu i SDL, SNS. Proti vládě byli poslanci maďarských stran, většina členů LSU a SPR-RSČ. Klub KDH a ČSSD se hlasování zdržel, stejně jako část poslanců koalice Levý blok. Federální premiér Stráský (ODS) konstatoval, že reprezentace ODS a HZDS se zatím nedomluvily na budoucím uspořádání vztahů mezi republikami a konečné rozhodnutí přenechají zákonodárným sborům<sup>675</sup>.

Federální vláda, sestavená i přes značnou odlišnost programů ODS a HZDS, předstoupila před FS s programovým prohlášením, řešícím pouze vybraný okruh otázek a časově omezeným na období

<sup>669</sup> Koalici Levý blok tvořila KSČM a Strana demokratickej ľavice.

<sup>670</sup> Procentuální volební výsledek je za českou část federace, počet mandátů je součtem počtu poslanců zvolených v české (15 mandátů) i slovenské části federace, kde Strana demokratickej ľavice získala 14,44% hlasů a 10 mandátů.

<sup>671</sup> Procentuální volební výsledek je za českou část federace, počet mandátů je součtem počtu poslanců zvolených v české (15 mandátů) i slovenské části federace, kde Strana demokratickej ľavice získala 14,04% hlasů a 13 mandátů.

<sup>672</sup> BENDO VÁ, Jana. Nelehké parlamentní zítřky. Mladá fronta Dnes. 9. června 1992, roč. 3, č. 134, s. 6.

<sup>673</sup> PECHÁČKOVÁ, Marcela. HZDS nechce společný stát. Mladá fronta Dnes. 16. června 1992, roč. 3, č. 140, s. 1. Srovnání: (hri). Z politické scény. Socialistický program. Lidové noviny. 15. července 1992, roč. 5, č. 164, s. 3.

<sup>674</sup> BENDO VÁ, Jana, Zdeněk JOHN. Parlament kráčí vlevo. Mladá fronta Dnes. 18. června 1992, roč. 3, č. 142, s. 6.

<sup>675</sup> (nel, jik). Vláda dostala důvěru. Lidové noviny. 17. července 1992, roč. 5, č. 166, s. 1 a 8.

od voleb do 30. září 1992, do kdy mělo být dosaženo shody ohledně budoucího státoprávního uspořádání federace, a po tomto termínu měla přijít s rozšířeným programem<sup>676</sup>.

Den po vyslovení důvěry federální vládě odhlasovala SNR Deklaraci o svrchovanosti Slovenské republiky, v jejímž důsledku abdikoval Václav Havel na funkci prezidenta České a Slovenské Federativní Republiky, což v abdikčním dopisu odůvodnil tím, že v důsledku emancipačních snah Slovenska by se plněním svého slibu věrnosti České a Slovenské Federativní Republice mohl stát překážkou rozsáhlým změnám státnosti, k nimž stát po volbách směřoval<sup>677</sup>. Podle předsedy HZDS Vladimíra Mečiara byla deklarace signálem zralosti Slovenska<sup>678</sup> a obě republiky se měly nejprve konstituovat jako nezávislé subjekty a až poté měla přijít na řadu jednání o jejich budoucím vztahu<sup>679</sup>.

V rámci jednání o budoucí vládě byla podle KDH uzavřena tajná dohoda mezi ODS a HZDS, obsahující scénář vývoje směřujícího k rychlému rozpadu federálního státu<sup>680</sup>. Tato dohoda, uzavřená 23. července 1992, obsahuje ve druhé části ustanovení, že se obě politické strany zavazují pokusit se zabezpečit legitimitu procesu zániku československé federace. Budou prosazovat, aby federální shromáždění přijalo „zákon o způsobu zániku federace a o vypořádání majetkových a jiných vztahů“ (v termínu do 30. 9. 1992). V případě neprůchodnosti tohoto řešení se obě strany zavázaly udělat maximum pro udržení kontroly nad procesem rozpadu federace, zajistit jeho klidný, kulturní a nechaotický průběh<sup>681</sup>.

Tato dohoda byla ze strany ODS hodnocena jako uvědomění si nevynutitelnosti státoprávního uspořádání prosazovaného slovenskou stranou<sup>682</sup> a podle Jána Čarnogurského z KDH se jednalo o logické vyústění současného vývoje politické situace<sup>683</sup>.

Konečné datum zániku federálního státu a vzniku nástupnických subjektů 1. ledna 1993 bylo představiteli ODS a HZDS dohodnuto 26. srpna 1992<sup>684</sup>. Po tomto datu se už federální vláda a FS věnovaly z podstatných záležitostí pouze zákonům upravujícím majetkové vypořádání společného federálního majetku a zákonu o zániku federace a poslední zasedání obou komor Federálního shromáždění České a Slovenské Federativní Republiky proběhlo 17. prosince 1992 formou slavnostní recepcí.

Pokud by v roce 1992 proběhlo referendum, pro vystoupení z federace by začátkem července hlasovalo 24 % občanů České a 32 % občanů Slovenské republiky. Tyto počty, přesto, že se od listopadu 1991 bezmála zdvojnásobily, zdaleka nedosahovaly úrovně, požadované zákonem o referendu. Značná část občanů přiznávala, že je státoprávní problematikou otrávená (80 % v ČR a 71 % v SR). Údaje ukazují, že veřejné mínění ani v jedné z republik nebylo tak vyhraněné, jako postoje republikových politických reprezentací<sup>685</sup>.

---

<sup>676</sup> (nel, jik). Nejen na tři měsíce. Programové prohlášení federální vlády ve výborech FS. Lidové noviny. 15. července 1992, roč. 5, č. 164, s. 3.

<sup>677</sup> ČSFR bez prezidenta. Václav Havel včera oznámil své rozhodnutí odstoupit z funkce. Lidové noviny. 18. července 1992, roč. 5, č. 167, s. 1 a 8.

<sup>678</sup> (bb, rk). Po tisíci letech. SNR přijala deklaraci o svrchovanosti. Lidové noviny. 18. července 1992, roč. 5, č. 167, s. 1 a 8.

<sup>679</sup> Podle dohodnutého scénáře. Lidové noviny. 18. července 1992, roč. 5, č. 167, s. 3.

<sup>680</sup> Podle dohodnutého scénáře. Lidové noviny. 18. července 1992, roč. 5, č. 167, s. 3.

<sup>681</sup> Dokument. Politická dohoda mezi ODS a HZDS. Lidové noviny. 24. července 1992, roč. 5, č. 172, s. 3.

<sup>682</sup> (jc). Z politické scény. Úspěch jednání s HZDS. Lidové noviny. 25. července 1992, roč. 5, č. 172, s. 3.

<sup>683</sup> (jh). Z politické scény. Tajné důsledky rozdělení. Lidové noviny. 25. července 1992, roč. 5, č. 172, s. 3.

<sup>684</sup> (mip, jak, em). Příští rok samostatně. Páté kolo jednání představitelů ODS a HZDS opět v Brně. Lidové noviny. 27. srpna 1992, roč. 5, č. 201, s. 1 a 8.

<sup>685</sup> (kp). Unaveni politikou. Veřejnost začátkem července pro referendum. Lidové noviny. 29. července 1992, roč. 5, č. 176, s. 3.



Zatímco ve volbách v roce 1990 získalo parlamentní zastoupení 8 subjektů<sup>686</sup>, z nichž 2 se dají sumarizovat jako antikomunistické<sup>687</sup> (OF a VPN), komunistická strana (KSČ), 3 akcentující nacionalismus (SMKDH, SNS, HSD-SMS) a 2 křesťanskodemokratické (KDH, KDU), ve volbách v roce 1992 už parlamentní zastoupení získalo 11 subjektů<sup>688</sup> – 2 pravicové (koalice ODS-KDS a HZDS), komunisté (koalice Levý blok), 3 socialistické (ČSSD, LSU, SDSS), 2 křesťanskodemokratické (KDU-ČSL, KDH), 2 akcentující nacionalismus (SNS, MKH-Spolužitie) a 1 strana s až extrémně pravicovou orientací (SPR-RSČ). V tomto rozložení sil po volbách v roce 1992 je možné spatřovat výraznou duplikaci stranických systémů jednotlivých republik ve FS.

Nárůst počtu subjektů zastoupených ve Federálním shromáždění, respektive jejich ideová různost a výraznější profilace, demonstruje rostoucí stratifikaci společenských požadavků mezi volbami v letech 1990 a 1992, kterou se snažily reflektovat jednotlivé politické strany, respektive odráží se v něm do pádu komunistického režimu potlačované *cleavages*, zejména pak štěpení centrum/periferie, na které ukazuje vznik a parlamentní zastoupení SMKDH, HSD-SMS a SNS ve volebním období 1990-1992, ale i štěpení církev/stát, na které odkazuje vznik a zastoupení křesťanských a křesťansko-demokratických stran. Ve volebním období 1990-1992 se ještě projevuje štěpící linie město/venkov, reprezentovaná zastoupením Zemědělské strany a Strany zelených v rámci LSU, které lze také chápat jako rostoucí apel na postmateriální hodnoty, který se však objevil už před pádem komunistického režimu demonstracemi za zlepšení stavu životního prostředí.

Po volbách v roce 1992 se ve federálním parlamentu objevila bilaterální opozice a antisystémové strany, když do parlamentu vstoupila SPR-RSČ, považovaná za ultrapravicovou stranu, a také ČSSD, díky jejímuž vstupu se KSČ posunula na levý okraj spektra, a tím i do opozice. Byly zde také zastoupeny středové strany (KDU-ČSL a LSU). Byla zde také patrná i ideologická strukturace, která stála za rozpadem OF a VPN, přítomna byla nezodpovědná opozice (SPR-RSČ a KSČM, resp. koalice Levý blok), která se nemohla dostat do vlády kvůli své pozici na kraji spektra.

V předvolební kampani se také projevila politika „trumfování“, o které hovoří Sartori ve vztahu k polarizovanému pluralismu, když strany akcentovaly hospodářské reformy jako „ne/jistotu prosperity pro všechny/některé“.

---

<sup>686</sup> Z celkového počtu 35 subjektů kandidujících do FS v roce 1990 kandidovalo 21 subjektů do SL a 14 do SN. Zdroj: wikipedia.cz. Citováno: 3. 9. 2015. Dostupné online z www: <https://goo.gl/6lsmrx> a <https://goo.gl/NLPkNH>.

<sup>687</sup> OF a VPN se vzhledem ke svému charakteru nedají jasně označit jako pravicové, liberální, či středové strany.

<sup>688</sup> Z celkového počtu 63 subjektů kandidujících do FS v roce 1992 kandidovalo 21 subjektů do SL a do SN dokonce 42. Zdroj: wikipedia.cz. Citováno: 3. 9. 2015. Dostupné online z www: <https://goo.gl/xYa9wR> a <https://goo.gl/Rct3cY>.

## Závěr

Hlavním cílem této práce bylo analyzovat formování federálního stranického systému v Československu v letech 1989–1992/1993 z hlediska právních norem různého stupně, přijatých ve sledovaném období, které jeho formování mohly ovlivnit. Pro dosažení tohoto cíle byly využity poznatky z oboru tranzitologie, teorie politických stran, teorie stranických systémů a analýza relevantních právních norem.

Federální stranický systém vznikal v komplikovaných podmínkách mnohonárodnostního státu, ve kterém se po dlouhém období prosazování umělé ideologicky podmíněné celospolečenské homogenizace, centrálně plánované ekonomiky a uměle udržované životní úrovně obyvatel začínaly projevovat kontextuální problémy, plynoucí z nevyváženého národnostního složení, rozdílné úrovně rozvoje republik a přechodu k tržní ekonomice.

Etablování stranického systému v těchto podmínkách probíhalo na základě tzv. malého zákona o politických stranách a jeho pozdější novelizace zákonem č. 424/1991 Sb., které umožnily institucionalizaci společenských požadavků prostřednictvím politických stran a hnutí, jejichž vznik tyto zákony upravovaly. Tyto strany a hnutí se mohly bez omezení ucházet o přízeň voličů v rámci svobodných voleb, využívajících systém poměrného zastoupení, zavedený zákonem o volbách do Federálního shromáždění č. 47/1990 Sb., čímž bylo dosaženo adekvátního zastoupení těchto požadavků, odpovídajícího jejich společenské relevanci.

Tato změna volebního zákona, respektive volebního systému z jednokolového většinového systému využívaného předchozím zákonem č. 44/1971 Sb., na systém poměrného zastoupení zavedený pozdější právní úpravou, se podle teorie stranických systémů jeví jako nejpodstatnější aspekt jejich formování kvůli vlivu, který má využitý volební systém na systém stranický. Jednokolový většinový systém je totiž příznivější pro formování bipartismu, zatímco systém poměrného zastoupení favorizuje vznik multipartismu. Podle modelu stranického systému, vytvořeného na základě zákona č. 44/1971 Sb., by tak bipartní systém tvořený koalici OF–VPN s opozicí v podobě KSČ vedl v důsledku názorové heterogenity OF a VPN a projevů kontextuálních problémů k zablokování Federálního shromáždění a urychlení rozpadu nejen těchto hnutí, ale i společného státu. Jednokolový většinový volební systém a bipartní stranický systém se tak nejeví jako vhodné pro mnohonárodnostní stát. Naopak systém poměrného zastoupení s uzavírací klauzulí umožňuje odpovídající míru reflexe společenských požadavků prostřednictvím jejich zastoupení na půdě Federálního shromáždění, jehož síla odpovídá míře jejich relevance, a zároveň omezuje fragmentaci stranického systému, čímž vede k vzniku multipartitního systému, který se pro mnohonárodnostní stát jeví jako vhodnější.

Pokud by nedošlo k rozpadu federálního soustátí v důsledku silících emancipačních snah Slovenské republiky, federální stranický systém by se mohl ustálit jako umírněný pluralismus s bilaterální opozicí v podobě KSČ (a KSS) v levé a SPR-RSČ (a SNS) v pravé části politického spektra, jehož ideovou šíří by uzavíraly. Subjektům ideologicky stojícím nalevo od KSČ a napravo od SPR-RSČ by na základě zákona č. 424/1991 Sb. pravděpodobně nebylo umožněno působení jako politickým stranám či by takové subjekty byly zrušeny s odkazem na jejich směřování k odstranění podstatných náležitostí demokratického právního státu.

Ohledně zařazení československé tranzice jako konkrétního typu přechodu se jednalo podle Huntingtona o přeměnu (*transreplacement*), podle Karl-Schmitterovy typologie o reformu, Stepano by jej mohl zařadit jako široký opoziční pakt a Dvořáková a Kunc hovoří o sjednaném přechodu. Ačkoliv tyto autoři zvolili různá pojmenování a jednotlivé typy definují s rozdílnou podrobností, v mnoha ohledech se shodují. Především se jedná o to, že změny jsou prováděny na základě kompromisů mezi režimními elitami a představiteli opozice, podpořenými lidovými masami. Takovéto sjednané přechody, které nejsou doprovázeny výraznějšími a dlouhodobými nepokoji, vždy a u všech autorů zaujímaly privilegiované postavení jako ideální, avšak nejobtížněji dosažitelná cesta.

Když uvažují o stranických systémech, většina autorů považuje za ustálený takový stranický systém, který přetrvá alespoň po tři po sobě jdoucí volební období. V případě československého

federálního stranického systému je ovšem jeho klasifikace složitější, pokud ne přímo nemožná, jelikož zanikl dříve, než se stačil zkonsolidovat jako stranický systém konkrétního typu, tedy již po nedokončeném druhém období. Po svržení autoritativního komunistického režimu byly ve velmi krátkém časovém úseku ustaveny či obnoveny další politické strany a politická hnutí na základě malého zákona o politických stranách č. 15/1990 Sb. V letech 1990-1992 pak nárůst počtu relevantních politických stran a politických hnutí pokračoval, zejména po rozpadu OF a VPN. V důsledku tranzičních procesů a kontextuálních problémů mnohonárodnostního státu, jakým bylo Československo, pak už od počátku roku 1990 docházelo k prohlubování sporů mezi českou a slovenskou politickou reprezentací, týkajících se nikoliv pouze tranzice a ekonomické transformace, ale zejména postavení Slovenska v rámci společného státu a jeho státoprávního uspořádání. V důsledku těchto sporů je možné pozorovat stále intenzivnější projevy slovenského nacionalismu, které vedly k přijetí deklarace o svrchovanosti Slovenska a akcelerovaly po volbách v roce 1992, po nichž byla přijata politická dohoda o rozdělení společného státu k 31. prosinci 1992.

Vytváření modelů formování stranického systému na základě právních norem kodifikujících politické stranictví a volby do zákonodárných sborů, jejichž několik variant bylo v rámci této práce nabídnuto, se musí potýkat s konstantním ideovým a programovým vývojem politických stran a hnutí, ke kterému dochází v rané fázi jejich existence v nově vznikajícím stranickém systému. V důsledku těchto změn byly strany a hnutí velmi proměnlivé a docházelo k jejich častým štěpením a přestupům poslanců jak mezi frakcemi v rámci stran a hnutí, tak mezi stranami a hnutími navzájem kvůli jejich pokračující ideové a programové profilaci a případné fragmentaci. Tato neustálenost znemožňuje brát při konstruování modelů stranického systému do úvahy interakce, které by bylo možné alespoň částečně předvídat mezi konsolidovanými politickými stranami s vyhraněným ideologickým profilem a dlouhodobě platným politickým programem. Současně jejich krátká existence neposkytuje dostatek indicií v podobě informací o jejich předchozích interakcích.

Přesný model možného formování stranického systému by vyžadoval mnohem hlubší analýzu tehdejší společnosti nejen z pohledu politické vědy, ale i z pohledu sociologie a právní vědy, aby bylo možné jednotlivým ideově-programovým opcím politických stran přiřadit míru jejich relevance v rámci systému. Takováto analýza a vytvoření přesného modelu ovšem není vzhledem k rozsahu této práce možná, a je tak nutné spokojit se pouze s přibližným modelem, vycházejícím z předpokládaných emocí, pociťovaných společností ve sledovaném období, a neodborné interpretace a srovnání obsahu textů právních norem, které je v práci obsaženo.

Proměnlivý počet subjektů, rozdílná míra jejich stability a konsolidace a celkový vývoj na federální politické scéně, spolu s rozdílným vnímáním voleb, které byly v roce 1990 vnímány a prezentovány jako plebiscit o starém a novém režimu a v roce 1992 jako rozhodování o budoucnosti společného státu spíše než jako volba mezi konkrétními programovými opcemi politických stran, také umožňuje podat spíše jen popis formování federálního stranického systému během jednotlivých volebních období Federálního shromáždění než jeho konkrétní klasifikaci.

Uvažujeme-li o OF a VPN jako o koalici stran, jednalo se v počáteční fázi konsolidace stranického systému o systém s predominantní stranou a za předpokladu, že by nedošlo k rozpadu těchto hnutí, by se tento systém v této podobě pravděpodobně mohl ustálit, ale ani tak by nebyl zárukou přetrvání federálního soustátí v důsledku národnostních pnutí mezi politickými reprezentacemi republik.

Rozpadem OF a VPN v roce 1991 došlo ke vzniku pluralitního multipartismu s bipolární opozicí, zastoupenou komunistickými stranami v levé části politického spektra a Stranou pro republiku-Republikánskou stranou Československa a Slovenskou národní stranou v pravé části. Tato zdvojená bilaterální opozice svědčila o prohlubujících se národnostních pnutích, která podle průzkumů veřejného mínění nebyla pociťována občany republik, ale republikovými politickými reprezentacemi, usilujícími o větší podíl na moci.

Strany fungující nejen ve vznikajícím stranickém systému jsou vždy konfrontovány s vlnami společností pociťovaných emocí, které vedly k jejich vzniku a prosazení a jsou nejsilněji pociťovány během předvolebních kampaní. Když tyto emoce opadnou, může strana čelit existenční krizi. Tomuto emočnímu faktoru čelila ve volbách v roce 1990 komunistická strana, když občané chápali volby jako

plebiscit o budoucím směřování státu a společnosti, a ve volbách v roce 1992 pak také HSD-SMS, která po náhlém vzestupu moravistického hnutí před volbami v roce 1990 díky svému usilování o obnovení zemského uspořádání státu, případně až odtržení Moravy a vznik suverénního moravského státu, ztratila v době obav o budoucnost federálního státu sympatie voličů a ve volbách v roce 1992 již neuspěla.

Existenční krizí ovšem procházejí i strany, které dosáhnou naplnění svého politického programu. Toto se týká zejména širokých koalic rozdílných názorových proudů, které jsou spojeny pouze prosazením konkrétních shodných bodů svých programů či existencí společného nepřítele, jakými byly OF a VPN. V nich dochází ke sporům ohledně jejich dalšího trvání, programového směřování a ke krystalizaci jednotlivých názorových platforem, které navzájem soupeří o získání kontroly nad koalicí jako celkem. V důsledku tohoto soupeření dochází k jejich štěpení a vzniku nových politických stran, které hledají vlastní programové cíle, aby se odlišily od ostatních proudů.

Není tedy možné očekávat, že uplatnění standardních postupů, platných a užívaných pro konsolidované demokracie západní Evropy, přinese relevantní výsledky při zkoumání neustálených stranických systémů v regionu středovýchodní Evropy v poslední dekádě dvacátého století. Ani zdánlivě ustálené stranické systémy ale nevylučují možnost své změny, nicméně pouze ustálené systémy jsou schopny tuto změnu ovlivňovat. Je naopak nutné počítat s tím, že nalezení vzorců fungování a interakcí v neustálených mladých systémech bude složitější, a úměrně tomu snížit očekávání ohledně možnosti s definitivní platností určit konkrétní systém jako stranický systém určeného typu.

Vzhledem ke krátkému trvání federativního uspořádání společného demokratického československého státu, ve kterém do rozpadu federace proběhly pouze dvoje volby, mezi nimiž došlo k výrazným změnám ve společnosti i ve stranickém systému, není možné stranický systém České a Slovenské Federativní Republiky s konečnou platností určit jako konkrétní typ stranického systému. K takovému určení by bylo nutné, aby společný stát trval ještě další minimálně jedno, nejlépe však tři a více volebních období.

Následné přežití demokratického režimu jak v České, tak ve Slovenské republice však naznačuje, že tranzice, jak byla započata událostmi konce roku 1989, byla úspěšná a položila základy konsolidace demokratického režimu v obou nástupnických státech, které si parlamentní demokracii ponechaly jako politické zřízení, jež nadále samostatně konsolidovaly a rozvíjely již jako nezávislé demokratické suverénní právní státy.

Původní předpoklad projektu této práce počítal s tím, že na formování federálního stranického systému měly vliv přijímané zákony a ústavní zákony, které postupně modifikovaly podmínky jeho fungování v měnící se společnosti směrem k pluralitnímu stranickému systému, který by byl svébytnou obdobou stranických systémů fungujících v jiných složených státních útvarech. Proto byl v práci věnován prostor srovnání právních norem různého stupně a na základě jejich obsahové analýzy pak byly vytvořeny modely možného formování federálního stranického systému. Při studiu dostupných materiálů ovšem vyšlo najevo, že větší vliv na konsolidaci federálního stranického systému měly postoje politických reprezentací republik, respektive různá intenzita vnímání projevů štěpení centrum/periferie na české a na slovenské straně, které slovenská politická reprezentace vnímala jako prioritní otázku a snažila se o posilování kompetencí republik, zatímco česká a federální politická reprezentace shodně vnímaly toto štěpení jako sekundární problém a soustředily své síly na provedení ekonomické transformace od centrálně plánované k tržní ekonomice. Formování federálního stranického systému tedy neprobíhalo ani tak na základě legislativních aspektů, které byly zkoumány a mohly jej ovlivnit, jako na základě těchto rozporů mezi politickými reprezentacemi republik a národnostního pnutí, které byly ve státě a společnosti doposud uměle homogenizované komunistickým režimem nepodstatné či nebylo nutné je řešit, jako je tomu v případě transformace komunismem prosazované centrálně plánované ekonomiky na ekonomiku tržní, která byla jedním z krystalizačních jader těchto sporů.

Vliv federální legislativy na stranický systém federální úrovně je možné pozorovat pouze nepřímo, a to nikoliv prostřednictvím zákonů, které by se přímo dotýkaly fungování politických stran, stranického systému a voleb. Mnohem přímější vliv na jeho formování měly právní normy, upravující

ekonomickou transformaci a státoprávní uspořádání federálního soustátí, kterým byla jednotlivými politickými reprezentacemi obou republik přikládána různá důležitost. Pro politickou reprezentaci České republiky a federální vládu byly prioritní otázky spojené s ekonomickou transformací, zatímco pro slovenskou politickou reprezentaci byly prioritní otázky státoprávního uspořádání a postavení republik v rámci federace, které chtěla modifikovat, aby korespondovaly s novými podmínkami, a otázkám spojeným s ekonomickou transformací přisuzovala politická reprezentace Slovenské republiky sekundární charakter. Federální vláda a úřad prezidenta v těchto otázkách sehrávaly roli mediátora, ovšem bez většího vlivu na skutečné dění.

Obecně je tedy možné říci, že na formování federálního stranického systému v Československu neměly vliv legislativní aspekty, tedy právní normy upravující jeho fungování, ale formoval se na základě projevů kontextuálních problémů spojených s tranzicí k demokracii, jejichž projevy se objevily hned v první polovině roku 1990.

## Summary

The purpose of this thesis was to analyse forming of the party system of the party system on the federal level of Czechoslovak federal republic between the years 1989 and 1992/1993. This analyse is based on legal rights of different level, accepted in mentioned period. Knowledge from the fields of theory of transition to democracy, theory of the political parties and the party systems and analysis of the legal rights were used to achieve this aim. Federal party system come to existence in the conditions of multinational state where began to appear contextual problems as a consequence of unbalanced ethnic composition, different levels of development of Czech and Slovak republic and transition to market economy.

The establishment of the party system took place on so called "Small Act on Political Parties" and its subsequent amendments, which enabled institutionalization of social demands thru political parties and political movements and allowed them on unlimited participation in the free elections with a system of proportional representation which enabled adequate representation of those demands responding to their social relevance. Modification of the elections system to the proportional representation seems to be the most important aspect of the forming of the party system because of the influence of the proportional system on the party system. System of proportional representation with the closing clause enables adequate level of reflexion of the common interests through their representation at the Federal Assembly of the Czechoslovak republic whose strength corresponds to the degree of their social relevance while reducing fragmentations of the party system which leads to formation of the multipartist party system which seems to be the best for the multinational state so the federal party system might to be settled as a moderate pluralism with a lateral opposition.

Construction of the models of a party system must contend with constant ideological and programmatic development of political parties and movements. Because of this permanent development is not possible to take into account interactions which could be predicted between already consolidated political subjects. An exact model of possible party system forming require deeper multidisciplinary analyse of that time society which is not possible to offer in the frame of this thesis so it is necessary to be satisfied with approximate models. Variable number of subjects with different level of their stability and consolidation and development on the federal level of politics along with different way of perception of the elections in focused period allow us to offer rather description of actual federal party system forming than its exact classification. With regard to short period of common Czechoslovak democratic state after 1989 during which significant changes of society and party system happened it is not possible to classify the party system of the Czech and Slovak Federal Republic as a party system of exact type.

The original assumption of this thesis was that the forming of the federal party system was influenced mainly by legal rights modifying its function towards pluralist party system. Regarding to this assumption this thesis contains comparison of legal rights of different level as a basis for construction of models of possible forming of the federal party system. Study of available materials clarified much more significant influence of attitudes of political representations of republics to forming of the federal party system so its formation was not based mainly on legal rights but was based on ethnic tensions which were so far artificially suppressed by communist regime. The impact of federal legislation is possible to be seen only indirectly through laws governing economic transformation and status of republics in federation.

Generally is possible to say, that forming of federal party system in Czechoslovakia in the period between 1989 and 1992/1993 was not influenced by legal aspects – constitutional laws and laws – governing its function. The Czechoslovak federal party system was formed at the basis of expressions of contextual issues connected to transition to democracy that have emerged already in first half of the year 1990.

# Literatura

## Teoretická část

DUVERGER, Maurice. *Political parties: their organization and activity in the modern state*. 1. vyd. North, Barbara; North, Robert C. Předmluva Brogan, D. W. Londýn: Methuen, 1964, 439 s. University Paperbacks, UP 82.

DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra a Jiří KUNC. *O přechodech k demokracii*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 1994, 156 s. ISBN 80-901424-8-6.

FIALA, Petr. *Teorie politických stran*. Brno: Barrister & Principal, 1998, 263 s. ISBN 80-85947-31-5.

HUNTINGTON, Samuel P. *Třetí vlna: demokratizace na sklonku dvacátého století*. 1. vyd. Brno: CDK (Centrum pro studium demokracie a kultury), 2008, 343 s. ISBN 978-80-7325-156-7.

KLOKOČKA, Vladimír. *Ústavněprávní kontexty vyrovnání se s totalitní minulostí* [ve státech střední Evropy]: [sborník příspěvků z Konference střeoevropských ústavních soudů]. Praha: Linde, 2003, 181 s. ISBN 80-7201-428-5.

KUBÁT, Michal. *Postkomunismus a demokracie: politika ve středovýchodní Evropě*. Praha: Dokořán, 2003, 125 s. ISBN 80-86569-47-0.

LINZ, Juan J, STEPAN, Alfred. *Problems of Democratic Transition and Consolidation*. Baltimore: John Hopkins University Press, 1996. Dostupné online z [www: http://polisci2.ucsd.edu/democracy/documents/LinzandStepan-TransitionandConsolidation.pdf](http://polisci2.ucsd.edu/democracy/documents/LinzandStepan-TransitionandConsolidation.pdf).

MERKEL Wolfgang. *Plausible Theory, Unexpected Results: the Rapid Democratic Consolidation in Central and Eastern Europe*. IPG 2/2008, 2008. Dostupné online z [www: http://goo.gl/mWfQC1](http://goo.gl/mWfQC1).

SARTORI, Giovanni. *Strany a stranické systémy: schéma pro analýzu*. 1. vyd. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2005, 466 s. ISBN 80-7325-062-4.

STRMISKA, Maxmilián. *Postkomunistické stranické soustavy a politická pluralita*. 1. vyd. Brno: Mezinárodní politologický ústav MU, 1999, 130 s. ISBN 80-210-2218-3.

## Analytická část

BUREŠ, Jan, Jakub CHARVÁT a Petr JUST. *Levice v České republice a na Slovensku 1989-2009*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010. ISBN 978-80-7380-294-3.

BUREŠ, Jan. *Občanské fórum*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, 303 s. ISBN 978-80-7380-087-1.

DIMUN, Petr a Milan J HAMERSKÝ. *10 let na straně svobody: kronika ODA z let 1989-1999*. 1. vyd. Brno: Bachant, 1999, 429 s. ISBN 80-902631-4-3.

FIALA, Petr. *Český politický katolicismus 1848-2005*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2008, 535 s., xxxii s. obr. příl. ISBN 978-80-7325-155-0. Dostupné z: <http://goo.gl/tVPObC>,

GÁL, Fedor. *Z prvej ruky*. Bratislava: Archa, 1991. ISBN 80-7115-017-7.

GJURIČOVÁ, Adéla. *Rozdělení minulostí: vytváření politických identit v České republice po roce 1989*. Praha: Knihovna Václava Havla, 2011. Edice Knihovny Václava Havla. ISBN 978-80-87490-03-7.

HONAJZER, Jiří. *Občanské fórum: vznik, vývoj a rozpad*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1996, 107 s., 27 fot. ISBN 80-235-0076-7.

KOPEČEK, Lubomír. *Demokracie, diktatury a politické stranictví na Slovensku*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2006, 347 s. ISBN 80-7325-076-4.

MALÍŘ, Jiří a Pavel MAREK. *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004* [online]. Brno: Doplněk, 2005, 1826 s. ISBN 80-7239-178-x1.

MITROFANOV, Alexandr. *Za fasádou lidového domu: česká sociální demokracie 1989-98 : lidé události*. Praha: Aurora, 1998. ISBN 80-85974-41-X.

SOKOL, Petr a Zbyněk KLÍČ. *20 let Občanské demokratické strany: 1991-2011*. Praha: ODS Publishing, 2011, 284 s. ISBN 978-80-254-9937-5.

SRINGEROVÁ, Pavlína. *Analýza vývoje a činnosti moravistických politických subjektů v letech 1989-2005*. 1. Vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2010, 259 s. ISBN 978-80-7325-239-7.

STRMISKA, Maxmilián, Vít HLOUŠEK, Lubomír KOPEČEK a Roman CHYTILEK. *Politické strany moderní Evropy: analýza stranicko-politických systémů*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2005, 727 s. ISBN 80-7367-038-0.

SUK, Jiří, František KOUDELKA a Jaroslav CUHRA. *Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985-1990*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1999, 143 s. ISBN 80-85270-88-9.

SUK, Jiří. *Konstituční, nebo existenciální revoluce?: Václav Havel a Federální shromáždění 1989/1990 : studie a dokumenty*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2014, 181 s. ISBN 978-80-7285-176-8.

TŮMA, Oldřich. *Zítřka zase tady: protirežimní demonstrace v předlistopadové Praze jako politický a sociální fenomén*. Praha: Maxdorf, 1994, 84 s. ISBN 80-85800-21-7.



## **Elektronické zdroje**

### **Tematické portály:**

Totalita.cz. Dostupné online z www: <http://www.totalita.cz/>.

Politikakscm.cz. Dostupné online z www: <http://www.politikakscm.cz/>.

Demokratická revoluce 1989. Dostupný z www: <http://www.89.usd.cas.cz/1990.html>.

### **Portály politických stran:**

cssd.cz. Citováno 19. 8. 2015. Dostupné online z www: <http://www.cssd.cz/>.

oda.cz. Citováno dne 25. 8. 2015. Dostupné online z www: <http://www.oda.cz/default.asp>.

ods.cz. Citováno 19. 8. 2015. Dostupné online z www: <http://www.ods.cz/historie>.

### **Pomocné elektronické zdroje:**

wikipedia.cz. Dostupné online z www: [https://cs.wikipedia.org/wiki/Hlavn%C3%AD\\_strana](https://cs.wikipedia.org/wiki/Hlavn%C3%AD_strana).

## Použité tabulky:

Tab. 1. Srovnání typologií zmíněných autorů:

		Huntington	Karl-Schmitter	Stepan	Dvořáková, Kunc
Podnět k tranzici přichází ze strany	Režimní elity	Přerod (transformation)	Vnucení	Demokratizace zevnitř režimu	Sebevyloučení
	Režimu + opozice	Přeměna (transreplacement)	Pakt	Široký opoziční pakt	Sjednaný přechod
	Opozice/masy	Výměna (replacement)	Reforma	Ukončení tlakem společnosti	Zhroucení/kolaps
			revoluce	Organizovaná násilná revolta Revoluční válka vedená marxisty	
Míra násilnosti:		Nenásilná	Žádná, či malá	Násilná	

Tab. 2. Časové rozvržení problémů v průběhu tranzice

Typ problémů	Politický vývoj		
	Autoritářský systém	Demokratizace	Demokratický systém
Kontextuální			
Přechodové			
Systémové			

Zdroj: HUNTINGTON, Samuel P. *Třetí vlna: demokratizace na sklonku dvacátého století*. 1. vyd. Brno: CDK (Centrum pro studium demokracie a kultury), 2008, 343 s. ISBN 978-80-7325-156-7. s. 205.

Tab. 3. Charakteristika unipartistických států podle typů a kritérií

Charakteristika unipartistických států podle typů a kritérií:			
Kritérium\Typ režimu	Totalitní unipartismus	Autoritářský unipartismus	Pragmatický unipartismus
Ideologie	Silná a totalitní	Slabší a netotalitní	Irelevantní, nebo velmi slabá
Nátlak, vynucování, mobilizace	Vysoká	Střední	Nízká
Politika vs. vnější skupiny	Destruktivní	Diskriminující	Absorbující
Subskupinová nezávislost	Žádná	Omezená na nepolitické skupiny	Povolená, nebo tolerovaná
Svévole	Neomezená a nepředvídatelná	V předvídatelných mezích	Omezená

Zdroj: SARTORI, Giovanni. *Strany a stranické systémy: schéma pro analýzu*. 1. vyd. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2005, 466 s. ISBN 80-7325-0624-4. s. 231.

Tab. 4. Výsledky voleb do Federálního shromáždění ČSFR v roce 1990:

Sněmovna lidu FS ČSFR (klauzule 5%)			Sněmovna národů FS ČSFR (klauzule 5%)		
OF	53,15 %	68 mandátů	OF	49,96 %	50 mandátů
VPN	32,54 %	19 mandátů	VPN	37,28 %	33 mandátů
KDH	18,98 %	11 mandátů	KDH	16,66 %	14 mandátů
KSČ	13,48 %	23 mandátů <sup>689</sup>	KSČ	13,80 %	24 mandátů <sup>690</sup>
SNS	10,96 %	6 mandátů	SNS	11,44 %	9 mandátů
KDU	8,96 %	9 mandátů	KDU	8,75 %	6 mandátů
SMKDH	8,58 %	5 mandátů	SMKDH	8,49 %	7 mandátů
HSD-SMS	7,89 %	9 mandátů	HSD-SMS	9,10 %	7 mandátů

Ostatní politické strany a hnutí nepřekročily pětiprocentní hranici, stanovenou volebním zákonem pro vstup do Sněmovny lidu a Sněmovny národů FS ČSFR.

(Zdroj: SUK, Jiří, František KOUDELA a Jaroslav CUHRA. *Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985-1990*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1999, 143 s. ISBN 80-85270-88-9. s. 136-137.)

Tab. 5. Výsledky voleb do Federálního shromáždění ČSFR v roce 1992:

Sněmovna lidu FS ČSFR (klauzule 5%)			Sněmovna národů FS ČSFR (klauzule 5%)		
ODS-KDS	33,90 %	48 mandátů	ODS-KDS	33,43 %	37 mandátů
HZDS	33,54 %	24 mandátů	HZDS	33,85 %	33 mandátů
Levý blok <sup>691</sup>	14,27 %	29 mandátů <sup>692</sup>	Levý blok	14,48 %	28 mandátů <sup>693</sup>
SNS	9,39 %	6 mandátů	SNS	9,35 %	9 mandátů
KDH	8,96 %	6 mandátů	KDH	8,81 %	8 mandátů
ČSSD	7,67 %	10 mandátů	ČSSD	6,80 %	6 mandátů
Spolužitie	7,37 %	5 mandátů	MKH-Spoužitie	7,39 %	7 mandátů
SPR-RSČ	6,48 %	8 mandátů	SPR-RSČ	6,37 %	6 mandátů
KDU-ČSL	5,98 %	7 mandátů	KDU-ČSL	6,08 %	6 mandátů
LSU	5,84 %	7 mandátů	LSU	6,06 %	5 mandátů
			SDSS	6,09 %	5 mandátů

Ostatní politické strany a hnutí nepřekročily pětiprocentní hranici, stanovenou volebním zákonem pro vstup do Sněmovny lidu a Sněmovny národů FS ČSFR.

(Zdroj: wikipedia.cz. Citováno dne: 27. 8. 2015. Dostupné online z www: <https://goo.gl/hkjmBg> a <https://goo.gl/S602fx>.)

<sup>689</sup> Procentuální volební výsledek je za českou část federace, počet mandátů je součtem počtu poslanců zvolených v české (15 mandátů) i slovenské části federace, kde KSČ získala 13,8% hlasů a 8 mandátů.

<sup>690</sup> Procentuální volební výsledek je za českou část federace, počet mandátů je součtem počtu poslanců zvolených v české (12 mandátů) i slovenské části federace, kde KSČ získala 13,43% hlasů a 12 mandátů.

<sup>691</sup> Koalici Levý blok tvořila KSČM a Strana demokratickej ľavice.

<sup>692</sup> Procentuální volební výsledek je za českou část federace, počet mandátů je součtem počtu poslanců zvolených v české (15 mandátů) i slovenské části federace, kde Strana demokratickej ľavice získala 14,44% hlasů a 10 mandátů.

<sup>693</sup> Procentuální volební výsledek je za českou část federace, počet mandátů je součtem počtu poslanců zvolených v české (15 mandátů) i slovenské části federace, kde Strana demokratickej ľavice získala 14,04% hlasů a 13 mandátů.

## Právní normy

### Právní normy přijaté před rokem 1989:

ČESKOSLOVENSKÁ SOCIALISTICKÁ REPUBLIKA. Zákon č. 44 ze dne 6. července 1971 o volbách do Federálního shromáždění. In: Sbírka zákonů Československé socialistické republiky. 1971, částka 14. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1971-44/zneni-0](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1971-44/zneni-0).

ČESKOSLOVENSKÁ SOCIALISTICKÁ REPUBLIKA. Ústavní zákon č. 183 ze dne 28. prosince 1989 o volbě nových poslanců zákonodárných sborů. In: Sbírka zákonů Československé socialistické republiky. 1989, částka 37. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1989-183/zneni-0](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1989-183/zneni-0).

### Právní normy přijaté v roce 1990:

ČESKOSLOVENSKÁ SOCIALISTICKÁ REPUBLIKA. Ústavní zákon č. 14 ze dne 23. ledna 1990 o odvolávání poslanců zastupitelských sborů a volbě nových poslanců národních výborů. In: Sbírka zákonů Československé socialistické republiky. 1990, částka 4. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-14/zneni-0](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-14/zneni-0).

ČESKOSLOVENSKÁ SOCIALISTICKÁ REPUBLIKA. Zákon č. 15 ze dne 23. ledna 1990 o politických stranách. In: Sbírka zákonů Československé socialistické republiky. 1990, částka 4. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-15/zneni-19900123](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-15/zneni-19900123).

ČESKOSLOVENSKÁ SOCIALISTICKÁ REPUBLIKA. Ústavní zákon č. 45 ze dne 27. února 1990 o zkrácení volebního období zákonodárných sborů. In: Sbírka zákonů Československé socialistické republiky. 1990, částka 11. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-45/zneni-0](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-45/zneni-0).

ČESKOSLOVENSKÁ SOCIALISTICKÁ REPUBLIKA. Zákon č. 47 ze dne 27. února 1990 o volbách do Federálního shromáždění. In: Sbírka zákonů Československé socialistické republiky. 1990, částka 11. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-47/zneni-0](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-47/zneni-0).

ČESKOSLOVENSKÁ SOCIALISTICKÁ REPUBLIKA. Zákon č. 83 ze dne 27. března 1990 o sdružování občanů. In: Sbírka zákonů Československé socialistické republiky. 1990, částka 19. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-83/zneni-0](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-83/zneni-0).

ČESKOSLOVENSKÁ FEDERATIVNÍ REPUBLIKA. Ústavní zákon č. 81 ze dne 29. března 1990 o změně názvu Československé socialistické republiky. In: Sbírka zákonů Československé federativní republiky. 1990, částka 19. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-81/zneni-0](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-81/zneni-0).

ČESKÁ A SLOVENSKÁ FEDERATIVNÍ REPUBLIKA. Ústavní zákon č. 101 ze dne 20. dubna 1990 o změně názvu Československé federativní republiky. In: Sbírka zákonů České a Slovenské Federativní Republiky. 1990, částka 21. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-101/zneni-0](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-101/zneni-0).

ČESKÁ A SLOVENSKÁ FEDERATIVNÍ REPUBLIKA. Zákonné opatření předsednictva Federálního shromáždění ze dne 18. května 1990 o některých opatřeních týkajících se politických stran, politických hnutí a společenských organizací. In: Sbírka zákonů České a Slovenské Federativní Republiky. 1990, částka 31. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-177/zneni-0](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-177/zneni-0).

ČESKÁ A SLOVENSKÁ FEDERATIVNÍ REPUBLIKA. Ústavní zákon č. 496 ze dne 16. listopadu 1990 o navrácení majetku Komunistické strany Československa lidu České a Slovenské Federativní

Republiky. In: Sbírka zákonů České a Slovenské Federativní Republiky. 1990, částka 82. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-496/zneni-0](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-496/zneni-0).

#### **Právní normy přijaté v roce 1991:**

ČESKÁ A SLOVENSKÁ FEDERATIVNÍ REPUBLIKA. Zákon č. 103 ze dne 8. dubna 1991 ústavní zákon o československé federaci (úplné znění, jak vyplývá z pozdějších změn a doplnění). In: Sbírka zákonů České a Slovenské Federativní Republiky. 1991, částka 22. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1991-103](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1991-103).

ČESKÁ A SLOVENSKÁ FEDERATIVNÍ REPUBLIKA. Zákon č. 424 ze dne 2. října 1991 o sdružování v politických stranách a v politických hnutích. In: Sbírka zákonů České a Slovenské Federativní Republiky. 1991, částka 81. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1991-424](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1991-424).

ČESKÁ A SLOVENSKÁ FEDERATIVNÍ REPUBLIKA. Zákon č. 451 ze dne 4. října 1991, kterým se stanoví některé další předpoklady pro výkon některých funkcí ve státních orgánech a organizacích České a Slovenské Federativní Republiky, České republiky a Slovenské republiky. In: Sbírka zákonů České a Slovenské Federativní Republiky. 1991, částka 8. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1991-451](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1991-451).

#### **Právní normy přijaté v roce 1992:**

ČESKÁ A SLOVENSKÁ FEDERATIVNÍ REPUBLIKA. Zákon č. 60 ze dne 28. února 1992 úplné znění zákona o volbách do Federálního shromáždění č. 47 Sb., ve znění pozdějších předpisů. 1992, částka 14. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-60/zneni-0](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-60/zneni-0).

ČESKÁ A SLOVENSKÁ FEDERATIVNÍ REPUBLIKA. Zákon č. 60 úplné znění Zákona o volbách do Federálního shromáždění 47/1990 Sb., ve znění pozdějších předpisů. In: Sbírka zákonů České a Slovenské Federativní Republiky. 1992, částka 22. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-60/zneni-0](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-60/zneni-0).

ČESKÁ A SLOVENSKÁ FEDERATIVNÍ REPUBLIKA. Zákon č. 493 ze dne 8. října 1992, kterým se mění a doplňuje ústavní zákon 143/1968 Sb., o československé federaci. In: Sbírka zákonů České a Slovenské Federativní Republiky. 1992, částka 98. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-493/zneni-19921029](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-493/zneni-19921029).

ČESKÁ A SLOVENSKÁ FEDERATIVNÍ REPUBLIKA. Ústavní zákon č. 541 ze dne 13. listopadu 1992 o dělení majetku České a Slovenské Federativní Republiky mezi Českou republiku a Slovenskou republiku a jeho přechodu na Českou republiku a Slovenskou republiku. In: Sbírka zákonů České a Slovenské Federativní Republiky. 1992, částka 110. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-541/zneni-0](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-541/zneni-0).

ČESKÁ A SLOVENSKÁ FEDERATIVNÍ REPUBLIKA. Ústavní zákon č. 542 ze dne 25. listopadu 1992 o zániku České a Slovenské Federativní Republiky. In: Sbírka zákonů České a Slovenské Federativní Republiky. 1992, částka 110. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-542/zneni-0](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-542/zneni-0).

ČESKÁ A SLOVENSKÁ FEDERATIVNÍ REPUBLIKA. Usnesení Federálního shromáždění ze dne 17. prosince 1992 k ústavnosti procesu zániku České a Slovenské Federativní Republiky a vzniku nástupnických států. In: Sbírka zákonů České a Slovenské Federativní Republiky. 1992, částka 129. Dostupný z [www: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-c129-o1/zneni-0](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-c129-o1/zneni-0).

## Periodika:

### Lidové noviny:

#### 1990, ročník 3

- ZEMAN, Rudolf. Nový obsah federaci. Lidové noviny. 10. února 1990, roč. 3, č. 11, s. 1 a 10.
- HANÁK, Jiří. Nespravedlivé a tedy nepřijatelné. Lidové noviny. 28. března 1990, roč. 3, č. 24, s. 1.
- JUNA, Jaromír. Jak budu volit. Lidové noviny. 3. května 1990, roč. 3, č. 51, s. 1.
- KOTRČ, Josef. Politická scéna minulosti a přítomnosti. Lidové noviny. 15. května 1990, roč. 3, č. 59, s. 1.
- (Mly). Nejasná situace. Lidové noviny. 1. června 1990, roč. 3, č. 75, s. 1.
- BOGUSZAK, Marek, Vladimír RAK. Kdo s kým, a co z toho bude. Z výzkumu skupiny pro nezávislou sociální analýzu. Lidové noviny. 2. června 1990, roč. 3, č. 76, s. 16.
- JEMELKA, Ivan. Rétorika, dupání i potlesk. Parlament vyslovil důvěru vládě. Lidové noviny. 12. července 1990, roč. 3, č. 108, s. 1.
- O novou tvář OF. Návrh na zastoupení Slováků. Lidové noviny. 23. července 1990, roč. 3, č. 117, s. 1 a 8.
- GEUSSOVÁ, Milena. Rozvázat ruce – nerozbít stát. Lidové noviny. 11. srpna 1990, roč. 3, č. 134, s. 1.
- (drp, jaz). Obrisy federace. Lidové noviny. 14. srpna 1990, roč. 3, č. 136, s. 1.
- SLEZÁKOVÁ, Alena. Cesty k autentické federaci. Profesor Zdeněk Jičínský o Česko-Slovenských vztazích. Lidové noviny. 1. září 1990, roč. 3, č. 152, s. 1 a 2.
- (Mly). Poměrně úspěšná jednání. V Piešťanech se setkali představitelé všech tří vlád. Lidové noviny. 12. září 1990, roč. 3, č. 161, s. 1 a 8.

#### 1991, ročník 4

- SLEZÁKOVÁ, Alena. Pojmy, o nichž se hovoří. První místopředseda FS Zdeněk Jičínský pro Lidové noviny. Lidové Noviny. 5. listopadu 1991, roč. 4, č. 258, s. 3.
- (lb). Společný a unitární?. Veřejné mínění: státoprávní uspořádání, lustrace, ženy. Lidové noviny. 22. listopadu 1991, roč. 4, č. 273, s. 2.

#### 1992, ročník 5

- (jik, nej). SNR: Odkryté karty. Federální parlament v pondělí znovu o novele ústavy. Lidové noviny. 14. února 1992, roč. 5, č. 38, s. 1 a 8.
- Slovensko není vidět. Místopředseda SNR Jan Klepáč o situaci v KDH a osudu smlouvy. Lidové noviny. 18. února 1992, roč. 5, č. 41, s. 3.
- (hri). Z politické scény. Socialistický program. Lidové noviny. 15. července 1992, roč. 5, č. 164, s. 3.
- (nel, jik). Nejen na tři měsíce. Programové prohlášení federální vlády ve výborech FS. Lidové noviny. 15. července 1992, roč. 5, č. 164, s. 3.
- (nel, jik). Vláda dostala důvěru. Lidové noviny. 17. července 1992, roč. 5, č. 166, s. 1 a 8.
- Podle dohodnutého scénáře. Lidové noviny. 18. července 1992, roč. 5, č. 167, s. 3.
- ČSFR bez prezidenta. Václav Havel včera oznámil své rozhodnutí odstoupit z funkce. Lidové noviny. 18. července 1992, roč. 5, č. 167, s. 1 a 8.
- (bb, rk). Po tisíci letech. SNR přijala deklaraci o svrchovanosti. Lidové noviny. 18. července 1992, roč. 5, č. 167, s. 1 a 8.
- Dokument. Politická dohoda mezi ODS a HZDS. Lidové noviny. 24. července 1992, roč. 5, č. 172, s. 3.
- (jc). Z politické scény. Úspěch jednání s HZDS. Lidové noviny. 25. července 1992, roč. 5, č. 172, s. 3.
- (jh). Z politické scény. Tajné důsledky rozdělení. Lidové noviny. 25. července 1992, roč. 5, č. 172, s. 3.
- (kp). Unaveni politikou. Veřejnost začátkem července pro referendum. Lidové noviny. 29. července 1992, roč. 5, č. 176, s. 3.
- (mip, jak, em). Příští rok samostatně. Páté kolo jednání představitelů ODS a HZDS opět v Brně. Lidové noviny. 27. srpna 1992, roč. 5, č. 201, s. 1 a 8.

**Mladá fronta Dnes:****1991, ročník 2**

MAREK, Tomáš. Mečiar – spása Slovenska. Mladá fronta Dnes. 20. dubna 1991, roč. 2, č. 93, s. 1 a 2.

**1992, ročník 3**

(pen). Politické spektrum. Mladá fronta Dnes. 21. března 1992, roč. 3, č. 69, s. 2.

KDH pro mezinárodní subjektivitu SR. Mladá fronta Dnes. 27. března 1992, roč. 3, č. 74, s. 1.

VAJNEROVÁ, Ivana. Jaké bude Československo po volbách?. Mladá fronta Dnes 21. Května 1992, roč. 3, č. 118, s. 7.

BENDOVIÁ, Jana. Nelehké parlamentní zítřky. Mladá fronta Dnes. 9. června 1992, roč. 3, č. 134, s. 6.

PECHÁČKOVÁ, Marcela. HZDS nechce společný stát. Mladá fronta Dnes. 16. června 1992, roč. 3, č. 140, s. 1.

BENDOVIÁ, Jana, Zdeněk JOHN. Parlament kráčí vlevo. Mladá fronta Dnes. 18. června 1992, roč. 3, č. 142, s. 6.

**Právo lidu:****1991, ročník 94**

(tk), (bek). Na spory jedněch doplácet všichni. Právo lidu. 9. března 1991, roč. 94, č. 6, s. 1 a 2.

(pj). Hlasy ke Slovensku. Právo lidu. 13. března 1991, roč. 94, č. 9, s. 2.

Jaká federace?. Problémem je smlouva mezi ČR a SR. Právo lidu. 2. května 1991, roč. 94, č. 50, s. 1.

**Archiv programových fondů České televize:****1990**

ČST Praha. 1. zasedání FS v roce 1990. In: Televizní noviny [digitální záznam] TV, ČST, 23. ledna 1990, 19:30.

ČST Praha. Průzkum veřejného mínění. In: Televizní noviny [digitální záznam] TV, ČST, 29. ledna 1990, 19:30.

ČST Praha. Tisková konference Valtra Komárka. In: Televizní noviny [digitální záznam] TV, ČST, 6. února 1990, 19:30.

ČST Praha. Výbory FS. In: Televizní noviny [digitální záznam] TV, ČST, 22. března 1990, 19:30.

ČST Praha. Sjezd KDS. In: Televizní noviny [digitální záznam] TV, ČST, 24. března 1990, 19:30.

ČST Praha. Sociální demokracie. In: Televizní noviny [digitální záznam] TV, ČST, 25. března 1990.

ČST Praha. Situace-název státu. In: Televizní noviny [digitální záznam] TV, ČST, 30. března 1990, 19:30.

ČST Praha. Setkání OF a VPN. In: Televizní noviny [digitální záznam] TV, ČST, 2. dubna 1990, 19:30.

ČST Praha. Schůzka v Lánech. In: Televizní noviny [digitální záznam] TV, ČST, 7. dubna 1990, 19:30.

ČST Praha. Čarnogurský. In: Televizní noviny [digitální záznam] TV, ČST, 24. dubna 1990, 19:30.

ČST Praha. Tisková konference ČSL. In: Deník ČST [digitální záznam] TV, ČST, 17. května 1990, 19:30.

ČST Praha. Třešničky. In: Deník ČST [digitální záznam] TV, ČST, 10. června 1990, 19:30.

ČST Praha. Tisková konference KC OF. In: Deník ČST [digitální záznam] TV, ČST, 28. června 1990, 19:30.

ST Bratislava. Sněm VPN. In: Deník ČST [digitální záznam] TV, ČST, 17. června 1990, 19:30.

ST Bratislava. Mítink SNS + výbor KDH. In: Deník ČST [digitální záznam] TV, ČST, 19. června 1990, 19:30.

ST Bratislava. Setkání v Modré. In: Deník ČST [digitální záznam] TV, ČST, 10. listopadu 1990, 19:30.

ČST Praha. OF zasedá. In: Deník ČST [digitální záznam] TV, ČST, 8. prosince 1990, 19:30.

**1991**

ČST Praha. Klaus + VPN. In: Deník ČST [digitální záznam] TV, ČST, 28. února 1991, 19:30.

ČTK Praha. Rada VPN. In: Deník ČST [digitální záznam] TV, ČST, 10. března 1991, 19:30.  
ST Bratislava. Tisková konference VPN. In: Deník ČST [digitální záznam] TV, ČST, 11. března 1991, 19:30.  
ST Bratislava. Ustavující sjezd HZDS. In: Deník ČST [digitální záznam] TV, ČST, 22. června 1991, 19:30.  
ČSTK. Čarnogurský k jednání v Karlových Varech. In: Deník ČST [digitální záznam] TV, ČST, 18. října 1991, 19:30.  
ČSTK. HSD-SMS žádá reformu federace. In: Deník ČST [digitální záznam] TV, ČST, 18. října 1991, 19:30.  
RZ Praha. ČNR a SNR, jednání předsednictev. In: Deník ČST [digitální záznam] TV, ČST, 22. října 1991, 19:30.

## **1992**

ČST Praha. Tisková konference ODA. In: Deník ČST [digitální záznam] TV, ČST, 17. dubna 1992, 19:30.